

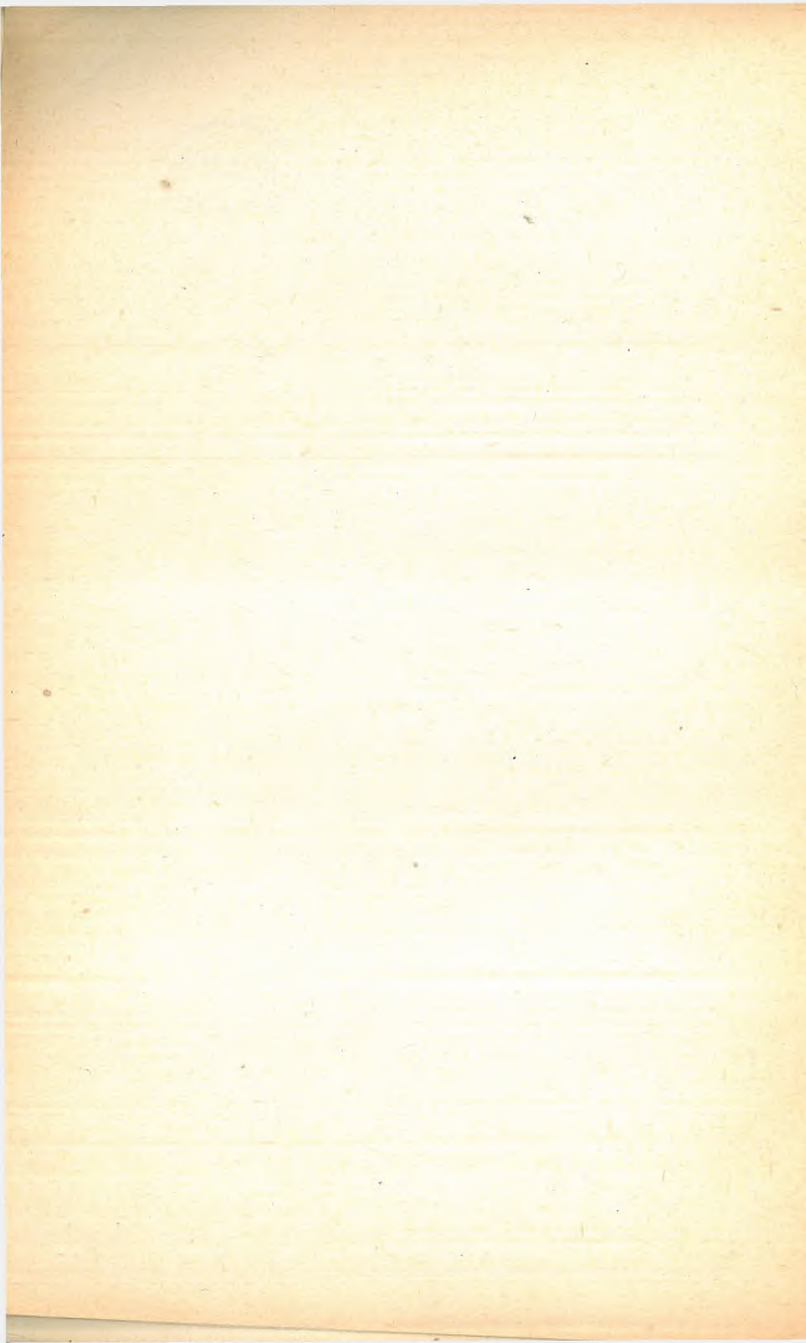
019950266

COBISS L

METOD MIKUŽ
DRUGA
SVETOVNA
VOJNA

METOD MIKUŽ

DRUGA SVETOVNA VOJNA

KRATEK ORIS

MLADINSKA KNJIGA V LJUBLJANI

1961

2556/c

D 15-05-1995 / 200

94
MIK
d

~~DAR~~

Instit. 5145A

OPREMIL BRANKO SIMČIČ

UVOD

Pričujoči Oris druge svetovne vojne je poskus, podati na kratko vojaško in politično dejavnost v času od leta 1939 do 1945. O drugi svetovni vojni je že nastala in še vedno nastaja tako obsežna literatura, da je posameznik že skoraj ne more več zasledovati. Zanimivo pa je, da dalje od dokumentov, ki so bili objavljeni spričo sodnega procesa proti velikim vojnim zločincem v Nürnbergu, skoraj ne gre noben pisec. Zato je v zgodovini tega razdobja še veliko neznanega ali premalo znanega in so problemi, ki verjetno ne bodo še tako kmalu popolnoma jasni. Tudi pri izdajah nekaterih dokumentov iz tega razdobja je treba biti previden. Vsak zgodovinar dobro ve, da že nekaj izpuščenih besedi lahko zelo spremeni smisel celega dokumenta. In če ima izdajatelj v popolni posesti take dokumente in tudi monopol nad njihovim izdajanjem, kdo more potem jamčiti, da ni izpuščal vsaj vse tisto, kar bi mu kdaj koli moglo škodovati ali vsaj ne koristiti.

Namen našega Orisa je podati le kratek pregled tistega, kar je naša generacija doživljala in spremljala z večjo ali manjšo aktivnostjo in prizadetostjo. Zaradi skrajno pomanjkljive literature o osvobodilnem in odporniškem gibanju evropskih narodov v okupiranih deželah ta velika aktivnost ljudskih množic v Orisu ni obdelana. Obdelan tudi ni pasivni odpor v koncentracijskih taboriščih in podobnih krajih smrti. Poleg tega se je Oris v glavnem omejil na evropsko bojišče in manj na svetovno. Na evropskem, predvsem na vzhodnem bojišču, je bila uničena Hitlerjeva, nekaj časa nepremagljiva vojska.

Oris se tudi ne spušča, čeprav bi bilo seveda zelo zanimivo in poučno, v primerjavo poteka druge svetovne vojne s potekom narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov. Zgodovinsko priznано dejstvo je, da je narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov sestavni del velike antifašistične koalicije, ki je ne samo vezal velike fašistične vo-

jačke sile, temveč jim tudi zadajal v vseh pogledih zelo občutljive udarce. Toda za to snov so našemu bralcu potrebni posebni, obširnejši viri.

Oris je podan kronološko; naj čas sam pokaže, kako so se stvari razvijale. Tudi sam časovni razvoj utegne povedati nekaj koristnega.

Od premirja po prvi svetovni vojni 1918. leta in od mirovnih pogodb konec prve svetovne vojne leta 1919 in 1920 pa do začetka nove svetovne vojne je minilo komaj dvajset let. Zato pravijo nekateri, da je bila prva svetovna vojna le priprava za drugo, ker se prva ni končala tako, da bi bili z njo popolnoma odstranjeni vsi njeni vzroki. V drugi svetovni vojni srečamo na začetku — z izjemo Italije — pravzaprav iste glavne vojskujoče se tabore, in seveda tudi isti imperializem, ki je začel prvo svetovno vojno. Ob koncu prve svetovne vojne naj bi se svet razdelil v duhu znanih Wilsonovih točk od januarja 1918, po drugi svetovni vojni pa — približno enako v duhu atlantske izjave, če bi zmagale samo tako imenovane zahodne demokracije. Wilsonove točke in atlantska izjava bi sicer imele polno veljavo, a imperialistična doba je že nešteto krat dokazala, kako se da vsaka, še tako slovesno dana izjava obiti. Če bi bile zmagale v drugi svetovni vojni sile osi, bi se bil svet razdelil nekoliko drugače, po interesnih sferah Nemčije, Italije in Japonske. Ni pa imperializem, ko je začel prvo svetovno vojno, mogel predvideti, da bo njen konec pospešila oktobrska revolucija in nastanek Sovjetske zveze; tudi ni mogel imperializem, ko je začel drugo svetovno vojno, predvidevati, da bo strla hrbtenico fašističnih armad le Sovjetska zveza. Tako imenovane sile osi in zahodne demokracije torej niso mogle deliti sveta po svojih vidikih in je današnji svet po dvajsetih letih le drugačen, kot je bil dvajset let po prvi svetovni vojni.

Prva svetovna vojna je zelo spremenila zemljevid Evrope in rodila tri tabore: zmagovito antanto (Velika Britanija, Francija, Italija in ZDA), premagane centralne sile (Nemčija brez kolonij, ozemeljsko okrnjena tudi v Evropi, razpadla Avstro-Ogrska, okrnjena Bolgarija in bolj Avstro-Ogrski podobno razbita Turčija) in Sovjetsko zvezo; čeprav je imela ta v začetku silovite notranje in zunanje težave in jo je bojkotirala zmagovita ter premagana Evropa, si je krepko utirala pot doma in v svetu. Moč in vpliv Sovjetske zveze sta nenehno rastla, prav tako pa je dobival moč in postajal vedno bolj upoštevanja vreden še novi činitelj, ki ga po navadi imenujemo ljudske množice. Te so bile seveda že tudi pred prvo svetovno vojno in še veliko poprej, ker pa niso imele pravih voditeljev, tudi niso pomenile ničesar. Že med prvo svetovno vojno, zlasti pa po njej, so nastale velike revolucionarne spremembe,

v starih socialističnih strankah druge internacionale z ločitvijo leve od desnice. Levice v socialističnih strankah so se spreminjale v komunistične partije in stopale v tretjo internacionalo, desnice pa so ostale na položajih stare, druge internacionale. Posebno sovjetski zgodovinarji tem socialističnim desnicam marsikaj očitajo. Res je, niso mogle zapustiti stare in že dobro shojene evolucijske poti, niso mogle rešiti zelo težkega vprašanja o sodelovanju delavskega razreda z naprednimi silami izven tega razreda in težkih vprašanj o enotnosti delavskega razreda.

Kljub obstoju tako razbitega delavskega razreda in njegovemu različnemu vodstvu je bilo v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno le čutiti moč ljudskih množic. Po kakršni koli že krivdi njihovih voditeljev pa njihova moč ni bila vselej tako vidna, izrazita in učinkovita, ponekod je začasno tudi prenehala ali pa celo zašla v tabore, ki so bili smrtni sovražniki ljudskih množic. Kdor je videl nepregledno množico italijanskega ljudstva junija 1940 na Beneškem trgu v Rimu takrat, ko je Mussolini napovedal vstop Italije v vojno, in poslušal donebesno vpitje in pritrjevanje Mussolinijevim besedam, se ni mogel znebiti vtisa, da so vsi tisti ljudje taki fašisti kot Mussolini in njegovi najožji sodelavci. Morala je torej obstajati neka zelo velika krivda, da je tudi italijanski delovni človek takrat pritrjeval Mussolinijevim besedam in se šel tudi bojevat samo za koristi velike italijanske buržoazije. Nepravično bi bilo, da bi za to krivdo nekako pavšalno obdolžili samo Komunistično partijo Italije. Ta sama je imela toliko skorajda nepremagljivih težav na zunaj in na znotraj, da ni mogla pravilno opravljati svoje najvažnejše in poglobitve naloge, voditi italijanske ljudske množice na barikade proti fašizmu, fašizem pa toliko nastavljenih zank, da se je vanje migmogrede ujel italijanski delovni človek.

Večkrat so se, zlasti ob začetku nemškega napada na Sovjetsko zvezo, spraševali, kje je tistih 3,700.000 komunističnih glasov, ki so ob volitvah za predsednika nemške republike leta 1932 glasovali za voditelja Komunistične partije Nemčije Thälmann. Veliko teh ljudi so čisto gotovo pobili že leta 1933 in v poznejših letih, kdo od teh pa je zelo verjetno tudi korakal proti Sovjetski zvezi. Tudi Komunistična partija Nemčije je imela silne težave na znotraj in na zunaj. Danes jih lahko poimenujemo le na splošno, a ko bodo arhivi, predvsem Kominterne, povsem dostopni, se bo o teh težavah lahko govorilo tudi natančneje. Tudi Kominterni se je v težkih in usodnih letih še iskala, lovila in motila. Nejasna je tudi Stalinova kasnejša koncepcija, skoraj nepremagljiva je bila takratna uniformna koncepcija o enakih akcijah Komunističnih partij po najrazličnejših deželah itd.

Če bi razdelili evropsko razdobje med obema vojnama v posamezne, vsaj približne stopnje, v katerih se je razvijala zgodovina evropskih ljudskih množic, bi mogli reči nekako takole: od leta 1918/19 do 1923/24 je bilo razdobje velikega revolucionarnega vzpona ljudskih množic. Ni bilo skoraj dežele, kjer bi oktobrska revolucija in konec vojne ne bila razgibala ljudskih množic, da so zahtevale mir in revolucionarno rešitev za nje najpomembnejših vprašanj, od socialnega do nacionalnega. Ni bilo tudi dežele, kjer bi te revolucionarne zahteve ne bili zatrli ali z neposrednimi udarci po Komunističnih partijah, z oboroženimi napadi na same ljudske množice ali pa s hitrim uvajanjem buržoaznih diktatur; od teh se je najhitreje izpopolnjevala fašistična diktatura v Italiji, čeprav niso bile diktature na Madžarskem, Poljskem, v Bolgariji itd. nič manj sovražne ljudskim množicam. Spričo teh zunanjih udarcev pa tudi velikih notranjih težav so Komunistične partije doživljale hude izgube in revolucionarna razgibanost ljudskih množic prvih povojnih let je polagoma splahnela.

Lahko rečemo, da se je v razdobju 1923/24 do 1931/32, ko se je povojni imperializem poskusil stabilizirati, moč ljudskih množic najbolj razrahljala, ponovno pa se je začela krepiti v začetku velike svetovne gospodarske in finančne krize od 1931/32 dalje; to se je dogajalo kljub ponovnim, dobro premišljenim udarcem reakcionarnih buržoazij po voditeljih Komunističnih partij, saj so kljub najhujšim izgubam v vodilnem kadru znova našle najtesnejšo povezavo z ljudskimi množicami. Ne povsod enako. Uspešnost teh povezav se je pokazala v drugi svetovni vojni. Zato še malo ni bilo naključje, da je Komunistična partija Jugoslavije mogla napovedati fašizmu tako uspešno narodnoosvobodilno vojno.

Točno je, da je poskus, tako razdeliti razvoj ljudskih množic med obema vojnama, za sedaj še močno teoretičen. Vendar je možno zaslediti v razvoju Komunističnih partij večine evropskih držav v tem času velik in nagel vzpon, nazadovanje in ponovni vzpon, s tem pa so istočasno rastle — a tudi nazadovale — revolucionarne težnje, zahteve in dejavnost ljudskih množic. Ne v vseh deželah točno istega leta in ne v vseh deželah enako, z isto silovitostjo, istimi uspehi, pa tudi neuspehi! Veliko bolj pomembno je, da je vse to vedela in dobro registrirala vladajoča buržoazija in z vsem tem tudi računala. Gotovo ni prišel v Italiji na oblast Mussolini že oktobra 1922 zaradi izredne govorniške sposobnosti ali v Nemčiji konec januarja 1933 približno zaradi istih vzrokov Adolf Hitler. Italijanski zgodovinarji imenujejo razdobje 1920—1922 v Italiji razdobje boljševezacije. In kdo naj bi bil po mnenju italijanske visoke

buržoazije sposobnejši, da razbije to italijansko boljševizacijo, kot nekdanji levi socialist Mussolini? Hitler je prišel na oblast, ker je volilna procedura v Nemčiji za reichstag 1932 pokazala pri dveh volitvah istega leta padec nacionalnosocialističnih mandatov in nenaden porast komunističnih mandatov. Ni bilo kaj razmišljati, moč komunistov je rastla, čeprav so že po Hitlerjevem prihodu na oblast na marčnih volitvah 1932 dobili le še 81 mandatov, nacionalnosocialistična stranka pa kar 288.

Vladajoče buržoazije vodilnih evropskih držav so bile v prvem obdobju v razvoju ljudskih množic tako zaposlene s problemi svojih lastnih držav, da niso utegnile niti misliti na kako skupno akcijo v korist povojni Evropi, razen na ponesrečeno intervencijo v Sovjetski zvezi, a še tu so se pred Odeso uprle enote francoske vojne mornarice. Treba je bilo torej narediti najprej red doma in se šele nato lotiti skupnega preurejanja povojnega sveta.

Nemčijo je trla prvih pet povojnih let povsem nerešena, nejasna in negotova teža versajske mirovne pogodbe v obliki sankcij, obvezne razorožitve in reparacij. Prave rešitve vseh treh obveznosti se je nemška buržoazija spretno izogibala, ljudske množice pa so bile takrat aktivno zrevolucionirane. In treba je bilo najprej zatreti to revolucionarnost nekaj s silo, nekaj pa po zaslugi desnih socialnih demokratov v weimarski koaliciji. Noben nemški vojni zločinec ni bil kaznovan po prvi svetovni vojni, generalni štab je lahko nemoteno živel v najrazličnejših prostovoljskih oddelkih, ki jih je snovala nemška buržoazija za uničevanje revolucionarno razgibanih ljudskih množic, in tudi reparacij niso začeli izplačevati. Težko bi si bilo misliti, da buržoazija zmagovite antante ni vedela, kje se ohranja in koti nemški generalni štab. Manjše zlo je videla v tem, da nemška buržoazija z njegovo pomočjo uspešno uničuje nevarno revolucijo. In končno se iz namerne inflacije nemška buržoazija ni rešila sama, temveč le s pomočjo posojila ZDA, torej dežele, kateri je bila zmagovita antanta največ dolžna. Če bi se bila inflacija predolgo napenjala, bi ne bilo to slabo samo za nemško buržoazijo, temveč za vso Evropo in ZDA. Če je bila prvih pet povojnih let kje revolucionarna kriza resnično zrela, je bila to v Nemčiji.

Medtem ko se nemška buržoazija v tem času ni mogla bati zunanjega sovražnika, saj je bila Nemčija na tleh kot še nikdar, pa se je francoska buržoazija zelo trudila, kako bi dosegla varnost pred to premagano Nemčijo, saj bi ji utegnila postati še kako nevarna, če bi v Nemčiji izbruhnila revolucija. Revolucionarna kriza je obstajala namreč tudi v Franciji. To je francoska buržoazija zatirala enako kot nemška ali

katera koli druga v Evropi. Kako je znala francoska buržoazija obračunavati s tako nemško nevarnostjo, je dobro pokazala v zasedenem Porurju. Res je imela Francija po prvi svetovni vojni čez 180 milijard frankov dolga v ZDA in Angliji, prav tako pa je tudi dobro vedela, da svojih zavoženih financ ne bo mogla spraviti v red samo s pomočjo nemških reparacij, četudi je v začetku 1923 zasedla najbogatejšo nemško pokrajino Porurje. Glavna skrb francoske buržoazije je bila, kako se rešiti boljševiške nevarnosti. Ko je za silo zadušila revolucionarno gibanje doma, je začela snovati obrambne bloke z vsemi deželami, ki so mejile na Nemčijo, trudila se je za ustanovitev male antante in iskala kljub velikim in načelnim nesoglasjem povezavo z Anglijo. Spretno je izrabljala velika nesoglasja v francoskem socialističnem taboru in prav značilne so povojne francoske vlade tako imenovanega nacionalnega bloka, saj so bile na las podobne nemški weimarski koaliciji desničarskih in levičarskih strank. Francoske kolonije so takrat v glavnem še molčale.

V posebni zagati se je znašla konec prve svetovne vojne italijanska velika buržoazija. Ker je bila konec vojne v taboru zmagovite antante, se ji je zdelo, da je bila deležna vse premajhnega plena na račun nemških kolonij. Zato je do skrajnosti napenjala jadransko vprašanje, to je, iskala pot v Podonavje, tu pa je naletela na vrsto novih držav, katerih mlade buržoazije niso bile nič manj nenasitne. Razdobje boljševizacije je spretno paralizirala s fašističnim »pohodom na Rim« in tako prva pokazala pot v krvavo diktaturo velikih buržoazij, katere bistvo ni nikakor samo v tem, da so z največjo doslednostjo dušile vsako, tudi buržoazno demokratično opozicijo. Ta diktatura in potem vse, ki so ji sledile v Evropi, je bila ustvarjena v prvi vrsti za boj proti ljudskim množicam. Mala buržoazija je doslej še vedno kapitulirala pred veliko brez diktatorskih režimov. Za pritisk na ljudske množice pa je bil potreben poseben režim nasilja, ki si je zadal eno samo nalogo, uničiti in onemogočiti sleherno svobodo. V medsebojnih buržoaznih spopadih si buržoazije različnih političnih strank še vedno dopuščajo medsebojne koncesije, v spopadu buržoazije z ljudskimi množicami pa koncesij ni.

Če bi na kratko pregledali prva razdobja ostalih evropskih držav, bi z neznatnimi izjemami našli povsod isto. Vse buržoazije so hitele doseči na račun ljudskih množic notranjo utrditev.

Rekli smo, da je v letih 1923/24 začela upadati revolucionarna kriza v vseh pomembnejših evropskih deželah in da se je začenjala doba imperialistične stabilizacije, ki je trajala do začetka ali prvih občutnih posledic svetovne gospodarske in finančne krize. Velike buržoazije držav

so se v razdobju stabilizacije oddahnile in začele znova snovati načrte, ki jih je prva svetovna vojna ali prekrižala ali pa sicer izpolnila, ne pa popolnoma zagotovila tudi njihovega obstoja. Zmagovita antanta je po prvi svetovni vojni dobila ogromno, Nemčija pa ogromno izgubila. Ni pa bilo tako gotovo, ali je bila Nemčija kaj manjši ali večji krivec za prvo svetovno vojno kot Anglija, Rusija in Francija. Krivec prve kot druge svetovne vojne je bil samo prenasičeni imperializem, ki je v tisti stopnji moral odpreti svoj prvi ventil, prvo svetovno vojno. Zato se nemški imperializem po prvi svetovni vojni ni čutil popolnoma nič premaganega, temveč je trdil, da je podlegel le premoči antantnega orožja in je popolnoma odkrito že šest let po končani vojni — res da samo skozi usta takrat še neznanega Adolfa Hitlerja — zahteval pa tudi obljubljal pravičnejšo imperialistično delitev sveta. Prav tako se tudi imperializem ob koncu prve svetovne vojne ni čutil pravega zmagovalca, sicer ne bi bil hitel zavarovati tisti mir, ki je prenehal že po dvajsetih letih, in to prav gotovo da ne samo po krivdi tako imenovanih sil osi.

Komaj pet let po versajski mirovni pogodbi (med premagano Nemčijo in zmagovito antanto) je bil na petem zasedanju Društva narodov v Ženevi že sprejet Herriotov-MacDonaldov protokol, v katerem je bila zapisana definicija, kdo je napadalec (agresor), in rečeno, naj vse podpisnice protokola rešujejo sporne zadeve vedno miroljubno, sporne politične zadeve s pomočjo Društva narodov, sporne juridične zadeve pred mednarodnim razsodiščem v Haagu, agresorju pa more svet Društva narodov napovedati gospodarske in vojaške sankcije. Protokol je tudi slovesno obljubil splošno razorožitev.

Toda zakaj ta protokol, zakaj definicija agresorja in vse, kar naj bi nadenj prišlo, če je bila Nemčija pravično premagana in je antanta pravično zmagala? Angleško-francoski imperializem se je pač začel bati nemškega, dobro vedoč, da se bo ta resnično maščeval, in to takrat, ko bo dobro pripravljen na vojno. Ali bi se potemtakem dala prepričati nova vojna v smislu tega protokola? Da, so dejale ljudske množice takrat, kot bi dejale danes. Le imperializem je vedel, da ne, čeprav je govoril drugače.

Flonirska knjižnica v Ljubljani

Leto dni po tem protokolu je bilo v Locarnu že bolj določeno rečeno, da bi utegnila biti novi napadalec na Francijo znova Nemčija. Zato je pet velesil obljubilo jamstvo za varnost vzhodnih francoskih in belgijskih meja, 1926. leta pa je bila Nemčija povabljen in je tudi vstopila v Društvo narodov. Nevarnost je bila torej odstranjena, saj je Nemčijo sedaj vezala zvestoba članstva Društva narodov, Herriotov-MacDonaldov protokol in še marsikaj.

A le ni bilo vse tako res. Že 1926 so se začele priprave za veliko razorožitveno konferenco, ki so s konferenco vred — na tej je bila zastopana tudi Sovjetska zveza — trajale več let. Vsaka od velesil je postavila natančne osnutke, kakšna naj bi bila razorožitev in kako naj bi se izvedla. Toda niso se razorožili, čeprav so si to ljudske množice prav tako iskreno želele kot danes. In to tiste množice, ki so konec prve in konec druge svetovne vojne odlagale orožje z vzklikom: »Nikoli več vojne!« A to orožje je romalo v skladišča, vojne tovarne pa so začele delati novega, še hujšega in še bolj izpopolnjenga.

Ker razorožitvena konferenca ni pokazala nobenih uspehov, je prišlo l. 1929 do tako imenovane Kelloggove pogodbe; to je podpisalo kar 54 držav. Podobna je bila Herriot-MacDonaldovemu načrtu, razlika je bila le ta, da je bil to pot njen avtor Amerikanec. Pogodba je obsojala vojno kot sredstvo za reševanje mednarodnih sporov in zahtevala, naj se vsa sporna vprašanja rešujejo miroljubno.

A vendar je bilo še to premalo. Že na koncu tega razdobja so na 11. zasedanju Društva narodov izglasovali resolucijo, naj se čimprej skliče nova razorožitvena konferenca. Ta se je začela 1932. leta v Ženevi v navzočnosti zastopnikov 60 držav. A uspeh je bil le ta, da je dobila Nemčija pravico, da se oboroži tako kot druge velesile.

Kako se je razvijala Nemčija od prvih povojnih let do konca tega razdobja? Pri volitvah novega predsednika republike aprila 1925 so postavili nacionalni socialisti in njim podobne stranke za kandidata enega najvidnejših generalov iz prve svetovne vojne Hindenburga. Ta kandidatura je dobro podčrtala to, kar je že nekaj časa govoril Hitler in kar je antanta prav dobro razumela. Centrum in socialni demokrati so postavili za kandidata Marxa, komunisti pa Thälmana. Prvi je dobil 14,600.000 glasov, drugi 13,700.000, tretji pa 1,900.000 glasov. Že številke same so zelo zanimive, še bolj zanimiva pa bi bila seveda volilna koalicija med drugim in tretjim kandidatom. To pa se ni zgodilo ne po zaslugi nacionalnih socialistov, ne po krivdi nemških ljudskih množic. Tudi volitve v reichstag 1928 so pokazale porast socialističnih glasov in prišlo je celo do socialistične vlade.

In vendar je začela nemška buržoazija svojo prvo pot osvajanja. S pomočjo Dawesovega načrta, ki naj bi z mednarodnim posojilom napravil Nemčijo zmožno za odplačevanje reparacij, si je že toliko opomogla, da je pristala na ta nekoliko spremenjeni načrt (Youngov načrt) s pogojem, če prej izpraznijo Porenje. Porenje je bilo izpraznjeno, Youngov načrt v reichstagu sprejet, zato je zelo porastel ugled nacionalnosocialistične stranke. Na volitvah za reichstag 1930 so na-

cionalni socialisti zrastle od 12 mandatov na 107, komunisti pa od 54 na 77.

Izbruh svetovne gospodarske in finančne krize je izrabila nemška buržoazija za dosego moratorija pri plačevanju reparacij, leta 1932 pa so pokazale nove volitve predsednika republike tole podobo: Hindenburg je dobil 19,360.000 glasov, Hitler 13,400.000 in Thälmann 3,700.000. Moč ljudskih množic v Nemčiji je začela rasti na prelomu 1931/32.

Za Italijo je bila v tem razdobju značilna notranja krepitev fašističnega režima. Po razpustu vseh strank je sledila vrsta raznih socialnih reform, s katerimi je fašizem polagoma pridobival italijanske ljudske množice. Za delavski razred je bila izdana Carta di lavoro, kmet je dobil plačilo že za zeleno žito; izboljševali so zemljo, izsuševali močvirja, prosilci za službe s številno družino so imeli velike prednosti; ljudje so začeli počasi verjeti, saj so poleg tega lahko vsak dan gledali, brali in poslušali najraznovrstnejša pohvalna gesla fašizmu in njegovemu voditelju.

Leta 1929 je fašizem spraval Italijo z Vatikanom. Podpisana je bila tako imenovana lateranska pogodba. S tem si je pridobil fašizem pomembnega zaveznika, ki je nekaj let za tem z vso avtoriteto sankcioniral fašistični gospodarski korporacijski sistem, ki je onemogočal razredni boj. Pri lateranski pogodbi je šlo za zanimiv dej — dam. Fašizem je dal glavarju katoliške Cerkve svobodno in suvereno vatikansko mesto, velike vsote denarja in v konkordatu nekaj pravic katoliški Cerkvi, papež pa ni več napadal fašizma kot ideologije in stranke. Tako sta imela od te pogodbe koristi oba. Pozneje so sicer nastali spori, vendar je bil kasneje sklenjen tudi konkordat s Hitlerjevo Nemčijo in so se tudi spori z Rosenbergovo nacistično ideologijo kot s fašistično omejevali več ali manj na golo besedičenje. Dejstvo je, da je glavar katoliške Cerkve v celoti podprl fašizem in nacizem, in to točno od takrat dalje, ko sta oba proglasila križarsko vojno proti komunizmu.

To se je zgodilo že v tretjem razdobju, ki je potem trajalo vse do začetka druge svetovne vojne. V tem času so se začele ljudske množice znova gibati. Komunistične partije so prehajale v ofenzivo proti vsemu, kar je ogrožalo svobodo in ustvarjalno delo ljudskih množic. Buržoazija je sicer prehajala v protiofenzivo, a ne več s takim uspehom, da bi bila gibanje ljudskih množic zatrla, razen v obeh izrazito fašističnih deželah.

Splošne razorožitve kljub naporom v začetku svetovne gospodarske in finančne krize niso dosegli. Svetovna gospodarska in finančna kriza ni povzročila samo propada velikih in malih bank, temveč je obubožala

predvsem kmeta, delavca pa poslala na cesto. Armada brezposelnih in obubožanje evropskega srednjega in malega kmeta nista mogla obetati kaj prida velikim buržoazijam. Če doslej niso mogli doseči kolektivne varnosti in razorožitve v okviru in pod zaščito najvišje ustanove, ki je bila ustvarjena nalašč za to, da bi varovala mir na svetu, so poskušale reševati mir samo še štiri največje evropske velesile, Anglija, Francija, Nemčija in Italija. Zato so že 7. junija 1933 podpisali v Rimu četverno pogodbo, po kateri naj bi medsebojne spore miroljubno reševali. Toda pogodba ni nikdar stopila v veljavo, ker sta jo ratificirali le Nemčija in Italija. V obeh teh dveh deželah ni bilo brezposelnosti in ne obubožanega kmeta, saj sta se obe deželi že pripravljali na osvajalno vojno, za katero sta morali vpreči vse domače sile, zlasti pa zaradi ljudskih množic pokazati miroljuben obraz.

Ker je moč Komunistične partije Nemčije 1932 neprestano rastla in ker se nemška fevdalna in denarna aristokracija nista mogli sporazumeti ali za obnovo nekakšne weimarske koalicije ali za uvedbo močne roke, je vojak Hindenburg presekal ta gordijski vozle tako, da je izročil konec januarja 1933 mandat za sestavo nove vlade Adolfu Hitlerju. Nastala je sicer opozicija zlasti v vrstah pruskih fevdalcev, za nacionalno-socialistični režim pa sta bila nemška velika industrija in banke, ki so nacionalnosocialistično gibanje podpirali že do sedaj.

Kje naj bi bila temeljna nevarnost ne samo za nemško veliko buržoazijo, temveč za vsako, je Hitler pokazal že mesec dni po prihodu na oblast s požigom reichstaga, kar je hotel naprtiti Komunistični partiji Nemčije. Takoj po volitvah za reichstag, kjer so dobili komunisti še 81 mandatov, so razpustili Komunistično partijo Nemčije in razveljavili vse komunistične mandate. Jasno je torej postalo, čemu bodo prvenstveno služila polnomočja, ki jih je ob tej priliki dobila nemška vlada. Poskrbela bo, da bo popeljala nemški narod v nacionalni socializem, v režim, ki bo uspešno dvigal vrhove nemške buržoazije, z demagoškimi frazami in nasiljem pa — kot italijanski fašizem — zamotil ljudske množice in jih polagoma vključil v svoj osvajalni stroj.

Na insceniranem sodnem procesu proti neresničnim požigalcem reichstaga — pravi požigalec je bil Göring — je po zaslugi obtoženega Dimitrova doživel Hitler prvi udarec, a vse to ni moglo več omajati trdnost nacionalnosocialističnega režima v državi Bismarckove upravne birokracije. Hitlerjev režim je bil v očeh povprečnega Nemca legalen, zato so bile lahko brez večjih trenj v nekaj mesecih razpuščene vse buržoazne stranke, socialnodemokratska stranka in vsi svobodni delavski sindikati. Po odstranitvi leve opozicije v stranki, po obračunu z

najvidnejšo opozicijo v vojski in po Hindenburgovi smrti je postal Hitler führer nemškega naroda.

Velik poraz Komunistične partije Nemčije in boleče izgube najboljšega komunističnega kadra po evropskih deželah so privedle Kominterno na idejo o ustanovitvi ljudske fronte. Če je dotedanja enotna delavska fronta predstavljala le združitev vsega delavskega razreda, je bila ideja ljudske fronte mnogo širša: združitev vseh pozitivnih sil, združitve ljudskih množic okrog Komunistične partije za boj proti fašizmu in vsemu, kar je ta že prinašal in je mogel še prinesiti. Na tem mestu ne bi podrobno govoril o ljudski fronti, ki se je začela izredno dobro razvijati pod vodstvom KPJ v Jugoslaviji, kar je dokončno dokazala tudi strnjena enotnost ljudskih množic jugoslovanskih narodov v NOB. Omenili pa bi ugoden razvoj ljudske fronte Francije v tem času. Čeprav je bila Francija ena najbogatejših držav na svetu in čeprav jo je velika gospodarska kriza zadela šele nazadnje, je bila ta ves čas v hudih gospodarskih in političnih krizah, ki so se vlekle že od konca prve svetovne vojne. Francoska velika buržoazija, sprva enotna, da je treba Nemčijo razbiti tako, da se ne bo nikdar več dvignila, se je v tej svoji vnemi začela razhajati. Tako se je polagoma razbil znani francoski nacionalni blok; del velike buržoazije je vztrajal pri starih zahtevah, del pa je na široko odprl vrata prodirajočim idejam fašizma in nacizma ter se začel z njima povezovati. Tako je bila razbita enotna buržoazna fronta in Komunistična partija Francije je mogla med levičarskimi strankami, konfederacijo dela in francosko svobodoumno in svobodoljubno inteligenco že konec 1935 dobiti solidne temelje za ustanovitev ljudske fronte. Ta je v začetku leta 1936 vrgla zadnjo vlado, ki je vodila francoski narod iz krize v krizo. Tako je že januarja 1936 stopila v vlado radikalnih socialistov tudi ljudska fronta in dobila na majskih volitvah 1936 kar 381 poslancev. Tako je lahko s polno podporo komunistov (80 mandatov) sestavil vlado socialist Blum. Vlada je izdala ob polni podpori parlamenta vrsto socialnih reform. Cilj vlade je bil isti kot cilj ljudske fronte, obramba demokracije in boj proti fašizmu. Toda osnutek zakona o okrepitvi narodne obrambe je postavil ljudsko fronto in vlado pred velike težave. Ljudska fronta in levica v vladi sta popolnoma podprli potrebo po pripravah za obrambo domovine pred fašizmom, toda v ofenzivo je prešel fašistični del francoske buržoazije in je pod nevarnim geslom »Za mir!« začel izpodkopavati moč in ugled ljudske fronte.

Ne smemo pozabiti, da je tedaj v Španiji že divjala državljanska vojna, ki je veliko pripomogla k hitrejši diferenciaciji takratne Evrope. Sile, ki so podprle svobodoljubno Španijo (Sovjetska zveza, antifašisti

vseh dežel), so bili prvi temelji antifašistične koalicije, ki se je potem zares uveljavila v drugi svetovni vojni. Sile, ki so podprle reakcionarno Španijo (fašistična Italija in Nemčija), so predstavljale homogeni tabor, s katerim se je v prihodnji vojni spopadel svobodoljubni svet. Ob strani sta stali dve velesili, deželi »tradicionalne demokracije«, Anglija in Francija. Ne slučajno. Francoski pacifisti in otoška velika buržoazija so toplo pozdravili Hitlerjevo dnevno povelje nacionalnosocialistični stranki na nürnberškem kongresu, da je temeljna dolžnost in naloga nacionalnosocialistične stranke boj proti komunizmu.

Tako se je le končno našel »mož usode«, tako se je le končno dvignila oborožena pest svetovne velike buržoazije za boj proti komunistični nevarnosti. Vse, kar je potem sledilo, ustanovitev antikominternske pogodbe med Nemčijo in Japonsko (novembra 1936) in ustanovitev osi Rim—Berlin (oktober 1936), ki naj bi služila delovanju za mir in obnovo sveta, pristop Italije k antikominternskemu pak'u, pa je le ustanavljanje organizacijske osnove za boj proti komunizmu. Kdo vse se jim bo pridružil? To bo pokazal naš oris druge svetovne vojne.

Točno je, da je bila Hitlerjeva slovesna napoved vojne proti komunizmu iskrena in bi se ji kljub »tradicionalni demokraciji« takoj priključila vsa svetovna buržoazija, če bi Hitler le ne bil imel neke slabosti. Z vsemi pripravami na boj s komunizmom in z bojem samim je hotel tudi zadostiti nemškemu imperializmu, maščevati se zaradi ponižanja v versajski mirovni pogodbi in povečati Nemčijo tudi na račun angleškega in francoskega imperija. Pod tem vidikom je treba razumeti tudi Hitlerjeva nemotena začetna osvajanja v Evropi, plebiscit v Posarju in aneksijo Avstrije, ki niso naravnost ogrožala ne francoskega ne britanskega imperija in so po drugi strani dajala upanje, da se bo okrepljeni Hitler le dal kako zmanevrirati proti Sovjetski zvezi.

Spričo vseh teh velikih snovanj se je moral končno odločiti tudi glavar katoliške Cerkve. Rekli smo že, da je bila katoliška Cerkev kljub lateranski pogodbi in konkordatu s Hitlerjevo Nemčijo vse do leta 1936 zapletena na zunaj v hude besedne boje s fašistično in nacistično ideologijo. Ti boji so po svoje razumljivi in so bili kot spori ideološkega značaja med totalitarnostjo katolicizma in totalitarnostjo fašizma in nacizma skoraj nujni. Ni pa naključje, da je začel papež sredi leta 1936 vedno bolj razločno napadati komunizem in ljudsko fronto ter prepovedal vsako sodelovanje v njej. Zato nas ne more presenetiti pastirsko pismo nemškega episkopata, ki se je sestal avgusta 1936 v Fuldi; v pismu se je katoliški episkopat postavil Hitlerju popolnoma na voljo pri pobijanju komunizma.

Le v taktiki in načinu boja s komunizmom ni prišlo do soglasja med katoliško Cerkvijo in nacizmom. O tem nas dobro pouči papeževa enciklika *Mit brennender Sorge*, ki naj bi sicer obsodila celoten fašizem in nacizem. Na pravo križarsko vojno proti komunizmu pa je pozval papež v okrožnici *Divini Redemptoris* ne samo katoličane, temveč vse, ki verujejo v boga.

Tudi glede španske državljanske vojne je zavzelo vodstvo katoliške Cerkve svoje stališče. Sprva je previdno obsojalo Franca in odrekalo legitimnost njegovi kontrarevoluciji, nato je šlo korak dalje, da je treba v Španiji vpostaviti red, ni pa za to poklican Franco; končno pa je Vatikan zavzel stališče, da je treba Francu, branitelju katoliške Cerkve, prihiteti na pomoč s križarsko vojno. Tako se je tudi papeštvo v boju proti komunizmu v španski državljanski vojni pridružilo fašističnemu taboru intervencionistov.

Če bi bil torej Hitler in z njim ves fašistični tabor pripravljen stopiti v vojno proti Sovjetski zvezi in svobodoljubnim silam vsega sveta, a bi bil obenem voljan spoštovati razdelitev sveta, kot jo je prinesla prva svetovna vojna, bi bil dobil polno podporo tudi pri veliki buržoaziji tistih držav, ki so ob španski državljanski vojni proglasile politiko nevmešavanja. Toda nemški in italijanski imperializem, že oborožena s takratnim najmodernejšim orožjem, sta hotela ubiti dve muhi na en mah: obračunati s komunizmom pa tudi z »nepravilno«
razdelitvijo sveta. In tu so potem začele nastajati težave. Spopasti sta se morala najprej demokratični in fašistični imperializem in šele z nemškim napadom na Sovjetsko zvezo se je začela razvijati druga svetovna vojna v tisto smer, da so začele ljudske množice upati — ob aktivnem sodelovanju v vojni na strani antifašistične koalicije — da se bo druga svetovna vojna končala dosti drugače kot prva. Kljub vojaškemu porazu sil osi sta imperializem in fašizem sicer še ostala, a nastala je tudi vrsta socialističnih držav in neuničljivo gibanje svobodoljubnih narodov po vsem svetu, ki se dovolj zgovorno pojavlja v najrazličnejših oblikah. Prav tako se seveda javlja zelo zgovorno tudi preostali imperializem. Alžir, Suez, bližnji Vzhod, Kongo, Kuba, Bizerta itd. so imena, ki jih svobodoljubne ljudske množice ne morejo pozabiti in so zato budno na straži. Le od njihove budnosti je odvisen mir na svetu.

1. Začetek druge svetovne vojne

Po navadi pravimo, da se je druga svetovna vojna začela 1. septembra 1939. Takrat je Hitler pognal nemško armado proti Poljski, kmalu zatem pa sta napovedali Nemčiji vojno Velika Britanija in Francija. Potem se je svetovni požar polagoma vnel, zagorel z vso silo v Evropi in delih Afrike, po japonskem napadu na vojno brodovje ZDA v Pearl Harborju pa je postal pravi svetovni požar. Kdaj je potem ugasnil, ali morda celo bolje rečeno, kdaj so ga za silo pogasili, bomo še videli.

Res je, da se je Nemčija kmalu po prvi svetovni vojni začela pripravljati na novo svetovno vojno, na obračun z zmagovito antanto. A prav gotovo ne čisto sama in samo s svojo lastno gospodarsko zmogljivostjo. Kot bi Hitler, ideja nacionalnega socializma in nacionalno-socialistična stranka nikdar ne bili zrasli brez finančne podpore velikega nemškega industrijskega kapitala, tako bi se tudi, recimo, Krupp sam — konec druge svetovne vojne na listi velikih vojnih zločincev — in vsi njemu podobni ne bili mogli povzpeti konec prve svetovne vojne brez pomoči ameriških in angleških bank. Če so ameriške in angleške banke vložile v letih 1924 do 1929 (v času svetovne gospodarske konjunktore) za porast nemške industrije čez dvajset milijard nemških mark, so vložile v času, ko je bila na videz premagana svetovna gospodarska in finančna kriza (1933—1939), skoraj sto milijard nemških mark. Tako niso v Nemčiji tudi slučajno odprli, odkar je prišel Hitler na oblast (1933) pa točno do izstopa Nemčije iz Društva narodov (1936), 300 novih velikih tovarn, ki so delale samo za vojsko.

Tako je mogla Nemčija trošiti zadnjih pet let pred vojno vsaj 30% svojih nacionalnih dohodkov ali skoraj dve tretjini državnega proračuna za priprave na novo vojno, na obračun z antanto, katere dva stebra sta ji sama pomagala k velikemu gospodarskemu razvoju, ali če bi rekli v govorici, ki je v rabi po drugi svetovni vojni, nemškemu gospodarskemu čudežu. Potem moremo nekoliko razumeti tudi to, da sta bili v ZDA in

Veliki Britaniji v tem času in tudi med drugo svetovno vojno vsaj dve glavni struji, Rooseveltova — Churchillova in struja izolacionistov — Chamberlainova. Tistim iz Amerike in Anglije, ki so vlagali kapital za nemške osvajaalne cilje, pač ni bilo vseeno, kakšno bo to osvajanje, predvsem pa, da bo vloženi kapital na varnem in da bo kot vsak naloženi denar nosil obresti. Katera od teh struj je vlagala v Nemčiji denar, jo dvigala in nazadnje tudi pomagala oborožiti, je danes še prezgodaj reči. Chamberlain je najbrž verjel, da Hitler ni imel osvajaalnih ciljev, zato je pristal na njegove spravne obljube v Münchenu, na večer pred velikansko francosko narodno katastrofo pa je Chamberlaina brez vsakih sporov in trenj zamenjal Churchill, ki angleškemu narodu ni mogel obljubiti drugega kot nadaljevanje vojne. Tudi je dejstvo, da je imel Roosevelt hude boje z izolacionisti, ki so bili proti pomoči Evropi, a je bil med vojno znova izvoljen za predsednika ZDA.

Če so torej nemški, ameriški, angleški in še drugi kapitali podpirali in dvignili Hitlerja ali »cestnega roparja«, kot ga je imenoval Churchill ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo, so imeli za to vsekakor tehtne razloge. Omenili smo že, da je veliki kapital podprl Nemčijo mnogo bolj v času, ko je bila navidezno premagana velika svetovna kriza, in to ne slučajno.

Ne smemo pozabiti, da se je — potem ko je premagala svoje silne notranje težave — uspešno razvijala v Evropi še tretja sila — Sovjetska zveza. S svojim vsestranskim, zlasti moralnim ugledom, je vplivala na ljudske množice vsega sveta. Ne bi bilo prvih velikih revolucionarnih gibanj konec prve svetovne vojne, če bi ne bilo oktobrske revolucije, ki je rodila Sovjetsko zvezo. Potem tudi ne bi bilo navadnih in fašističnih buržoaznih diktatur skoraj po vseh evropskih državah, če bi Komunistične partije v Evropi ne bile rastle in ne pridobivale ugled. Ko se je začela velika svetovna kriza, se je položaj še drugače zaostрил. Ta ni rodila samo velikih armad brezposelnih, temveč tudi vedno večjo zavest med ljudskimi množicami vsega sveta, da kapitalistični svet velike gospodarske in finančne krize ne bo mogel rešiti sam. Točno je, da je združena svetovna reakcija takrat z vso silo udarila po Komunističnih partijah, a ta akcija je bila že premalo uspešna. Najti je bilo treba nekje neki novi cordon sanitaire, ker se je izkazala tudi mala antanta za nesposobno. Ali nista to bili nacistična Nemčija in fašistična Italija? Ti dve naj bi branili svet pred nevarnostjo z vzhoda, ti dve naj bi to nevarnost tudi uničili. Dobro bi bilo torej poznati tiste dokumente, na podlagi katerih poudarjajo najnovejši sovjetski zgodovinarji, da so na razgovoru v Münchenu (29.—30. septembra 1938) pristale vlade Fran-

cije, Anglije (in ZDA) na to, da se okrne Češkoslovaška republika, če Nemčija napade Sovjetsko zvezo.

Nobene učinkovite reakcije ni bilo, ko je fašistična Italija napadla Etiopijo in Albanijo, ob nemško-italijanski intervenciji v Španiji je bila s strani zahodnih demokratičnih držav proglašena politika nevmešavanja, mirno je minila aneksija Avstrije; kako pa naj bi bilo v Münchenu, smo pravkar slišali.

Toda ljudske množice so postajale vedno glasnejše. Zahtevale so mir, zanesljivo jamstvo za mir in njegovo trdnost. Poglejmo še drugo stran münchenskega sporazuma! Če so ljudske množice soglasno zahtevale mir in njegovo trdnost, so takratni angleški vladajoči krogi izražali veliko zadovoljstvo, da ne bo vojne (da se Hitler z vojsko ne bo obrnil proti zahodu, temveč proti vzhodu) in da bo moč doseči še uspešnejše sodelovanje z Nemčijo. V Franciji so takrat poudarjali v glavnem isto, a tudi neprikrito zavest v svojo lastno nemoč; v Italiji so poveličevali Mussolinija, češ da je on glavni rešitelj miru, ker je svetoval münchenski sporazum. Le v Sovjetski zvezi je bilo zelo odkrito rečeno, da so zahodne demokracije ne le izgubile vsak stik z ljudskimi množicami, temveč da so se obrnile tudi proti njim.

Najbolj zanimiva reakcija pa je bila v Nemčiji. Denarna aristokracija, ki je Hitlerja dvignila, je z legitimacijo in pravico, napasti Sovjetsko zvezo, triumfirala. Opreznejši je bil generalni štab, torej junkerji, ki Hitlerja niso podpirali. Boječ se, da ne bi Hitler samovoljno prekoračil svojih polnomočij in zaradi nadaljnjih agresij v Evropi ne zapletel Nemčije v vojno z zahodom, ga je takrat mislil generalni štab celo odstraniti.

Hitler ni ostal samo pri zasedbi ozemlja sudetskih Nemcev, za kar je dobil pristanek v Münchenu. Na vrsto je prišla ČSR. Ali se bo ČSR branila, če bo napadena? Tako se ni spraševal samo Hitler, temveč ves svet, le da je Hitler čisto stvarno računal še z drugo možnostjo, da razpade ČSR. Spretno je izrabil nerešeno nacionalno vprašanje v tej državi in obljubil vso podporo slovaškemu buržoaznemu avtonomizmu. Češka buržoazija je mislila rešiti to vprašanje tako, da bi strmoglavila predsednika slovaške vlade in postavila drugega, Hitler pa je 13. marca 1939 povabil odstavljenega predsednika Tiso v Berlin in tu je bila naslednjega dne ustanovljena nova slovaška država. Tiso se je vrnil na Slovaško in zaprosil za varstvo Nemčijo. Prav takrat pa je poslala v Prago zahtevo tudi Madžarska, naj češkoslovaška vojska takoj izprazni Podkarpatsko Rusijo; to so takoj nato zasedle madžarske čete. Tako je bilo ČSR pravzaprav konec. Predsednik Hacha je podpisal 15. marca

v Berlinu spričo Hitlerja listino, s katero je izročil okrnjeno Češko v njegove roke, takoj zatem pa je nemška vojska — brez strela — zasedla deželo, nad njo pa je Nemčija naslednjega dne proglasila protektorat.

In odmev po svetu? Vse mogoče so ugibali, kam se bo sedaj obrnil Hitler: na London, Pariz, v Romunijo, na Rim, v Beograd, Hrvaško in Slovenijo, na Poljsko (Gdansk — koridor). Iz Londona je bilo slišati celo to, da je sedaj konec münchenskega razdobja in politike. Hitler bo šel dalje. Toda nemški generalni štab ni strmoglavil Hitlerja in Hitler bo šel dalje po svetu, kadar bo sam hotel, in nemški generalni štab z njim in pod njegovim vodstvom.

Angleška, francoska pa tudi sovjetska vlada so ob tem dogodku samo izjavile, da ne bodo priznale obstoječega stanja. Isto je storila tudi vlada ZDA in ameriški veleposlanik je zapustil Berlin. Že 20. marca je predlagala sovjetska vlada sestanek vseh evropskih miroljubnih sil, a brez uspeha. Zato je šel Hitler nemoteno dalje. Že 22. marca sta se Nemčija in Litva pogodili, da je Litva izročila Nemčiji Klajpedo in sklenjena je bila dolgoletna nenapadalna pogodba. Na Poljskem je zaradi tega nastal velik alarm, kajti dan prej je nemški zunanji minister Ribbentrop poklical poljskega ambasadorja ter mu svetoval, naj Poljska odstopi Nemčiji Gdansk in dovoli zgraditi preko koridora avtomobilsko cesto, ki bo pod nemško suverenostjo.

2. Sovjetsko-angleško-francoska pogajanja, jeklena pogodba in sovjetsko-nemška pogodba

Poljska vlada je Ribbentropovo zahtevo odklonila, nato sta 29. marca obljubili Velika Britanija in Francija Poljski vsako pomoč, če bi poskušala Nemčija vprašanje Gdanska in koridora rešiti s silo. Sugestijo zahodnih demokracij, naj bi pristala poljska vlada na enako jamstvo tudi od Sovjetske zveze, pa je poljska vlada odločno odklonila. Ves svet se je takrat začel spraševati, ali je Chamberlainova politika doživela polom, ali res ni mogoče ustaviti Hitlerjeve agresije in ali ves svet drvi v novo svetovno vojno.

Na silen pritisk ljudskih množic so se začela sovjetsko-angleško-francoska pogajanja. Vedno bolj je postajalo jasno, da zahodne demokracije niso več zmožne, da bi preprečile nov svetovni požar, obstajala pa je velika možnost, da bi to nevarnost lahko zajezila močna antifašistična koalicija Sovjetske zveze in zahodnih demokracij. Že na tem

mestu moramo povedati, da so ta pogajanja propadla in da do te velike koalicije ni prišlo vse dotlej, dokler ni Nemčija napadla Sovjetske zveze. Zaradi pomanjkanja dokumentov je še nemogoče rešiti sledeča temeljna vprašanja: ali so bila ta pogajanja le manever zahodne demokracije, pesek v oči svobodoljubnim ljudskim množicam, ali so zahodne demokracije res še trmasto vztrajale pri sklepih münchenske pogodbe, ali je bilo vzrok, da so se razbila pogajanja, le trmasto odklanjanje poljske buržoazije vsake sovjetske pomoči, in končno, kolikšen delež je imela za neuspeh teh pogajanj tudi vlada Sovjetske zveze.

Kolikor so znani dokumenti, so ta pogajanja potekala takole: 15. aprila 1939 je v Moskvi predlagala angleško-francoska delegacija — ki ni imela velikih pooblastil — naj bi vlada Sovjetske zveze sklenila prijateljsko in jamstveno pogodbo z vsemi sosednjimi državami na svoji evropski meji, kot bi to storili tudi vladi Anglije in Francije. To bi pomenilo, da bi vlada Sovjetske zveze zagotovila pomoč Romuniji, Poljski in baltskim državam, če bi jih napadla Nemčija. Na videz se to vse lepo sliši, a če bi Nemčija napadla Poljsko in če bi sovjetska vlada poprej s Poljsko sklenila jamstveno pogodbo, bi se tako Sovjetska zveza zapletla v vojno z Nemčijo. Zato je vlada Sovjetske zveze, ki se je udeleževala teh sestankov na najvišji ravni (Molotov — Stalin), 19. aprila bolj stvarno predlagala; vse tri velesile naj bi jamčile varnost državam med Črnim in Baltiškim morjem, in če bi bilo potrebno, še drugim državam. Poleg tega naj bi si velesile pomagale med seboj, če bi bila katera napadena, sporazumele naj bi se za skupne vojaške ukrepe in obljubile, da nobena od velesil ne bo sklepala separatnega miru z Nemčijo. Angleško in francosko jamstvo Poljski naj bi se omejilo le za primer, če bi Poljsko napadla Nemčija, na poljsko in romunsko vlado pa je treba vplivati, da ne bi več sovražno delovali proti Sovjetski zvezi. Ker angleško-francoska delegacija ni imela potrebnih opolnomočij, so pogajanja zastala do 8. maja, ko so se na sovjetsko vlado obrnili z novim predlogom: Sovjetska zveza bi pomagala zahodnim sosedom šele takrat, če bi poprej intervenirali Anglija in Francija. Nato so dali še več novih predlogov, katerih bistvo je bilo, naj bi se ustanovila nekakšna obrambna zveza treh velesil. Ker Sovjetska zveza ni bila neposredni sosed Nemčije, bi ta zveza stopila v veljavo le tedaj, če bi Nemčija napadla katero od ruskih sosed. A tudi v tem primeru bi Sovjetska zveza lahko poslala v napadeno deželo svojo vojsko le tedaj, če bi napadena dežela v to privolila. Vprašanje se je torej pričelo sukati samo okrog tega, ali bodo ruske zahodne sosede hotele pristati na rusko pomoč. Molotov je vztrajal, naj bi Sovjetska zveza varovala

vse svoje vzhodne sosedne pred kakršno koli nemško sovražno penetracijo, a vse vlade teh držav so se temu upirale, prav tako pa tudi vlada Anglije in Francije.

Tako so pogajanja zašla v slepo ulico. Nazadnje že na pogajanjih ni bilo več jasno, kaj je neposredni in kaj posredni napad, ali v pojem agresije spada tudi državni udar in sprememba režima v korist Nemčiji.

Hitler je bil prepričan, da se ne bo mogel razširiti proti vzhodu brez vojne. Ko je 2. maja analiziral položaj Göringu, Keitlu, Brauchitschu in drugim visokim funkcionarjem, je poudaril, da pri Poljski ne bo šlo tako gladko, kot je šlo pri ČSR. Kako torej izolirati ali napasti Poljsko, ne da bi se pri tem Nemčija zapletla v vojno s Sovjetsko zvezo in zahodnimi državami?

Ko je Italija aprila zasedla Albanijo in ko se je italijanski kralj okronal še z eno krono, je tudi Španija pristopila k antikominternski pogodbi. Rim je obiskala tudi madžarska delegacija in se je pogovarjala o Podonavju, tri dni za njo pa je bil v Benetkah tudi jugoslovanski zunanji minister Cincar Marković. Ker so se stvari vedno bolj zapletale, je Hitler terjal od Mussolinija sklenitev formalne zveze in tako so 22. maja v Berlinu podpisali jekleno zvezo med Nemčijo in Italijo. Pogodba naj bi veljala deset let in obe državi sta se zavezali za medsebojna posvetovanja v primeru grozečih svetovnih zapletov, za obojestransko politično in diplomatsko pomoč, pa tudi, da bi takoj vsaka priskočila na pomoč, če bi bila ena od sopolpisnic napadena.

V Moskvi je vse kazalo, da z angleško-francosko-sovjetskimi pogajanjmi ne bodo prišli daleč, mednarodni položaj v visokem poletju pa je bil, da je obstajalo angleško-francosko jamstvo Poljski, jeklena pogodba med Nemčijo in Italijo in da so se pospešeno pogajali za sklenitev pogodbe med Sovjetsko zvezo in Nemčijo.

Že 17. aprila je obvestil sovjetski veleposlanik v Berlinu nemško vlado, da bi se mogli izboljšati sovjetsko-nemški odnosi; to je ponovil 5. maja in konkretnije predlagal za sklenitev trgovinske pogodbe. Nemška vlada je to zagrabila, kajti sovjetska vlada je 17. maja sporočila, da je skeptična glede uspehov angleško-francosko-sovjetskih pogajanj, optimistična pa glede zboljšanja nemško-sovjetskih odnosov. Zato je že 20. maja predlagal Molotov nemškemu veleposlaniku v Moskvi, naj bi se začela nova trgovinska pogajanja, in to na politični podlagi. Čez deset dni so se res ta pogajanja začela, niso pa se takoj pokazali posebni uspehi in Hitler je 29. maja ukazal, naj opuste pogajanja. Ta so bila za Hitlerja uspešna že toliko, da je izvedel za sovjetske politične pogoje. To se da sklepati iz njegove izjave dan po podpisu jeklene pogodbe,

da bo napadel Poljsko ob prvi priložnosti in rešil vse probleme z vzhodno sosedo in ne samo vprašanje Gdanska ter koridora.

V Gdanku so stvari dozorevale. Ves junij in julij je bil Gdansk prenasičen z nacistično propagando o priključitvi Gdanska k reichu. A francoski zunanji minister je že 1. julija izjavil, da bi vsaka sprememba gdanskega statusa pomenila za Francijo casus belli. Približno isto je povedal tudi Chamberlain v spodnjem domu.

Začenjali so se dramatični trenutki. Dne 4. avgusta sta se sestala na Brennerju zlovešča glasnika nove vojne Hitler in Mussolini, kajti dan poprej je dobil nemški veleposlanik v Moskvi iz Berlina navodila za začetek »konkretnejših pogajanj« z vlado Sovjetske zveze. Kaj so ta navodila obsegala, ne vemo, moremo pa sklepati iz razvoja dogodkov. Prav istega dne, ko sta se sestala Hitler in Mussolini, je Molotov že izjavil, da je upati, da se bodo nemško-sovjetski odnošaji izboljšali.

Ni se pa izboljšal položaj v Gdanku in 6. avgusta je poljski general Rydz-Smigly v govoru v Krakovu dejal, da bo Poljska branila Gdansk, pa naj bi se zgodilo karkoli. V Gdanku in na poljski meji so se začele obojestranske provokacije. Hitler je dejal 11. avgusta vpričo gdanskega gauleiterja, da ne bo več trpel provokacij in da bo, če se bo pripetil še en sam incident, Poljsko napadel in uničil v treh tednih. Prav tega dne je prišel v Berchtesgaden tudi italijanski zunanji minister Ciano; z njim sta imela Hitler in Ribbentrop dvodnevne razgovore. Med Italijo in Nemčijo je bila sicer sklenjena jeklena zaveza, a Italija je bila pripravljena braniti Nemčijo le, če bi bila ta napadena. Italijanski zgodovinarji celo trdijo, da je prišel Ciano k Hitlerju zato, da bi ga odvrnil od vojne. Hitler in Ribbentrop sta dejala Cianu, da bo Nemčija v kratkem napadla Poljsko, in to ne samo zaradi Gdanska in koridora. Dejala sta, da se bo dala vojna lokalizirati, ne bi se pa ustrašila tudi česa hujšega. Prepričana sta bila, da Anglija in Francija ne bosta stopili v vojno, medtem ko Ciano ni bil istega mnenja. Ribbentrop je pritiskal na svojega kolega tudi s tem, češ da je prišlo iz Moskve že sporočilo, naj pošlje Nemčija opolnomočenca za sklenitev rusko-nemške pogodbe.

To sicer ni bilo čisto res. Ribbentrop je šele dan za tem telefoniral nemškemu veleposlaniku v Moskvo, naj poskuša izvedeti, če bi bili Rusi pripravljene pogajati se in skleniti sporazum o vseh vprašanih glede Baltika in Balkana in da bi sam takoj prišel v Moskvo. Ni potemtakem tega usodnega dne zastonj vprašal maršal Vorošilov angleško-francosko delegacijo, ki se je še vedno mudila v Moskvi: ali bi pristali poljska in romunska vlada na prehod sovjetskih čet preko njihovega ozemlja? Delegacija je takoj vprašala obe vladi. Poljska vlada je odločno

odklonila, romunska ni odgovorila, angleška in francoska vlada pa sta se postavili na stališče, da moreta o tem odločiti le poljska in romunska vlada. A šlo je za silno velike reči. Tudi če bi vlada Sovjetske zveze jamčila varnost svojim sosedom od Črnega do Baltiškega morja in če bi bile te sosede napadene, bi sovjetska vojska ne smela priti na pomoč. Če bi torej Nemci napadli Poljsko in bi Rdeča armada ne smela priti na pomoč, bi bila v treh tednih nemška vojska na sovjetski meji.

Molotov je že 15. avgusta odgovoril, da bi bilo koristno, če bi prišel Ribbentrop v Moskvo. Sovjetska vlada je želela spoznati stališče nemške vlade glede ozemeljskih zadev in glede sklenitve nenapadalne pogodbe. Na to povabilo je odgovoril Ribbentrop naslednjega dne, da je nemška vlada pripravljena skleniti nenapadalno pogodbo, dati jamstvo baltiškim državam in se potruditi, da bi se izboljšali sovjetsko-nemški odnosi. Pripravljen je priti v Moskvo, in to s polnimi pooblastili. Molotov je 19. avgusta pristal, naj bi prišel Ribbentrop v Moskvo 26. ali 27. avgusta, že 19. avgusta pa je bila sklenjena nemško-sovjetska trgovinska pogodba. O tej je Molotov na zasedanju Vrhovnega sovjeta 31. avgusta dejal, da je treba priznati, da Sovjetska zveza nima take trgovinske pogodbe ne z Anglijo ne s Francijo in z nobeno drugo državo. Takrat je tudi povedal, da je Nemčija predlagala sklenitev take trgovinske in kreditne pogodbe že februarja 1939.

Že 20. avgusta je poslal Stalin Hitlerju osnutek pogodbe, ta pa je odgovoril Stalinu, da bo pogodbo podpisal v Moskvi nemški zunanji minister, ki naj bi prišel zaradi preteče vojne nevarnosti v Moskvo vsaj do 23. avgusta, ne pa pozneje. Ko je 21. avgusta sporočil Ciano Ribbentropu, da Italija ne bo sodelovala v vojni proti Poljski, mu je Ribbentrop odgovoril, da mu ne more k temu nič reči, ker da pričakuje vsak čas važne novice iz Moskve. Res mu je potem zvečer povedal, da potuje v Moskvo na podpis politične pogodbe. Kakšne, ni povedal.

Ribbentrop se je odpravljal v Moskvo in Hitler mu je dal 22. avgusta vsa pooblastila. Smel bi popuščati celo pri Dardanelah. Popoldne istega dne pa je Hitler sklical najodgovornejše vojaške osebnosti in jim kategorično naznanil, da se bo začel napad na Poljsko 26. avgusta in da Anglija in Francija ne bosta intervenirali.

Vse to se je po svetu razneslo ko blisk. Angleška vlada je še 22. avgusta nujno naročila Chamberlainu, naj takoj sporoči Hitlerju, da bo intervenirala, če bi Nemčija napadla Poljsko. Prepriča in pripravi naj Hitlerja za neposredna pogajanja s Poljsko. Francoska vlada je zahtevala od poljske vlade, naj takoj pristane na prehod sovjetskih čet preko svojega

ozemlja, italijanska vlada pa je predlagala, naj bi se našla možnost, da bi se Gdansk priključil reichu brez vojne. Poljska vlada je na nasvet francoske vlade odgovorila samo to, da je francoski vojaški ataše v Moskvi 23. avgusta lahko izjavil: »V primeru skupnega nastopa proti nemškemu napadu sodelovanje med Poljsko in Sovjetsko zvezo na tehničnem področju ne bi bilo izključeno.« Ribbentrop je s pospešeno naglico in uspešno nadaljeval v Moskvi pogovore s Stalinom in Molotovom. Ob enajstih dopoldne 23. avgusta je OKW (Oberkommando der Wehrmacht) določila, da se bo napad na Poljsko začel 26. avgusta ob 4.40, ob enih popoldne pa je dobil Hitler Chamberlainovo pismo; nanj je takoj odgovoril, da bo napadel Poljsko, ne pa Anglije in Francije.

V noči od 23. na 24. avgust je bila podpisana sovjetsko-nemška prijateljska in nenapadalna pogodba. Ves svet je prisluhnil tej veliki novici in zelo zgodaj je svetovno časopisje — celo slovenski klerikalni dnevnik Slovenec — pisalo, da ima pogodba tudi tajne protokole. To je bilo res. V pogodbi je bilo rečeno, da si bosta podpisnici nudili pomoč, če bi bila katera napadena, da bosta obe državi reševali medsebojne spore miroljubno in da nobena ne bo sodelovala v kakršni koli sovražni grupaciji proti drugi in da se bosta posvetovali o vseh važnih vprašanjih. Pogodba je bila sklenjena za deset let.

Pogodbi pa so bili priloženi štirje tajni protokoli, za katere je dokončno zvedela javnost šele po končani drugi svetovni vojni in so prišli tudi med dokumente za sodni proces v Nürnbergu proti velikim nemškim vojnim zločincem. Ti tajni protokoli so bili: 1. V baltiških državah (Finska, Estonska, Letonska, Litva) je severna meja Litve meja interesnih sfer med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. (Nemčija je torej resignirala na vse baltiške države razen na Litvo, kasneje pa je tudi tu popustila.) 2. Interesne sfere med Nemčijo in Sovjetsko zvezo na Poljskem se razdelijo po reki Narev—Visla—San, v posebni pogodbi pa bo rečeno, ali se bo ustvarila neka neodvisna Poljska. 3. Nemška vlada prepusti Sovjetski zvezi interesne sfere v Besarabiji. 4. Obe vladi imata te protokole za strogo zaupne.

Tajni protokoli so vsekakor problematični, saj so v nasprotju z zahtevami oktobrske revolucije, ki je tudi sama izdala tajne protokole caristične diplomacije. Poleg tega so bili tajni protokoli narejeni na škodo cele vrste svobodnih držav. More pa se seveda tem pomislekom tudi oporekati.

Pomen pogodbe je analiziral Molotov na zasedanju Vrhovnega sovjeta 31. avgusta. Dejal je, da sta Sovjetska zveza in Nemčija sklenili

pogodbo tedaj, ko so zašla pogajanja z Anglijo in Francijo v slepo ulico in ko je bilo treba odstraniti nevarnosti, ki so grozile miru med Sovjetsko zvezo in Nemčijo. Iz njegovih nadaljnjih izvajanj je razvidno, da sklenitev te pogodbe ni naletela povsod na razumevanje v Sovjetski zvezi in Molotov dobesedno pravi: »Priznati je treba, da so tudi pri nas nekateri kratkovidni ljudje, ki se zavzemajo za enostransko antifašistično agitacijo, pri tem pa pozabljajo na provokatorsko aktivnost naših sovražnikov.« Pred tem pa je Molotov citiral Stalinove točke na 18. kongresu boljševiške partije, da bo Sovjetska zveza nadaljevala politiko miru in konsolidacijo odnosov z vsemi deželami, bo pa pazila, da ne bo hodila v žerjavico po kostanj za druge. Nazadnje je Molotov poudaril, da je 23. avgust datum velikega zgodovinskega pomena. Pomeni preokretnico v zgodovini Evrope in ne samo Evrope. Sovjetski in nemški narod potrebujeta mir. Razlika v svetovnih nazorih in političnih sistemih ne more biti ovira za vpostavitve dobrih političnih odnosov med obema državama.

Sovjetski zgodovinarji ocenjujejo to nenapadalno pogodbo (brez tajnih protokolov) takole: Pogodba je porušila enotno fronto kapitalističnih držav, odložila je vojno med Sovjetsko zvezo in Nemčijo za poldrugo leto in je prinesla Sovjetski zvezi in drugim svobodoljubnim državam prednost ob koncu druge svetovne vojne(?!). Med zahodnimi zgodovinarji pa je mogoče brati tudi tole oceno: s pogodbo si je Sovjetska zveza čimbolj zavarovala svoje meje. Če bi bila šla Sovjetska zveza takrat v blok z Anglijo in Francijo, ali bi dobila to, kar je dobila s to pogodbo?

Ob podpisu pogodbe je Hitler dejal, da se zahoda ni treba bati, ker varuje Nemčijo močna Siegfriedova utrjena črta. Ob napadu na Poljsko bo morala nemška vojska nastopiti z največjo naglico in brutalnostjo. »Potem ko bomo zmagali, ne bo nihče omenjal naših nasilij. Džingiskan je dal pobiti milijone ljudi, a zgodovina ne vidi v njem drugega kot ustvarjalca velikega imperija.« Hitler je spretno uporabil zaposlenost svetovne javnosti s senzacionalno novico. Po navodilih iz Berlina je izvolil gdanski senat novega upravitelja svobodnega mesta, tedanjega gauleiterja. Poljski ambasador v Berlinu je nato ves 24. avgust iskal zveze z nemškim zunanjim ministrstvom, a ni mogel dobiti nobenega odgovornega funkcionarja. Šele 31. avgusta se je mogel sestati z Ribbentropom. Angleška vlada je tega dne ponovno opozerila Hitlerja. Pisala sta mu tudi Roosevelt in papež.

25. avgust 1939 naj bi bil po nemških načrtih zadnji dan miru. V Londonu je bila podpisana angleško-poljska zveza in pogodbi je bil

dodan tajni protokol, da daje Anglija v principu jamstvo samo Poljski, vendar bi pogodba tudi veljala, če bi Nemčija napadla Gdansk, Belgijo, Nizozemsko in Litvo. Popoldne je Hitler poklical angleškega ambasadorja in mu povedal, da bo rešil vprašanje Gdanska in koridora neposredno, ne misli pa napasti Sovjetske zveze. Dal je jamstvo Angliji in poudaril, da zahteva po kolonijah ni pereča. Skoraj isto je sporočil Hitler tudi v Pariz. Takoj za tem je sporočil Mussoliniju, da misli napasti Poljsko, ta pa mu je odgovoril, da še »ni pripravljen začeti korakati« in da nima za vojsko potrebnih surovin. Ko pa je Hitler popoldne ob šestih izvedel za angleško-poljsko zvezo in dobil Mussolinijev odgovor, da ta še ne misli korakati, je takoj prepovedal napasti Poljsko naslednjega dne, Mussoliniju pa sporočil, naj mu pošlje seznam potrebnih surovin in kaj ter koliko naj bi mu jih poslala Nemčija.

Hitler je začel pomišljati. Istočasna vojska na dveh frontah (to pot na zahodu in proti Poljski) je bila za Nemčijo še vselej neugodna. Ali bo Sovjetska zveza držala nenapadalno pogodbo? Ali se da s hitrim udarcem — preden bi mogel uspešno pomagati zahod — zlomiti poljska armada? Ni si bil še popolnoma na jasnem in poskušal se je le pogajati. Dne 26. avgusta, ko bi se torej moral začeti napad na Poljsko, je odletel angleški ambasador v London in nosil s seboj do tedaj ne še popolnoma znane Hitlerjeve predloge. Mussoliniju pa je Hitler odgovoril, da ne bo mogel zadovoljiti vseh italijanskih potreb.

Angleška vlada je odgovorila Hitlerju 28. avgusta in dejala, da je pripravljena skleniti z Nemčijo prijateljsko in nenapadalno pogodbo, če bi Nemčija uredila svoje odnose s Poljsko. Vojna nevarnost se dá odstraniti, in to z neposrednimi pogajanja med Berlinom in Varšavo, obstoj Poljske pa naj bi se zagotovil z neko novo mednarodno pogodbo. Če bi pa Nemčija le napadla Poljsko, bo Anglija držala svojo besedo. Nemška vlada je odgovorila naslednjega dne, da se je pripravljena pogajati. Zaradi koristi miru je pripravljena sprejeti angleško posredovanje, zato naj pride poljski opolnomočenec do 30. avgusta v Berlin. Toda poljska vlada je za 30. avgusta napovedala splošno mobilizacijo, poljski zunanji minister pa je predlagal sestanek med nemškim in poljskim opolnomočencem nekje v Italiji, da bi se ne ponovil primer s Hacho in še prej s Schuschniggom, katera je Hitler primoral h kapitulaciji.

Ker poljskega opolnomočenca ni bilo do polnoči 30. avgusta, je Ribbentrop sporočil angleškemu ambasadorju nemške predloge, ki bi bili postavljeni poljskemu opolnomočencu. Na ambasadorjevo zahtevo Ribbentrop kopije s predlogi ni hotel izročiti, bi jo pa izročil poljskemu veleposlaniku, če bi za to zaprosil.

Ti nemški pogoji so bili: svobodno mesto Gdansk naj se vrne v reich zaradi svojega nemškega značaja in enodušne želje prebivalstva; tako imenovani koridor, ki sega od Vzhodnega morja do Grodna-Holma, naj sam odloči o svoji pripadnosti s plebiscitom. Glasovalno pravico ima vsak, ki je prebival na tem ozemlju 1. januarja 1918, plebiscitno pravico pa imajo tudi tisti Nemci, ki so bili pregnani s tega ozemlja. Za pravilno izvedbo plebiscita se postavi mednarodna komisija, sestavljena iz zastopnikov štirih velesil, Italije, Sovjetske zveze, Francije in Anglije. Med plebiscitom bi imela ta komisija suvereno oblast nad tem ozemljem, zato bi ga morala ta čas zapustiti poljska vojska, žandarmerija in vsi upravni organi. Iz plebiscitnega ozemlja se izvzame poljsko pristanišče Gdinja, ker je naseljeno s Poljaki. Zaradi priprav plebiscit ne more biti pred enim letom. Da bi pa imela Nemčija med temi pripravami nemoteno zvezo z Vzhodno Prusijo in Poljska zvezo z morjem, naj bi preko koridora zgradili železnice in ceste. Po plebiscitu — pa naj bi se končal tako ali tako — bi storili vse potrebno, da bi zavarovali svoboden prehod preko koridora: za Nemčijo svoboden prehod v Vzhodno Prusijo, za Poljsko do morja. Če bi koridor pripadel Poljski, bi morala dobiti Nemčija svobodno zvezo preko koridora, da bo lahko zgradila avto cesto in štirirtno železnico. Te komunikacije bi bile zgrajene tako, da ne bi motile poljskih komunikacij. Ta svobodni pas naj bi bil širok okrog en kilometer in bi spadal pod nemško suverenost. Če bi bil plebiscit ugoden za Nemčijo, bi imela Poljska neoviran promet do Gdinje enako kot Nemčija (eksteritorialne komunikacije). Če bi koridor pripadel Nemčiji, bi bila ta pripravljena s Poljsko zamenjati prebivalstvo. Če bi želela Poljska podobne pravice v Gdanku, bi se to uredilo s paritetnimi pravicami Nemčije v Gdinji. Gdansk in Gdinja naj bi postala odprti mesti, to je brez vojaških naprav in utrd. Polotok Hela, ki bi po plebiscitu pripadal kamor koli že, naj bi se demobiliziral.

Bližal se je zadnji dan, 31. avgust. Še ponoči je angleški ambasador sporočil te nemške pogoje francoskemu ambasadorju, nato pa je obvestil tudi poljskega veleposlanika. Nujno je svetoval sestanek maršala Göringa s poljskim maršalom, sam pa naj bi takoj od Ribbentropa zahteval prepis teh pogojev. Poljski ambasador je hotel o vsem poročati poljski vladi, ker pa ni dobil zveze, je odposlal enega od svojih svetnikov. Francoska in angleška vlada sta takoj svetovali poljski vladi neposredna pogajanja z Berlinom, a poljsko zunanje ministrstvo je sporočilo ob dvanajstih svojemu ambasadorju v Berlinu, da ni pooblaščen za pogajanja, in če bi do teh prišlo, mora vsak pogoj posebej sporočiti v Varšavo. Štirideset minut nato je OKW določila začetek operacij proti

Poljski za 1. september ob 4.45. Točno ob enih popoldne je Ribbentrop sprejel poljskega ambasadorja. Razgovor je bil kratek, ker ta ni imel nobenih pooblastil. Istočasno sta sporočila francoski in angleški veleposlanik svojima vladama, da je predlagal Mussolini za 5. september neko posebno konferenco, na kateri naj bi natančno pregledali, katere točke versajske mirovne pogodbe otežkočajo mirno evropsko življenje. Ob devetih zvečer je objavil nemški radio nemške pogoje Poljski. Še vso noč so brneli telefoni med Londonom in Varšavo ter med Berlinom in Rimom, zjutraj 1. septembra pa je Nemčija napadla Poljsko.

3. Napad na Poljsko in njen konec

Poljska vlada nemških pogojev ni sprejela. Vprašanje pa je, kaj vse je bilo v ozadju, da je poljska vlada nastopala tako nepopustljivo. Podpirali sta jo vsekakor angleška in francoska vlada, na njenih zahodnih mejah je stala do zob oborožena nemška armada, na vzhodnih mejah pa je bila Sovjetska zveza s tajnimi dodatki javne pogodbe v žepu.

Ko so bile vojaške operacije že v teku, se je 1. septembra sestal nemški reichstag; pred njim je Hitler dejal, da je sklenil govoriti s Poljaki v istem jeziku, s katerim so ti govorili z Nemci že več mesecev. Dejal je, da so meje med Francijo in Nemčijo dokončne, do Anglije pa goji Nemčija prijateljstvo. Odločen je rešiti vprašanje Gdanska, koridora in vseh odnosov med Nemčijo in Poljsko, in to je tudi začel reševati zjutraj ob 4.45. Nato je pred reichstagom povedal svojo politično oporoko. On sam hoče postati prvi vojak reicha. Če bi se mu v tej vojni kaj zgodilo, naj postane njegov prvi namestnik Göring, njegov namestnik pa Hess. Takoj po govoru je bilo glasovanje in vsi poslanci so glasovali za priključitev Gdanska k reichu. Že zjutraj pa je Hitler sporočil Mussoliniju, da Italija ni dolžna stopiti v vojno. V govoru pred reichstagom je Hitler Italijo pohvalil, da ga je ves čas podpirala, vendar za vojno s Poljsko ne bo prosil tuje pomoči. Glede Sovjetske zveze pa je dejal: »Vi veste, da vladata v Rusiji in Nemčiji dve različni doktrini. Gre samo za eno, kar je treba pojasniti: Nemčija ni nikdar izvažala svoje doktrine in ker tega ne misli tudi Sovjetska zveza v Nemčijo, ne bo moglo priti med nami do nobenih trenj.«

V Franciji je bila takoj proglašena splošna mobilizacija, je pa francoska vlada pristala na Mussolinijev predlog o sklicanju konference, na kateri naj bi bila povabljena tudi Poljska. Približno enako je bilo

tudi v Angliji. Obe vladi pa sta sporočili Ribbentropu, naj Nemčija takoj ustavi sovražnosti na Poljskem, sicer bosta obe vladi izpolnili častno obvezo do Poljske. To sicer še ni bil ultimat, ta je sledil šele 3. septembra, vendar, začetki svetovne vojne so bili tu.

Dan prej so skandinavske in baltiške države proglasile najstrožjo nevtralnost. Kaj je vse to veljalo in pomenilo, bomo še videli.

Začetek druge svetovne vojne je imel še poseben odmev v ZDA. Zato je poslal Roosevelt 3. septembra poslanico ameriškemu narodu, v kateri je poudaril, da se morajo ZDA že v začetku vojne postaviti na stališče, da poiščejo za človeštvo trajen mir, ki bo izključeval vsako možnost uporabljati silo med narodi. ZDA sicer ne bodo poslale svojih čet v Evropo in pripravljajo izjavo o nevtralnosti, ker to ustreza ameriškemu narodu in politiki ZDA. Toda Roosevelt je kmalu začel govoriti drugače. ZDA so vendar mejile na Evropo.

Francija in Anglija sta v začetku vojne imeli na izbiro tri možnosti: blokado, neposreden napad na Siegfriedovo linijo ali pa prekršiti nizozemsko, belgijsko in švicarsko nevtralnost in udariti preko teh dežel na Nemčijo. Zadnja možnost se je zdela obema vladama najbolj ne-realna, poleg tega pa so vse te države tudi proglasile strogo nevtralnost. Za drugo možnost ni imela ne Anglija ne Francija potrebnega orožja, ostala je samo prva, toda Nemčija je imela vsaj za leto dni dovolj zalog, nove pa je neprestano dobivala iz Sovjetske zveze.

Tako se je nemška vojska lahko nemoteno lotila poljske armade po starem Hanibalovem vojskovanju pri Kanah; obkolila je poljsko armado s pomočjo dveh velikih krakov. Cilj vsega tega je bil popolno in čim hitrejše uničenje poljske vojske.

Von Brauchitsch je razdelil pet nemških armad na dve skupini, na severno in južno. Severna skupina (komandant von Bock) je dobila nalogo, obkoljevati poljsko armado do severovzhodno od Varšave. Zato je prodirala v dveh krakih (von Kluge in von Kuchler) v smeri koridor—Gdansk in v Vzhodno Prusijo, južna skupina (von Rundstedt) pa je dobila nalogo, obkoliti poljsko armado južno od Varšave in je v treh krakih (von Blaskowitz, von Reichenau in von List) prodirala iz Frankfurta na Odri in iz Slovaške. Prvi skupini je bila dodeljena letalska skupina pod generalom Kesselringom, drugi pa pod generalom Löhrom. Srečujemo torej sama stara imena generalov — pruskih junckerjev. So torej le hoteli »korakati«, kot sta to hotela nemška denarna aristokracija in Hitler. Nemci so v napad na Poljsko poslali sedemdeset pehotnih divizij, od teh deset oklopnih, štiri motorizirane in tri alpinske, to je 1,200.000 vojakov ali tri četrtine vse svoje operativne armade.

Poljaki so v najskrajnejšem primeru lahko mobilizirali šestdeset divizij, na dan napada pa so jih imeli le štirideset.

Oglejmo si le na kratko ta silovit blietzkrieg, ki ga je zahteval Hitler. V prvi stopnji (1.—9. septembra) so se nemške klešče že stegovale proti Varšavi, v drugi (9.—17. septembra) so obkoljevali poljske sile, ki so se umaknile od Visle proti srednjemu in spodnjemu Bugu in vzdolž črte Varšava—Brest Litovsk. To obkolitev sta 18. septembra mojstrsko sklenila von Kűchler in von List 60 km južno od Brest Litovska. Uvod v tretjo stopnjo je napad Rdeče armade na Poljsko 17. septembra ob šestih zjutraj na črti od Polocka do Kamienca Podolskega. Poljske divizije, ki so ušle nemškemu obkoljevanju, so bile prisiljene bojevati se na dveh frontah, toda Rdeča armada ni nikjer več naletela na organiziran poljski odpor. Poljske, katere ustanovitelj je bila predvsem Francija, je bilo s tem konec. Začela se je delitev plena, četrta delitev Poljske.

Že 3. septembra je poslal Ribbentrop strogo zaupno brzozjavko nemškemu ambasadorju v Moskvi, da nemška vlada trdno pričakuje, da bo poljska vojska uničena v nekaj tednih in bo tako prišel del Poljske v nemško okupacijsko področje, kot je bilo določeno pri pogajanjih v Moskvi. Zato naj ambasador vpraša sovjetsko vlado, če je ta pripravljena zasesti tudi svojo interesno cono na Poljskem. Ribbentrop je pristavil, da bi ta zasedba ne bila samo v pomoč nemški vojski, temveč bi služila tudi sovjetskim koristim. Že čez dva dni je odgovoril Molotov: »Strinjamo se z vami, da bo za nas v ugodnem trenutku nujno, da začnemo akcijo. Mislimo pa, da ta trenutek še ni prišel... Zaradi pretirane naglice bi našo stvar lahko izpostavili nevarnosti in učvrstili enotnost naših nasprotnikov.«

Veliki nemški uspehi so presenetili vlado Sovjetske zveze. Ribbentrop je 15. septembra predlagal Molotovu, naj bi obe vladi izdali sledečo izjavo: »Ker so popolnoma uničene prejšnje oblike poljske državne uprave, imata obe vladi za potrebno in za svojo dolžnost, da vpostavita red in mir v Poljski, do katere imata svoje interese, in v duhu novega reda ustvarita naravne meje in realno ekonomsko organizacijo.« To pot se sovjetska vlada ni več obotavljala in Molotov je odgovoril že naslednjega dne, da bo Sovjetska zveza napadla Poljsko prihodnjega dne, da predloženi osnutek skupne izjave ni potreben, ker bo sovjetska vlada obrazložila svoj korak približno takole: poljske države ni več, zato tudi več ne obstaja nobena pogodba med Sovjetsko zvezo in Poljsko in dogoditi bi se moglo, da bi kaka tretja sila utegnila izkoristiti kaos, ki je nastal na Poljskem. Zato se čuti vlada Sovjetske zveze dolžna, da zaščiti svoje belokrajinske in ukrajinske ljudi ter jim pomaga k miru.

Sovjetska vlada na žalost ne vidi drugačne rešitve in upravičenosti svojega koraka in bo pred tujino tako opravičila svojo intervencijo.

Že naslednjega dne je sporočil nemški ambasador v Berlin, da je Stalin ob dveh zjutraj izjavil, da bo Rdeča armada prešla sovjetsko-poljsko mejo ob šestih zjutraj na vsej črti. Stalin je ambasadorju pokazal tudi noto za poljskega veleposlanika. Ker pa so bile v noti tri točke, ki so bile za nemško vlado nesprejemljive, je Stalin na ambasadorjevo opozorilo tekst popravil in tako popravljeni tekst je ambasadorja zadovoljil. Takoj zatem so noto izročili poljskemu veleposlaniku. V noti je bilo rečeno, da je bila sovjetska vlada prisiljena zaradi varstva svoje koristi in beloruske ter ukrajinske narodne manjšine v vzhodni Poljski izdati svojim četam ukaz, preiti sovjetsko-poljsko mejo ob štirih zjutraj po moskovskem času. To sovjetsko prodiranje na Poljsko ne krši popolne sovjetske nevtralnosti v sedanji vojni, ker poljska država v tem času nič več ne obstaja.

Poslanikom drugih držav, akreditiranim v Moskvi, pa je vlada Sovjetske zveze izročila noto, v kateri je bilo rečeno, da je nemško-poljska vojna pokazala vse slabosti poljske države. V desetdnevni operacijah je Poljska izgubila svoja industrijska ozemlja in kulturna središča. Varšave kot poljske prestolnice ni več. Poljska vlada je razpadla in ne kaže več znakov življenja. To pomeni, da je poljska država in njena vlada prenehala obstajati in so pogodbe med Sovjetsko zvezo in Poljsko izgubile vso veljavo. Sama sebi prepuščena Poljska bi lahko postala torišče za vsa mogoča presenečenja, ki bi lahko ogrožala Sovjetsko zvezo. Čeprav Sovjetska zveza še naprej ostaja nevtralna, pa ne more ostati ravnodušna do usode Belorusov in Ukrajincev, ki so sedaj ostali brez zaščite.

Poljska vlada je energično protestirala v Moskvi, Londonu in Parizu, angleško ministrstvo za informacije pa je odgovorilo, da ga je na novo nastala situacija presenetila in da jo bo proučilo. Napad na angleške zaveznike, in to v trenutku, ko so jih že skoraj uničile nemške sile, se ne da opravičiti z argumenti sovjetske vlade. Pomen vsega tega pa se popolnoma sploh ne da razumeti. Angleška vlada pa izjavlja tudi to pot, da se njena odločitev, ki je našla polno podporo pri vsem angleškem narodu, odločitev, izpolniti svoje obveze do poljske vlade in nadaljevati vojno, dokler ne bo dosegla svojih ciljev, ne bo spremenila.

Hitler je imel 19. septembra v Gdanskú velik govor. Na vprašanje, kdo je Poljsko tako zaslepil, da ni hotela z Nemčijo skleniti mirnega sporazuma, je odgovoril, da je bil to »generalni vojni hujskač«, ki ji je obljubljal pomoč. Toda ne zato, da bi pomagal Poljski, temveč da bi

strmoglavil v Nemčiji sedanji režim. Ta generalni vojni hujskač so gospodje Churchill, Eden, Duff Cooper in drugi.

Ko so nemške sile že korakale na Poljsko, bi se začetek vojne le morda dal še zavleči. Na Mussolinijev predlog je pristala Francija, pristal pa pa je tudi Hitler. Anglija pa je poslala — je dejal Hitler v Gdansku — ultimatum, toda ultimatum se nacionalnosocialistični Nemčiji ne pošilja. Angleži tudi trdijo, da je vkorakanje Rdeče armade na Poljsko perfidnost. Toda v Angliji pravijo temu perfidnost zato, ker se je ponesrečila povezava demokratične Anglije z boljševiško Rusijo. Ne ruski ne nemški režim ne bosta žrtvovala niti enega človeka za koristi zahodne demokracije. Nemčija nima osvajalnih namenov in noče zaslužniti Evrope tja do Urala. Z Rusijo smo se dogovorili le glede tega, da hočemo ostati dobri sosedje. Nočemo njihove Ukrajine. Tudi proti Franciji in Angliji nima Nemčija nobenih osvajalnih ciljev.

Nato je Hitler ponudil mir zahodnim demokracijam. To je storil lahko, kajti dobil je del Poljske.

4. Akcije sovjetske vlade

Vlada Sovjetske zveze je pohitela, da bi čimprej izpeljala sklepe tajnih protokolov. Že 24. septembra je prišel na povabilo sovjetske vlade v Moskvo estonski zunanji minister. Sovjetska vlada je predlagala sklenitev trgovinske pogodbe. Spričo nepričakovane ponudbe se je minister vrnil, da bi se posvetoval s svojo vlado. Nato se je 27. septembra vrnil v Moskvo, kjer je bilo 28. septembra objavljeno, da je bila med Sovjetsko zvezo in Estonsko podpisana prijateljska in trgovinska pogodba za dobo deset let. Obe državi sta si obljubili vsestransko pomoč, tudi vojaško, če bi katero napadla kakšna tretja sila. Sovjetska zveza bo dala estonski armadi vso pomoč v orožju in municiji, estonska vlada pa se je obvezala, da bo dala Sovjetski zvezi pod ugodnimi pogoji v najem nekaj otokov in mesto Baltijski kot oporišča za sovjetsko vojno mornarico in za ureditev sovjetskih letališč. Na ta oporišča sme Sovjetska zveza poslati tudi določeno število mornarjev in letalskih čet, kljub temu pa ostane vsa ta najeta estonska zemlja še naprej pod estonsko suverenostjo.

Kaj je taka pogodba pomenila za malo Estonsko, ni težko uganiti, kam pa je vse to vodilo, bomo še videli. Nič nas torej ne more presenetiti, da je prišel v Moskvo 27. septembra tudi Ribbentrop in z Molotovom 28. septembra podpisal pogodbo o dokončni razmejitvi med Nemčijo in Sovjetsko zvezo nekdanjega poljskega ozemlja. V skupni izjavi je

bilo rečeno, da sta vladi Sovjetske zveze in Nemčije dokončno uredili aprašanje, ki je nastalo z razpadom poljske države in sta tako postavili trdne temelje za trajen mir v vzhodni Evropi. V izjavi je bilo tudi rečeno, da bi najbolje služilo resničnim koristim vseh narodov, če bi sedanja vojna med Nemčijo in Anglijo ter Francijo prenehala. Obe vladi bosta storili vse potrebno, da bi to dosegli. Če pa bodo vsi ti naporji zastonj, bosta Anglija in Francija odgovorni za nadaljevanje vojne.

V pogodbi je bilo nazadnje rečeno, da teče meja med Nemčijo in Sovjetsko zvezo v bivši Poljski po črti San—Rava Ruska—Bug—Pisz—Litva. V treh tajnih protokolih je bilo določeno, da se prebivalstvo iz obeh interesnih con lahko zamenja, da preide Litva v sovjetsko interesno sfero, del lublinske oblasti in varšavskega vojvodstva pa v nemško interesno sfero in da nobena od podpisnic ne bo trpela na svojem ozemlju nemirov, ki bi ogrožali ozemlja obeh držav.

Ko je bil začetek oktobra v Berlinu Ciano, mu je Hitler povedal, da bo v svojem govoru zadnjikrat ponudil Angliji in Franciji mir. Če ga bosta to pot odbili, bo šel do konca. Popolnoma je bil prepričan o ugodnem izidu vojne, poudaril pa je, da bi bilo dobro, če bi Italija stopila v vojno.

Hitler je znova ponudil mir 6. oktobra pred reichstagom. Najprej je dejal, da so cilji nemške državne politike po razpadu Poljske doščeji tako nemško državno mejo, ki se da opravičiti zgodovinsko, etnografsko in ekonomsko. Ko pa je ponudil mir, je dejal, naj si gospodje, kot so Churchill in drugi, ne mislijo, da je to slabost ali figarstvo. Mir ponuja le zaradi tega, da bi prihranil nemškemu narodu vse trpljenje, ki izvira iz vojne. Če bo torej ta ponudba brez uspeha, naj si zapomnijo, da je to njegova zadnja ponudba in da se bo boril dalje. Ne dvomi pa niti sekunde, da Nemčija v tej vojni ne bi zmagala.

Vsaj dvakrat smo že lahko opazili, da Hitler v svojih govorih ni napadal Chamberlaina, temveč Churchilla, čeprav ta ni bil takrat med vodilnimi angleškimi vladnimi ljudmi. Bolj zanimivo je tudi to že drugokratno Hitlerjevo ponujanje miru. Vlada Sovjetske zveze pa je vztrajno in dosledno zasledovala svoje cilje. Ali ta Hitlerjeva mirovna akcija ne pomeni konec koncev tegale: sezimo si imperialisti v roke in složno udarimo po našem skupnem sovražniku, Sovjetski zvezi?!

Dan pred tem Hitlerjevim govorom so poklicali v Moskvo letonskega in litvanskega zunanjega ministra, malo poprej pa tudi finskega. Kmalu zatem so podpisali podobne prijateljske pogodbe kot z Estonsko tudi z Letonsko in Litvo, pri Finski pa so se pogajanja močno zataknila, brž ko je prišla Sovjetska zveza — zaradi varnosti Leningrada — na

dan s teritorialnimi zahtevami; hotela je namreč v najem pristanišča in nekatere otoke ter odstop dela Karelijske ožine.

Chamberlain je Hitlerjeve mirovne pogoje odklonil 12. oktobra pred spodnjim domom, češ da je to Hitlerjeva stara pesem, ki jo je začel peti ob priključitvi Posarja in Avstrije in ob uničenju ČSR. Pomembnejša pa je Rooseveltova intervencija zaradi sovjetskega pritiska na Finsko. Roosevelt je pisal predsedniku vrhovnega prezidija Sovjetske zveze Kalininu 12. oktobra, da bi ga rad opozoril — čeprav se ZDA ne vtikajo v evropske zadeve — na dolgoletno pristrčno prijateljstvo med Finsko in ZDA. Roosevelt je vroče želel, naj bi vlada Sovjetske zveze ne zahtevala od Finske, kar bi škodovalo razvoju dobrih medsebojnih odnosov in kar bi skušalo okrniti finsko suverenost. Kalinin je Rooseveltu odgovoril, da temeljijo pogajanja sovjetske vlade na priznanju Finske s strani Sovjetske zveze od decembra 1917 in na mirovni pogodbi med obema državama od oktobra 1920, in to kljub tendencioznim novicam, ki jih razširjajo krogi, ki nočejo miru v Evropi. Edini namen teh pogajanj je okrepitev sedanjih odnosov med Sovjetsko zvezo in Finsko, okrepitev prijateljskih odnosov med obema državama in okrepitev medsebojne varnosti.

Prav v tem času je imela sovjetska vlada v Moskvi že tri tedne turškega zunanjega ministra. Toda ta se je izvijal bolj srečno kot Finci in 19. oktobra je turška vlada raje sklenila turško-angleško-francosko prijateljsko pogodbo. Čeprav je tu sovjetska vlada pogorela, so Izvestja le zapisala, da je ta pogodba dokument največjega političnega pomena.

Finska delegacija je morala vnovič v Moskvo 23. oktobra in sovjetska vlada je bila nepopustljiva. Zato se je delegacija vrnila v Helsinki; tam so uradno sporočili, da finska vlada proučuje nove sovjetske predloge in bo finska delegacija znova prišla v Moskvo, ko bodo ti predlogi temeljito proučeni. Finski zunanji minister je ob tej priliki dejal, da pozdravlja dejstvo, da je sovjetska vlada 23. oktobra izročila finski delegaciji vsaj pismene predloge, ker so zanesljivejša podlaga za pogajanja kot samo ustni. Drugo vprašanje pa je seveda, ali bodo tudi taka pisana pogajanja rodila uspehe, ker je finska vlada pripravljena pristati le na tako rešitev, ki bi bila v skladu z načeli finsko-sovjetske nenapadalne pogodbe iz leta 1932.

Sovjetska zveza je torej septembra in oktobra dobila del Poljske in oporišča v treh baltških državah, popolnoma ji je spodletelo pri Turčiji, upala pa je, da ji bo uspelo pri Finski. Molotov je na petem izrednem zasedanju Vrhovnega sovjeta 31. oktobra dejal, da prijateljske pogodbe s tremi baltiškimi državami ne pomenijo sovjetizacije teh dežel, glede

pogajanj s Finsko pa je poudaril, da gre za zavarovanje severozahodne meje Leningrada, ki leži le 32 km od finske meje, torej na dometu modernih topov. Pogajanja še niso končana in jih moti neka tretja sila. V zameno za to, da bi se sovjetska meja severno od Leningrada premaknila le za nekaj ducatov km proti severu, bi dala Sovjetska zveza Finski dvakrat toliko ozemlja v sovjetski Kareliji.

Ko je Molotov to govoril, je bila finska delegacija znova v Moskvi in pogajanja so se znova vlekla. Dne 4. novembra je finski ministrski predsednik izjavil, da je Finska pristala na nova pogajanja le zato, da bi dokazala svojo miroljubno voljo.

Ob 22. obletnici oktobrske revolucije je Molotov dejal, da se angleška in francoska vlada zelo trudita, da bi vojno razširili na ves svet. Ta vojna je imperialistična in treba je storiti vse, da bi se končala. Ob tej priliki je spregovorila tudi Kominternina in je trdila, da so hoteli zahodni imperialisti nahujskati Nemčijo, naj bi napadla Sovjetsko zvezo, čeprav so se istočasno pogajali s Sovjetsko zvezo. Vse to je preprečila sovjetskonemška pogodba in Sovjetska zveza bo preprečila vojnim hujskačem tudi to, da bi potegnili v vojno podonavske in balkanske dežele in napravili iz evropske vojne svetovno vojno. Odgovornost za sedanjo vojno leži na vseh kapitalističnih vladah, predvsem pa na vladajočih krogih vojskujočih se držav. Ta vojna je reakcionarna in imperialistična, zato je delavski razred ne sme podpirati.

Dne 13. novembra je finska vlada nenadoma odpoklicala delegacijo iz Moskve, poudarila pa je, da to še ne pomeni pretrganja pogajanj. Vodja delegacije je ob vrnitvi dejal, da ni rečeno, kdaj in kako se bodo pogajanja nadaljevala. Če pa bi nas poskušali prisiliti z orožjem, da sprejmemo ruske pogoje, bi se borili, kot smo tudi pripravljeni še naprej se pogajati. Na to izjavo je takoj odgovorila sovjetska poročevalska agencija TASS, da je jasno, da mislijo finski vladajoči krogi še naprej voditi protisovjetsko politiko. Začela se je obojestranska in zelo ostra časopisna polemika pa tudi provokacije na mejah, ki niso mogle obetati dobrega. Hud obmejni incident se je pripetil 26. novembra, in tako je izročil Molotov finski vladi noto, v kateri je bilo rečeno, da sovjetske čete na finsko topovsko streljanje niso odgovorile, koncentracije finskih čet ob meji pa ima vlada Sovjetske zveze za sovražno dejanje. Zato je sovjetska vlada zahtevala, naj se umaknejo finske čete v Karelijski ožini 20—25 km od meje. Finska vlada je odgovorila 27. novembra, da na finski strani ni bilo streljanja, pač pa so imeli strelske vaje na ruski strani. Sovjetska vlada je odgovorila 28. novembra, da se more ta odgovor razlagati le tako, da želi finska vlada povečati žrtve in

zmesti javno mnenje, kar pa seveda pomeni grobo pomanjkanje čuta odgovornosti. Istočasno je ukazal komandant leningrajskega vojaškega okrožja, naj na vsako provokacijo odgovorijo sovjetske čete z orožjem.

Naslednjega dne je sovjetska vlada pozno zvečer izročila noto o prekinitvi diplomatskih odnosov s Finsko, o polnoči pa je dejal Molotov po radiu, da je vlada Sovjetske zveze prisiljena braniti državno varnost ter ukreniti vse potrebno, in sicer: odpovedati nenapadalno pogodbo s Finsko, odpoklicati svoje zastopstvo iz Finske in ukazati Rdeči armadi in mornarici, naj odgovorita na nove provokacije z orožjem. Vlada Sovjetske zveze se je pripravljena sporazumeti s finsko vlado, na obtožbe, da se Sovjetska zveza vmešava v finske notranje zadeve, pa je Molotov odgovoril, da vlada Sovjetske zveze priznava suverenost finske države. Tako je v noči od 29. na 30. november izbruhnila sovjetsko-finska vojna in sovjetska letala so silovito bombardirala Helsinki in druga finska mesta.

Že 30. novembra je vlada ZDA ponudila dobre usluge v Moskvi in Helsinkiju, da bi nadaljevali pogajanja. Finska vlada je predlog sprejela, sovjetska pa ga je odklonila. Chamberlain je v spodnjem domu dejal, da sporna vprašanja med Sovjetsko zvezo in Finsko niso taka, da bi bila upravičena uporaba orožja, ter je obžaloval napad na mali finski narod. Dne 1. decembra je poslal Roosevelt poslanico Sovjetski zvezi in Finski, v kateri je obsodil bombardiranje odprtih mest. Toda Molotov mu je 2. decembra zelo ostro odgovoril, da sovjetska letala niso bombardirala mest, temveč samo letališča. »Naši vladi,« je dejal Molotov, »so koristi finskega ljudstva prav tako drage kot kateri koli drugi vladi. Iz Amerike, ki je od Finske oddaljena več kot 8.000 km, vsega tega ne morejo videti, vendar je tako!«

Finska vlada se je takoj pritožila pri Društvu narodov in generalni tajnik je sklical svet Društva narodov in nato tudi plenum. (Zanimivo je, da nemškega napada na Poljsko niso obravnavali pred Društvom narodov). Toda 1. decembra je bila v obmejnem mestu Terijoki postavljena ljudska vlada finske demokratične republike, katere predsednik Kuusinen je takoj pozval finski narod v boj proti tiraniji plutokratskih finskih vojnih hujskačev, ki so pognali Finsko v križarsko vojno proti Sovjetski zvezi, veliki prijateljici finskega naroda. Finska ljudska vlada bo podpirala operacije Rdeče armade na finskem ozemlju, ker Sovjetska zveza ne ogroža finske neodvisnosti. Istega dne je Kuusinenova vlada sporočila prezidiju Vrhovnega sovjeta svojo sestavo in predlagala vpostavitve diplomatskih odnosov. Prezidij je vlado priznal in vpostavil

diplomatske odnose. Dan za tem je bila med to vlado in vlado Sovjetske zveze sklenjena prijateljska pogodba za 25 let. Sovjetska zveza je v tej pogodbi odstopila Finski v Kareliji 70.000 km² ozemlja, Kuusinenova vlada pa Sovjetski zvezi 3.970 km² ob meji. Sovjetska zveza je plačala kot odškodnino za železnice na tem ozemlju 120 milijonov finskih mark. Kuusinenova vlada je dala Sovjetski zvezi v najem za dvajset let polotok Hangö in še nekaj otokov, kjer si bo Sovjetska zveza zgradila oporišča. Za vse to je plačala sovjetska vlada 300 milijonov finskih mark.

Že 4. decembra je ponudil na prošnjo finske vlade v Helsinkiju švedski poslanik v Moskvi posredovanje, a Molotov je odgovoril, da vlada Sovjetske zveze ne priznava več te finske vlade, pač pa vlado v mestu Terijoki. Istočasno je odgovoril Molotov tudi Društvu narodov, da sklicanje sveta Društva narodov na poziv finske vlade ni utemeljeno, ker Sovjetska zveza ni v vojni s Finsko in ne ogroža finskega naroda z vojno. Sovjetska zveza je v prijateljskih odnosih z vlado finske demokratične republike in je z njo tudi sklenila prijateljsko pogodbo. Če se bo zasedanja plenuma Društva narodov udeležil zastopnik prejšnje finske vlade, se vlada zasedanja ne bo udeležila.

Vse to seveda ni pomagalo in 5. decembra je sporočila Društvu narodov vlada Urugvaja (zatem tudi Brazilije, Argentine itd.), da bodo izstopile iz Društva, če Sovjetske zveze zaradi napada na Finsko ne izključijo iz Društva narodov. Društvo narodov je finsko zadevo izročilo posebni komisiji, ki so jo sestavljali delegati Francije, Anglije, Urugvaja, Bolivije, Venezuele, Indije, Portugalske, Kanade, Egipta, Irske, Švedske, Norveške in Siama. Na zahtevo švedskega delegata je poslala komisija 11. decembra telegrafsko zahtevo, naj Sovjetska zveza v 24 urah ustavi sovražnosti in naj pristane na mirovna pogajanja pod pokroviteljstvom Društva narodov. Ponovno je bila Sovjetska zveza objavljena, naj se udeleži zasedanja. Molotov je 13. decembra odgovoril, da se vlada Sovjetske zveze zahvaljuje za prijazno povabilo, ne more se pa povabilu odzvati. Še istega dne je zahteval v plenumu argentinski delegat, naj Sovjetsko zvezo izključijo iz Društva narodov. Končni sklep plenuma Društva narodov 14. decembra pa je bil, da Sovjetska zveza ni več članica Društva narodov.

Konec januarja 1940 je poudaril predsednik finskega parlamenta, da je kljub sovjetskim porazom na Finskem vojna nesmiselna in da je treba iskati izhoda za sklenitev častnega miru, 9. marca pa je zunanji minister stare finske vlade izjavil, da so se začela na rusko pobudo pogajanja in 10. marca je povabila vlada Sovjetske zveze finsko delegacijo (iz stare vlade, ne iz Kuusinenove) v Moskvo in tu je bil 12. marca

sklenjen mir. Vlada Sovjetske zveze je odpovedala pogodbo, ki jo je sklenila s Kuusinenovo vlado, in 13. marca so bile ustavljene sovražnosti. Vlada Sovjetske zveze je dobila pravzaprav vse, kar je zahtevala, za ozemlja pa, ki jih je dobila v najem, je bila pripravljena plačati najemnino 8 milijonov finskih mark.

Ob ratifikaciji te pogodbe v finskem parlamentu je finski ministrski predsednik med drugim dejal tudi to, da je med vojno Finska uživala splošne simpatije v svetu, dobivala pa je premalo učinkovite pomoči. Ko pa so vojaške operacije pokazale, da more finska vojska vztrajati in da se zna tudi junaško boriti, je začela prihajati sanitetna, a tudi vojaška pomoč še posebej od Švedske pa tudi od zahodnih velesil. Švedska je poslala bataljon prostovoljcev, prostovoljci zahodnih velesil pa so začeli prihajati zelo pozno in v malem številu. Ta pomoč pa bi lahko Finsko zapletla v vojno velesil, o katere izhodu danes še ne more nihče nič reči. S pogodbo je Finska izgubila okrog 30.000 km² ali desetino svojega ozemlja in okrog 470.000 prebivalcev.

Ta Rytijev govor je zbudil precej pozornosti. Chamberlain je dejal v spodnjem domu, da je Velika Britanija v vojni in da ni mogla poslati toliko pomoči, kot bi jo rada. Poslala pa je 101 avion, 114 topov, 185.000 granat itd. Anglija je pomagala Finski kot katera koli druga prijateljska država, imela pa je namen poslati cel korpus 100.000 mož, sestavljen iz Angležev in Francozov, ki bi začel prihajati v Skandinavijo meseca marca. A kakor hitro je britanska vlada zaprosila, da bi se smel ta korpus izkrcati v Skandinaviji, je zagrozila Nemčija Švedski in Norveški z intervencijo.

Kaj vse bi se bilo torej lahko skuhalo, če bi vlada Sovjetske zveze ne bila dala pravočasno pobude za sklenitev miru! Jasno pa se je tudi pokazalo, da se ni zahodnim demokracijam posrečilo poprej naščuvati Hitlerja proti Sovjetski zvezi. Sedaj naj bi namreč bila Finska tista, ki naj bi s pomočjo zahoda zapletla Sovjetsko zvezo v vojno in skoraj gotovo bi bila Anglija prej ali slej tudi sprejela premirje, ki ga je ponujal Hitler, nato pa bi skupno korakali proti Sovjetski zvezi. To je poudaril tudi Molotov na seji Vrhovnega sovjeta 29. marca. Tudi je poudaril, da bi bila pogajanja s finsko delegacijo preteklo jesen gotovo uspešna, če bi ne bi bilo tujih vplivov. Dalje je dejal, da je Finska 1939 spremenila Karelijo v močno operacijsko bazo z Mannerheimovo obrambno linijo, ki ni v ničemer zaostajala za nemško Siegfriedovo ali francosko Maginotovo linijo. Ta Mannerheimova linija bi prav lahko služila neki tretji sili za napad na Sovjetsko zvezo, predvsem pa za napad proti Leningradu. Na drugem plenarnem zasedanju Vrhovnega sovjeta 1. aprila

je postalo ozenlje, ki ga je morala odstopiti Finska Sovjetski zvezi, Karelofinska republika v sklopu Sovjetske zveze.

Operacije na finsko-sovjetski fronti je spremljal takratni svet z zelo mešanimi občutki. Še na kratko, kako so potekale. Predvsem je treba vedeti, da se je vojna razvijala v izredno hudem mrazu, da je finsko ozemlje že po naravi zelo dobro za obrambo, na jugu pa je tekla med Ladoškim jezerom in Finskim zalivom Mannerheimova utrjena črta. Finska je mogla spraviti pod orožje 350.000 mož, fronta pa je bila dolga preko 2000 km (od Petsama do Kronstadta).

Splošno je danes priznано, da je Sovjetska zveza spočetka podcenjevala nasprotnika. Ko se je jeseni začela vojna, je mobilizirala le leninograjsko vojno okrožje, okrog 300.000 mož, ki jim je poveljeval general Mereškov. Kljub temu je Rdeča armada spočetka dobro napredovala, kmalu pa je naletela — na teritoriju, ki je bil sijajen za obrambo — na velik in junaški odpor, na nepregledno vrsto odlično postavljenih zased, na močnejše, a silno urno gibljive smučarske patrolje itd. Sredi decembra je začel Mereškov generalno ofenzivo z dvanajstimi divizijami proti Mannerheimovi črti na širini 30 km. Toda uspehov ni bilo in sovjetska vojska je utrpela velike izgube. Zato se je ofenziva ustavila in tako je ostalo do konca januarja 1940. Medtem so mobilizirali nove sile in Rdeča armada je začela 1. februarja 1940 novo ofenzivo. Siloviti boji so dosegli višek 11. februarja in prvi obrambni pas v Mannerheimovi liniji je bil prebit. Težen dni nato je bil prebit že drugi pas, katerega je v sredini držal sam glavni komandant Mannerheim. Konec februarja je bilo povsem jasno, da je vojna za Finsko zgubljena.

5. Vojna na zahodu

Če je Hitler proti Poljski nagnal nemško armado v bliskovito vojno (Blitzkrieg), moremo pa vojno na zahodnem bojišču upravičeno imenovati »sedečo vojno« (Sitzkrieg). Primerjava sicer ni dobra, pove pa dovolj zgovorno, da na zahodu bojev ni bilo. Medtem ko je Francija izgubila do konca decembra 1914 čez 450.000 vojakov, jih je izgubila do konca decembra 1939 le 1434. Hude izgube so Francijo čakale šele v letu 1940. V tem času pa sta se nasprotnika le obojestransko obstreljevala med Siegfriedovo in Maginotovo linijo, potekale so večje ali manjše patroljne akcije na svetu med obema utrjenima črtama ali na ozemlju, ki ni bilo »nikogar«. Hitler je le upal in čakal ter ponujal mir.

Večje akcije pa so bile na morju. V začetku vojne sta imeli Anglija in Francija 22 najtežjih vojnih ladij, Nemci pa samo 5. Čeprav so bile te lažje, so bile le mlajše in bolj moderno narejene (žepne križarke). Pač pa je imela Nemčija sorazmerno več lažjih pomorskih enot, zlasti pa moderne podmornice. Poleg številčno močnejše vojne mornarice je imela Anglija v začetku vojne okrog 20 milijonov ton trgovskega brodogoja, skupaj s trgovinskim brodogojem zavezniških in nevtralnih držav pa do 26 milijonov ton.

Prva faza pomorskih operacij se je začela 3. septembra 1939 in končala sredi junija 1940. Že 3. septembra je v mraku potopila nemška podmornica 250 milj od Irske angleško potniško ladjo Athenia s 1300 potniki, čeprav je Hitler izrecno prepovedal napadati angleške in francoske potniške ladje, ker je upal, da bo vojno omejil le na Poljsko. Sredi septembra je bila potopljena velika angleška letalonosilka Courageous (22.500 ton), slab mesec nato pa je potopila nemška podmornica, ki je vdrla v Scapa Flow, novo veliko letalonosilko Royal Oak. Novembra so položili Nemci v vodo novo orožje, magnetne mine, 13. decembra pa je doživela nemška mornarica prvi hud udarec. Prišlo je do pomorske bitke med eno najboljših nemških bojnih ladij (Graf von Spee) in tremi angleškimi križarkami. Hudo poškodovana nemška bojna ladja se je na Hitlerjev ukaz pred Montevideom 17. decembra potopila sama.

Dejstvo, da so nemške podmornice in druge vojne pomorske enote nemoteno gospodarile po Atlantiku, je vedno bolj vplivalo na ZDA. Te so se, kot smo slišali, izolirale, a iz že omenjenih Rooseveltovih izjav smo videli, da ZDA v tem evropskem spopadu ne bodo ostale izolirane. Zato nas ne presenečajo sklepi ameriškega kongresa začetek 1940, da se ZDA ne bodo obdale z neprehodno ogrado, temveč se bodo bojevale skupaj z drugimi narodi, da se doseže mir. To bo namreč pomagalo tudi ZDA. Tudi za ZDA je nastajala vedno večja nevarnost, če bi zavladali na svetu ljudje, ki imajo v rokah vso oblast. Doseči je treba miroljubno sodelovanje med narodi, treba pa je tudi okrepiti obrambno sposobnost dežele. Zato je kongres izglasoval tudi posojilo Finski.

Jasno je, da so z »ljudmi, ki imajo vso oblast v rokah«, mišljeni Hitler, Mussolini pa tudi Stalin. Kako je, recimo, mislil Roosevelt o Sovjetski zvezi, je razvidno iz njegove izjave sredi februarja 1940, ko je dejal, da vlada v Sovjetski zvezi taka absolutna diktatura kot nikjer na svetu. »Vojna s Finsko,« je dejal Roosevelt, »je invazija na sosednjo deželo, ki v nobenem primeru ne bi mogla škodovati Sovjetski zvezi.

Zato ima Finska v ZDA 98% simpatij!« Pred leti je še upal, da bo uredila Sovjetska zveza svoje zadeve tako, da bo njena vlada postala v resnici ljudska vlada, ki se ne bo vtikala v notranje razmere sosednjih držav. Toda to upanje ga je prevaralo. Dalje je Roosevelt dejal, da je nastala v nekaterih ameriških političnih krogih opozicija proti ameriški pomoči Finski, kar pa je nesmisel. Noben človek z zdravim razumom ne more verjeti, da bi Finska kakor koli mogla ogroziti varnost Sovjetske zveze. Da bi se zaradi svoje pomoči Finski ZDA zapletle v vojno s Sovjetsko zvezo, pa je bedasto blebetanje.

Začetek januarja 1940 je pisal Mussolini dolgo pismo Hitlerju in mu je priporočil ustanovitev neke male, svobodne Poljske, češ da bi to lahko preprečilo nadaljevanje vojne. Italija se v dolgotrajno vojno ne more zaplesti in bi mogla intervenirati le v najodločilnejšem trenutku. Kmalu zatem je poslal Roosevelt v Evropo svojega podsekretarja Sumnerja Wellesa, da bi poiskal vse možnosti za sklenitev miru. Obiskal je Italijo, Nemčijo in Francijo, ni pa šel v Sovjetsko zvezo.

Tako so delali za mir Hitler, Mussolini in Roosevelt. Za mir je bila tudi Sovjetska zveza, vendar miru niso sklenili. Imperializem, odkrit ali prikrit, je hotel vojno.

Oglejmo si še poučen primer, koliko je takrat še veljal sklep neke države, ki je začetek septembra jasno napovedala popolno in strogo nevtralnost v tedanji vojni. V noči od 16. na 17. februar 1940 je napadla angleška križarka nemško trgovsko ladjo Altmark v norveških teritorialnih vodah, čeprav je bila Norveška razglasila nevtralnost. Nemški poslanik v Oslu je takoj protestiral pri norveški vladi in poudaril, da pomeni incident nezaslišano kršitev mednarodnega prava, protestiral pa je tudi proti temu, da ni dala norveška vlada dovolj močne zaščite nemški trgovski ladji. Zahteval je, naj norveška vlada poravnava škodo in naj se krivci kaznujejo.

Norveško zunanje ministrstvo je pojasnilo, da je plula ladja Altmark v spremstvu norveškega torpednega čolna. Že popoldne 16. februarja sta napadla dva angleška torpedna lovca obe enoti, proti temu pa je norveška ladja odločno protestirala. Altmark se je nato umaknila v neki fjord; lovca sta ji sledila, na ponovni protest norveške ladje pa sta se nazadnje umaknila. (Kolikokrat in kdo vse je to pot prekršil norveško nevtralnost, ni težko uganiti!) Ob enajstih zvečer je zaplula v fjord angleška križarka, napadla Altmark in rešila angleške ujetnike z nemške ladje. Dve norveški vojni ladji sta protestirali, nista pa mogli nič storiti spričo angleške premoči. Norveška vlada je takoj protestirala v Londonu zaradi kršitve ozemeljske nedotakljivosti.

Na to je odgovorila britanska admiraliteta. Altmark je vozila angleške mornarje s topovnjače, ki jo je potopil Graf von Spee v južnem Atlantiku. Nemci so ravnali z ujetimi mornarji nečloveško, zato je ukazala admiraliteta s polnim pooblastilom britanske vlade angleškim vojnim ladjam vdreti v norveške teritorialne vode in rešiti angleške mornarje. Dne 17. februarja je odgovorila angleška vlada Norveški, da je znano vsem, da je Altmark sodelovala pri operacijah ladje Graf von Spee kot pomožna ladja, zato je britanska vlada pravilno sklepala, da mora biti na njej 300 do 400 angleških mornarjev, ki so več časa živeli v nevzdržnih razmerah. Tudi so sumili, da je Altmark oborožena. Vse to bi morala vedeti tudi norveška vlada in bi morala ukazati, naj Altmark preiščejo; za to bi ji bila angleška vlada hvaležna. Angleški vladi je tudi znano, da so norveške oblasti ladjo preiskale, niso pa našle ujetnikov, ker so pri preiskavi pomanjkljivo izpolnjevale nevtralne dolžnosti. Četudi bi bile norveške oblasti odkrile ujetnike, ni jasno, ali bi jih bili izpustili ali pa dolgotrajno zasliševali. Zato je bila angleška vlada dolžna popraviti pomanjkljivosti norveške vlade, kajti če bi prišlo teh 300 ujetnikov v nemško ujetniško taborišče, bi bila za to odgovorna norveška vlada. In končno, zakaj niso norveške oblasti Altmark internirale? Predsednik norveškega parlamenta je 19. februarja izjavil, da je Altmark primer najbolj flagrantnega teritorialnega prekrška nad nevtralno državo. »Norvežani težko razumemo,« je dejal, »tako predrzno kršitev suverenih pravic male države, ki je po duhu in tradiciji najboljša prijateljica Anglije!«

Zadeva z Altmark se je potem vlekla še dolgo, končala pa se je celo tako, da je prosila norveška vlada angleško za odpuščanje. Za nas je ta primer poučen, saj potrjuje, da v modernem konfliktu velikih sil majhna država ne more ostati nevtralna, če to velikim silam ni povšeči.

Ob dvajseti obletnici objave programa nacionalnosocialistične stranke je Hitler 24. februarja 1940 v Münchenu dejal, da je temeljni cilj Nemčije zavarovati nemški življenjski prostor (Lebensraum). Vanj pa spada vsa srednja Evropa, ki jo je kakor koli že kultivirala, civilizirala in gospodarsko dvignila Nemčija. Drugi nemški cilj pa je bil vrnitev nemških kolonij. Nasproti tem nemškim ciljem je Chamberlain postavil poljsko in češkoslovaško neodvisnost ter resnično jamstvo za to.

Dne 10. marca je prišel Ribbentrop nenadoma v Rim in prinesel s seboj Hitlerjev odgovor na Mussolinijevo pismo od začetka januarja. Hitler je bil prepričan v končno zmago, želel bi se v kratkem sestati z Mussolinijem in ni dvomil, da se mu bo v kratkem pridružila tudi italijanska vojska. Osem dni nato sta se Mussolini in Hitler sestala na

Brennerju; tu je Hitler znova poudaril prepričanje v končno zmago in napovedal, da bo čimprej začel novo ofenzivo. Mussolini je ponovil le to, da bo Italija stopila v vojno o pravem času, ne pa takrat, če bi ji bilo to v breme in škodo. Za nameravano akcijo je hotel Hitler pridobiti tudi Sovjetsko zvezo. Zato je nameraval 28. marca Ribbentrop povabiti v Berlin Molotova ali Stalina, a mu je nemški ambasador v Moskvi to odsvetoval, češ da Rusi ne bodo opustili nevtralnosti in pretrgali stike z zahodnimi demokracijami. Pač pa je Mussolini 31. marca sporočil kralju, da se Italija popolnoma ne bo mogla izogniti vojni, ker »ne more, da ne bi sodelovala z Nemčijo«.

Kam je nameraval udariti Hitler, se je kmalu pokazalo. Angleška in francoska vlada sta poslali 8. aprila noto Norveški in Švedski, da je začela Nemčija napadati ladje nevtralnih držav, s tem pa grobo krši mednarodno pravo in škoduje tudi Angliji in Franciji. Posebno veliko škodo je utrpelo angleško trgovsko brodovje, katero potaplja Nemčija na odprtem morju, kjer se te ladje ne morejo braniti, istočasno pa zahteva Nemčija od norveške vlade, naj njene vojne ladje spremljajo nemške trgovske ladje v norveških vodah. Ker hočeta angleška in francoska vlada vse to preprečiti, obveščata zlasti norveško vlado, da bo plovba po njenih teritorialnih vodah odslej zaradi položenih min nevarna in bodo odslej plule ladje po teh vodah na lastno tveganje. Nota je nato točno povedala, kje vse je nevarno zaminirano področje. Norveška vlada je na noto ostro reagirala, češ da polaganje min grobo krši norveško suverenost, a 9. aprila — torej dan nato — je Nemčija napadla Norveško in Dansko.

V memorandumu norveški in danski vladi je poudarilo 9. aprila nemško zunanje ministrstvo, da sta Anglija in Francija prenesli pomorsko vojno tudi v nevtralne vode, to pa je najbolj groba kršitev mednarodnega prava. Zato je sklenila nemška vlada z vojaškimi operacijami zasesti strateško važne točke na norveškem ozemlju. Tako bo prevzela nemška vlada, dokler bo vojna trajala, varstvo nad kraljevino Norveško. Zato je trdno odločena z vsemi sredstvi braniti mir na Norveškem proti kakršnemu koli angleškemu ali francoskemu napadu. Vlada reicha ni hotela, da bi se stvari tako razvijale, zato nosita vso odgovornost angleška in francoska vlada. Časnikarjem pa je dejal Ribbentrop, da je angleško-francosko polaganje min najbolj kričeča kršitev mednarodnega prava in nevtralnosti, kar jih pomni zgodovina. Ta vdor v norveške teritorialne vode nemške vlade ni presenetil. Namen te akcije naj bi bil odrezati dovoz rudnin v Nemčijo, napraviti Skandinavijo za novo vojno bazo in od tam udariti na Nemčijo.

Žačel se je napad na Dansko in Norveško. Danska se ni mogla braniti in so jo dobesedno pregazili. Norveška vlada in parlament sta se umaknila iz Osla v Hamar in tam še na dan napada izjavila, da Norveška ne potrebuje nobene nemške zaščite. A na Norveškem je bila dosti močna norveška fašistična stranka pod vodstvom Vidkuna Quislinga in ta je sestavil novo, fašistično vlado, brž ko so Nemci zasedli Oslo.

Ne more biti dvoma, da si je Nemčija z napadom in osvojitvijo Norveške hotela zavarovati varen dovoz jekla s Švedske, ki je malo pred napadom skupaj z drugimi severnimi državami proglasila strogo nevtralnost, onemogočiti Skandinavijo kot bazo za napad na severno Nemčijo in narediti letalske in podmorniške baze čim bliže Angliji in življenjsko važnim zavezniškim komunikacijam. Napad je bil do potankosti pripravljen, vedeti pa je tudi treba, da je bila Norveška pred napadom precej na gosto posejana z nemškimi agenti pa tudi z domačimi nacisti. Že tedne pred napadom so navozile nemške trgovske ladje v norveška pristanišča veliko nemških vojaških strokovnjakov, preoblečenih v nemške turiste.

Nemci so začeli izkrcavati skoraj šest divizij istočasno v najvažnejših norveških pristaniščih med Oslom in Narvikom in že v 24 urah je izgubila Norveška skoraj vse svoje male zračne in pomorske sile, pristanišča in letališča. Že 10. aprila pa je nastopila tudi angleška mornarica, prizadejala Nemcem hude izgube in izkrcala angleške ter francoske čete v Narviku in še na dveh drugih krajih. Angleška in francoska vojska se je izkrcavala potem še do 15. aprila.

Norveška vlada je 11. aprila ostro protestirala proti invaziji in pozvala norveški narod, naj brani domovino. Tudi Roosevelt je 15. aprila obsodil napad na Norveško in Dansko in dodal: »Za obstoj civilizacije je nujno, da tudi najmočnejši sosedi spoštujejo pravico malih narodov do neodvisnosti, ozemeljske nedotakljivosti in samovladanja.« Istega dne je Hitler že postavil Norveški državnega komisarja za norveško zasedeno ozemlje s sedežem v Oslu za varovanje koristi reicha in z vrhovno izvršilno oblastjo v vseh civilnih zadevah. Pri izvrševanju te oblasti se je mogel opirati na Quislingovo vlado in norveško administracijo, za vse pa je bil ta reichskomisar odgovoren samo Hitlerju. Tako je dobila Norveška naenkrat kar štiri oblasti: v deželi je bila še postavna vlada, kralj in parlament, na novo je nastala Quislingova vlada, postavljen je bil reichskomisar, na vojaškem področju pa je imel vsa oblast poveljujoči nemški general.

Slab teden zatem so bili Nemci že trdno zasidrani na Norveškem, in to kljub zelo junaškemu norveškemu odporu in zavezniški pomoči,

ki je uspešno uničevala zlasti nemško mornarico. Nemci so napredovali z veliko naglico in uničevali vsa norveška obrambna oporišča. Do 27. aprila so Nemci predrli vse obrambne črte, zato so zavezniki sklenili umakniti svoje sile. Le na severu pri Narviku so divjali še ogorčeni boji in trajali do 10. junija, ko je postal edini zmagovalec nemški general Dietl.

6. Konec Francije

Kam bo sedaj udaril Hitler, ni bilo več težko uganiti, in Roosevelt je 1. maja opozoril Mussolinija, naj ne nasede Hitlerju in naj ne potegne v vojno še Italije. Hitler je imel namreč začetek maja pripravljenih 117 odlično izvežbanih in oboroženih divizij, porazdeljenih v dve veliki grupi. Grupa A (45 in tretjina divizije) je bila razporejena na belgijski in luksemburški meji, grupa B (29 in tretjina divizije) na nizozemski meji, rezerva (42 in tretjina divizije) in grupa C (19 divizij) pa sta bili v defenzivi ob francosko-nemški meji. Grupa A je imela nalogo, udariti čez Maas in Sedan do Kanala, grupa B pa na Nizozemsko in v Belgijo. Francozi so imeli med Švico in Kanalom — brez sil na Maginotovi črti (okrog 13 divizij) — 93 divizij, od teh je bilo med Longvillom in Dunkerquom skupaj z angleškim ekspedicijskim korpusom 48, Belgija je imela 22 divizij, Nizozemska pa 9 divizij.

Vsa ta velika nemška koncentracija ni mogla nič dobrega obetati. Francoski generali so verjetno dobro poznali stari načrt nemškega generala von Schlieffena; tega je Hitler s svojo »intuicijo« prav malo spremenil. Proti zahodu je vrgel skoraj dva milijona močno armado in čez 6000 letal. Levo krilo je ostalo v defenzivi in vezalo francoske sile vzdolž dveh utrjenih črt (Maginotove in Siegfriedove), aktivno pa je bilo desno krilo in dobilo nalogo, naj razporejeno v več krakih drobi in uničuje vse, kar bi mu zapiralo pot v severno francosko nižino. In to desno krilo se je začelo premikati 10. maja ob 5.35 na vsej fronti od Moese do Zuiderškega jezera.

Ko so se te velike sile že gibale, je poslala nemška vlada memorandum belgijski in nizozemski vladi, v katerem je bilo rečeno, da hočeta angleška in francoska vlada po hudem porazu v Skandinaviji prenesti vojno na druga področja. Chamberlain je namreč izjavil, da bosta angleška in francoska mornarica odpluli v Sredozemlje, to pa je takoj poprijela vsa zahodna propaganda, trdeč, da se lahko zaplete v vojno tudi Balkan. Toda vse to je bil daljnosežni manever, ki naj bi odvrnil

pozornost nemške vlade od pravih angleških in francoskih ciljev, udariti čez Belgijo in Nizozemsko v Porurje.

Dalje je bilo v memorandumu rečeno, da je Nemčija priznala nedotakljivost Belgije in Nizozemske, a pod pogojem, da ostaneta v tej vojni strogo nevtralni, kar pa nista bili. Od začetka vojne je belgijsko in nizozemsko časopisje prekašalo v sovražstvu do Nemčije celo angleško in francosko. Obe deželi sta tudi pomagali angleški obveščevalni službi, ki je hotela v Nemčiji strmoglaviti nacionalni socializem, dovolili sta prehod angleške in francoske vojske preko svojega ozemlja in ji dali baze; Belgija je mejo proti Nemčiji utrdila, proti Franciji pa ne, preko nizozemskega ozemlja so preletavala angleška vojna letala, a nizozemska vlada ni storila nobenega učinkovitega koraka, opazati je bilo tudi vedno tesnejše sodelovanje obeh generalnih štabov z generalnim štabom Anglije in Francije, zlasti pa je bilo opaziti koncentracijo belgijskih in nizozemskih sil na nemški meji v času, ko Nemčija na njenih mejah ni imela še nobene vojske, Anglija in Francija pa sta imeli na njenih mejah veliko napadalno armado.

Zato je ukazala nemška komanda svojim oboroženim silam zaščititi nevtralnost Belgije in Nizozemske z vsemi sredstvi; temu povelju je dodala, da nemške sile ne prihajajo na ta ozemlja kot sovražnik belgijskega in nizozemskega naroda. Nemška vlada ni hotela, da bi se stvari tako razvijale. Vso odgovornost za to nosita angleška in francoska vlada, ker sta pripravljali napad na Nemčijo preko tega ozemlja, pa tudi belgijska in nizozemska vlada, ki sta vse to trpeli.

Dalje je nemška vlada izjavila, da Nemčija s tem posegom nima namena, kršiti suverenost Belgije in Nizozemske in kakor koli okupirati njuna evropska in kolonialna ozemlja. Vladi Belgije in Nizozemske lahko še mnogokaj popravita v tem trenutku, če poskrbita, da ne bo oboroženega odpora proti nemškim oboroženim silam. Zato vlada reicha zahteva, da izdasta tej zahtevi ustrezna povelja svojim armadam. Če bodo nemške sile naletele na odpor, bo ta seveda zlomljena z vsemi sredstvi, za vse to prelivanje krvi pa bosta odgovorni belgijska in nizozemska vlada.

Posebno poročilo je 10. maja izdalo vrhovno nemško poveljstvo OKW. Očitki v tem poročilu so bili isti kot v memorandumu.

Memorandum so poslali tudi Luksemburgu; rečeno je bilo, da prihaja nemška vojska v Belgijo in Nizozemsko zato, da bi branila njuno nevtralnost. Ker pa bi Angleži in Francozi udarili proti Nemčiji tudi preko Luksemburga, je nemška vlada prisiljena raztegniti pravkar začete vojaške operacije tudi na luksemburško državno ozemlje. Dalje

je bilo rečeno, da je vladi velike vojvodine Luksemburga znano, da je bila vlada reicha pripravljena spoštovati tudi integriteto Luksemburga, toda pod pogojem, če bi jo spoštovali tudi drugi. Vlada reicha pričakuje, da bo luksemburška vlada, ki nosi sedaj vse posledice zaradi nasprotnikov Nemčije, ukrenila vse potrebno, da njeno prebivalstvo ne bo delalo nobenih težav nemški akciji, istočasno pa zagotavlja, da Nemčija nima namere, okrniti luksemburško teritorialnost in politično neodvisnost ne sedaj ne v prihodnje.

V dnevnem povelju je Hitler dejal, da je prišla ura najodločilnejšega boja za prihodnost nemškega naroda. Gre za povračilo vseh krivic, ki sta jih zagrešili Anglija in Francija, da ni mogla nastati v Evropi prava konsolidacija. Samo Francija je v vseh stoletjih enaindvajsetkrat napovedala Nemčiji vojno, Anglija pa je nekaj desetletij poskušala onemogočiti nemško združitev in onemogočiti življenjske pogoje, ki so potrebni za osemdesetmilijonski narod.

Hitlerjevo dnevno povelje je torej zelo jasno povedalo, da gibanje velikih nemških oboroženih sil ne pomeni nič dobrega za Anglijo in Francijo. Ob napadu na Nizozemsko je nizozemska kraljica protestirala in se sklicevala na strogo nevtralnost, ki jo je razglasila dežela v začetku vojne, terjala pa je od slehernega Nizozemca, naj izpolni svojo dolžnost. Tudi belgijski kralj se je skliceval na nevtralnost in poudaril, da je Belgija to pot močnejša, kot je bila leta 1914, in da sta ji Anglija in Francija obljubili pomoč.

Istega dne so angleške čete zasedle Islandijo, v Angliji pa je nastala pomembna sprememba, ko je Chamberlaina zamenjal Winston Churchill, v vlado pa so stopile vse stranke.

Nemška vojska je že takoj prve dni dosegla velike uspehe in vedno bolj je postajalo jasno, da zahodne države ne bodo kos sijajno oboroženi in napredujoči nemški vojski. Zahodna demokracija je tako zašla v prvo stopnjo svoje velike agonije.

Tri dni zatem se je predstavil parlamentu Churchill in dejal: »Ne morem nuditi nič drugega kot kri, napore, solze in znoj!« Dejal je, da pred narodi britanske skupnosti stoji trpljenje najhujše vrste. Vodil bo vojno zoper strahotno tiranijo, ki je ne pozna najtemnejša zgodovina človeškega zločina. Churchillov cilj pa je zmagal, pa naj stane, kar hoče.

Na osmem vseameriškem kongresu znanstvenikov je dejal Roosevelt, da je pacifist, kot so pacifisti ameriški državljani. Če pa bo potrebno, bodo z vsemi sredstvi, ki jih daje na razpolago znanost, branili kulturo, svobodo in civilizacijo. Tri dni zatem je Roosevelt že zahteval od kon-

gresa velikansko vsoto za oboroževanje, še posebej pa je opozoril na pogubonosno delovanje pete kolone.

Dne 18. maja je objavila OKW vrsto velikih vojnih uspehov. Okupirana je bila že skoraj vsa Nizozemska in nič bolje ni bilo z Belgijo. Že 14. maja se je predal Rotterdam in nizozemska vojska, tri dni zatem je padel Bruselj in dan nato Antwerpen, deset dni nato pa je objavila OKW kapitulacijo belgijskega kralja. Takoj nato je izjavil belgijski ministrski predsednik, da je kralj s kapitulacijo prekršil ustavo, zato ne veže nobenega Belgijca več prisega, dana kralju. Tudi Churchill je izjavil, da se ne more kraljeva kapitulacija istovetiti z voljo belgijske vlade, ki se bo borila naprej na strani zaveznikov.

Ostalo je le še vprašanje, kako likvidirati veliko obkoljeno angleško-francosko armado, ki je s kapitulacijo Belgije prišla pri Dunkerquu v obupen položaj. Splošno mnenje je, da je takrat naredil Hitler veliko strateško napako, ko je — hoteč čimprej udariti na Pariz — opustil likvidacijo te armade. Ta se je potem do malega vsa rešila od 27. maja do 3. junija v Anglijo, pustiti pa je morala vso vojaško opremo in težko orožje.

Nič čudnega, če takratnemu francoskemu ministrskemu predsedniku Reynaudu ni preostajalo skoraj nič drugega kot vzdikniti, da veruje samo še v čudež, kajti Nemci so predrli francosko obrambno črto severno od Maginotove linije.

Dne 5. junija zjutraj se je začela druga stopnja ofenzive na zahodu na črti Abeville—Amiens—Laon—Reims—Maginotova linija. Hitler je v dnevnem povelju dejal, da se začinja največja bitka vseh časov in v nekaj tednih so res zajeli čez 1,200.000 Francozov.

Nemci so to pot pognali v boj 150 divizij, Francozi pa so jih imeli še okrog 60, v bitki za Flandrijo pa so izgubili skoraj vse letalstvo. Že v petih dneh se je Nemcem posrečilo uničiti vsak francoski organizirani odpor in že 14. junija je padel Pariz, dan zatem Verdun, 16. junija Orleans, 18. junija Cherbourg, 19. junija Nantes in Brest.

Z balkona beneške palače v Rimu je 10. junija napovedal vojno Angliji in Franciji tudi Mussolini. Napovedal je vojno plutokratom in reakcionarnim demokratom, ki so vedno preprečevali napredek Italije in njen obstoj. »Italija prijema za orožje,« je dejal Mussolini, »da bi rešila vprašanje svojih morskih meja in da bi strgala verige, ki jo vežejo na morje, ob katerem 45 milijonski narod ni svoboden, ker nima svobodnega izhoda na svetovna morja.«

Dne 11. junija je spregovoril Roosevelt in obljubil pomoč demokratičnim državam. Tudi je dejal, da se mnogi Amerikanci še vedno predajajo

utvaram, da so ZDA zelo oddaljene od dežel, kjer vlada nasilje. Ti pomagajo izolacionistom. Ta izolacionizem noče videti nevarnosti, v kateri živimo, velik del Amerikancev pa gleda s simpatijami na narode, ki se borijo za svojo svobodo. Roosevelt je močno obžaloval, da je Italija stopila v vojno, in je obsodil Mussolinija, ker ni hotel pristati na njegove predloge pred tremi meseci, naj bi se začela pogajanja z Anglijo in Francijo o italijanskih zahtevah v Sredozemlju.

Istega dne, ko je padel Pariz in je objavila OKW popolno razsulo francoske vojske med Kanalom in Maginotovo linijo, je odgovoril Hitler ameriškim časnikařem na nekatera vprašanja. Dejal je, da nima Nemčija ne političnih ne teritorialnih interesov do ameriškega kontinenta in da je ne zanima, kako živi Amerika. Dejal je, da je Monrojeva doktrina enostranska, saj se Anglija vtika v zadeve Kanade. Pošiljanje ameriškega orožja in vojnega materiala v Evropo ne bo vplivalo na izid vojne. Odločno pa je zanikal obstoj pete kolone. Ta ne obstaja, razen v možganih fantastov in vojnih hujskačev.

Francoska vlada je zbežala v Bordeaux; tu je 16. junija odstopila in novo vlado je sestavil maršal Pétain; ta je takoj objavil po radiu: »Francija je prisiljena, da se neha vojskovati, in je pripravljena, da se pogaja za premirje. Prenehanje vojne,« je dejal Pétain, »obljubljam sicer s strtim srcem, sem pa že v pretekli noči vprašal sovražnika, če je pripravljen skupaj z nami najti častni način za prenehanje sovražnosti.«

Odmev na Pétainovo izjavo je bil zlasti v Angliji velikanski. Takoj po izjavi je poslala britanska vlada francoski vladi predlog o ustanovitvi angleško-francoske unije za obrambo pravice in svobode proti nasilju in suženjstvu. Obe državi naj bi prenehali obstajati kot samostojni državi in naj bi se zlili v francosko-britansko unijo. Vsak francoski državljani bi takoj dobil angleško državljanstvo in obratno.

Francoska vlada je predlog odbila in naslednjega dne je dejal novi francoski zunanji minister, da sovražnik francoske morale ni strl in da je Francija podlegla le premoči. Prav 18. junija pa sta se sestala v Münchenu Hitler in Mussolini ter pretehtavala pogoje za premirje.

Kljub odločnemu protestu ZDA je sestavila francoska vlada 20. junija posebno komisijo za pogajanja o premirju z Nemčijo in Italijo. Pétain se je oglasil po radiu in dejal, da je prosil sovražnika, naj preneha s sovražnostmi. Francija je imela 1. maja 1917 pod orožjem še vedno 3,280.000 mož, sedaj pa je bila njena armada za pol milijona šibkejša. Maja 1918 je bilo na zahodnem bojišču 85 angleških divizij, maja 1940 pa le 10. Leta 1918 je Francijo podpiralo 58 italijanskih divizij in 42 ameriških, v letalstvu pa je bilo sedaj razmerje ena proti šest v korist Nemčije.

Na koncu je dejal: »Že od prve svetovne vojne je želja po uživanju uničevala našo voljo po samopožrtvovalnosti. Zahtevali smo več, kot smo zaslužili.«

Tako so se začela 21. junija pogajanja v Compiègneskem gozdu v znanem železniškem vagonu, v katerem je 11. novembra 1918 zahteval maršal Foch od nemških parlamentarcev brezpogojno predajo. V Hitlerjevem imenu je prebral pogoje šef OKW Keitel; ta je v uvodu dejal, da Nemčija prve svetovne vojne ni hotela in ne trpljenja, ki se je začelo za Nemčijo novembra 1918. Po petindvajsetih letih sta Anglija in Francija Nemčiji znova napovedali vojno brez pravega vzroka. To pot je odločilo orožje in Francija je premagana, kar Nemčija 1918 ni bila. Francija je premagana kljub junaški obrambi, Nemčija pa nima namena, dajati poniževalne pogoje za premirje. Hoče pa s temi pogoji preprečiti novo vojno, zavarovati se za nadaljevanje vojne z Anglijo in ustvariti pogoje za novi mir, katerega glavna vsebina je povračilo krivic, ki so bile nasilno prizadejane nemškemu reichu.

Na koncu so prebrali poseben Hitlerjev ukaz, da se zgodovinski vagon, spominski kamen in spomenik galskega triumfa prepeljejo v Berlin, prostor, kjer so stali, se zravnava z zemljo, ohrani pa se spomenik maršala Focha. Naslednjega dne so podpisali pogoje za premirje, ki pa za takrat še niso bili znani. Tudi sovražnosti so prenehale šele šest ur po tem, ko je sporočila italijanska vlada nemškemu poveljstvu konec francosko-italijanskih mirovnih pogajanj. Po podpisu premirja je dejal francoski delegat, da je bila Francija prisiljena odložiti orožje in da ima francoski narod pravico upati, da bodo ti pogoji omogočili obema velikima sosedoma živeti v miru in delati. Nato se je francoski general obrnil h Keitlu in dramatično vzkliknil, da se kot vojak obrača k vojaku in upa, da Francija tega svojega sklepa ne bo obžalovala; nato je Keitel odgovoril, da je častna dolžnost zmagovalca varovati premaganega.

Kmalu nato se je oglasil Churchill in dejal, da si angleška vlada nikdar ni mogla misliti, da bi francoska vlada sprejela pogoje, ki bi ji jemali svobodo, neodvisnost in ustavnost. Anglija bo nadaljevala vojno in po zmagi ne bo pozabila francoskega naroda kljub sedanji odločitvi njegove vlade. Zmaga Velike Britanije je edino možno poročilo, da se ponovno vpostavi veličina Francije in vrne francoskemu narodu svoboda. Zato poziva angleška vlada vse Francoze, ki živijo izven sovražnikovega pritiska, naj ji pomagajo pri izpolnitvi te naloge. Angleška vlada je nato 23. junija izjavila, da nima več francoske vlade za vlado neodvisne države, in predlagala ustanovitev začasnega francoskega nacionalnega

komiteja, da bo zastopal koristi tistih Francozov, ki se bodo odločili za nadaljevanje vojne.

»Z žalostnim začudenjem,« je odgovoril Pétain, »sta sprejela francoska vlada in francoski narod na znanje Churchillove besede. Vemo, da ga je k tem besedam prisilil strah, da ne bi njegove dežele zadela ista nesreča, kot je naša. Gospod Churchill naj raje ostane razsodnik glede koristi svoje lastne dežele kot pa glede Francije in njene časti. Čast naše zastave je ostala neomadeževana, naša domovina bo ostala trdna, dokler jo bodo njeni otroci ljubili, ta ljubezen pa ni bila nikdar večja kot danes.«

24. junija so v bližini Rima podpisali francosko-italijansko premirje, 25. junija pa je bila objavljena nemško-francoska pogodba o premirju. Francija se je nehala vojskovati in vsem svojem imperialnem področju in francoska vojska je morala takoj odložiti orožje. Nemška vojska je zasedla Francijo na severu in zahodu do črte Ženeva—Dôle—Tours—Mont de Marsan—španska meja. Na zasedenem francoskem ozemlju imajo nemške oborožene sile vrhovno oblast, pri njenem izvajanju pa jo morajo francoske administrativne oblasti podpirati. Po končani vojni z Anglijo bo Nemčija zreducirala zasedbo zahodne francoske obale na minimum. Francoski vladi je dano na izbiro, da more imeti svoj sedež na nezasedenem ozemlju, lahko pa se tudi vrne v Pariz. V tem primeru ji bo nudila nemška vlada vso pomoč, da bo lahko opravljala svoje posle na zasedenem in nezasedenem ozemlju. Francoska vojska vseh vrst orožja se bo razorožila, izvzeti bodo le tisti oddelki, ki so potrebni za vzdrževanje notranjega reda. Oddelke francoske vojske, ki so na zasedenem ozemlju, bodo prepeljali na nezasedeno ozemlje in jih tu razpustili. Francoska vojska mora izročiti nepoškodovano orožje vseh vrst. Prav tako se razoroži francoska vojna mornarica, razen tiste, ki jo potrebuje francoska vlada za obrambo svojih kolonialnih koristi. Nemška vlada slovesno zagotavlja, da ne bo uporabljala teh demobiliziranih vojnih ladij in pri sklepanju miru ne bo zahtevala teh ladij. Letalom se prepove vsak odlet in vsa letališča v Franciji pridejo pod nemško ali italijansko vojaško kontrolo. Vse radijske postaje prenehajo delovati. Stroške okupacijske vojske nosi francoska vlada. Francoski ujeti vojaki ostanejo vojni ujetniki do mirovne pogodbe.

Francija je 25. junija opravila dan narodne žalosti, angleška vlada pa je prav tega dne izjavila, da Pétainovo vlado sicer priznava, podpirala pa da bo tudi narodni odbor generala de Gaulla, ki je začel po londonskem radiu agitirati za nadaljevanje odpora in nastopati proti Pétainovi vladi. Francoska vlada je konec junija zapustila Bordeaux in se naselila v

Vichyju. Že 3. julija sta se spopadli v pristanišču Oran angleška in francoska mornarica. Deli angleške mornarice so zgodaj zjutraj skušali vdreti v Oran. Spočetka je šlo vse po sreči, potem pa je nastal nesporazum in boj.

Od tega dne dalje so bili dokončno pretrgani vsi diplomatski stiki med Anglijo in Francijo, spričo angleškega vpada v Oran pa je izdal admiral Darlan, mornariški minister in vrhovni komandant francoske mornarice, dnevno povelje, v katerem se je zahvalil mornarjem za junaško obrambo svoje časti. Dejal je: »Če je Francija dala besedo, bo to besedo tudi držala. Mirovni pogoji so sicer trdi, a niso brezčastni.« Dne 7. julija pa je obsodilo vojno sodišče generala de Gaulla na štiri leta ječe zaradi vojaške nepokorščine in hujskanja k nepokorščini.

Prav v teh hudih dneh je Roosevelt povedal časnikařem, kateri naj bi bili bistveni pogoji za mir. Prvi pogoj naj bi bil svoboda brez strahu, kajti nihče ne sme živeti v strahu, da bi bil nenadoma napaden. Zato je Roosevelt predlagal popolno razorožitvev. Drug pogoj naj bi bil svoboda tiska, tretji svoboda veroizpovedi, svoboda izmenjavanja mnenj in splošna blaginja. Vendar je Roosevelt kmalu zatem zahteval od kongresa izredne kredite za obrambo dežele. Poudaril je, da so ZDA priča, kako je podlegel napadalcu narod za narodom. ZDA svojega orožja ne bodo uporabile za napad in ne bodo poslale svojih čet v Evropo. Prav takrat je postal maršal Pétain šef francoske države in je dobil vso oblast.

7. Dogodki na vzhodu

Veliki tragični dogodki na zahodu so nekako zasenčili nič manj pomembne dogodke na vzhodu. Začetek junija 1940 je sporočila agencija TASS, da je nenadoma izginilo več vojakov Rdeče armade, ki so bili v Litvi na podlagi sovjetsko-litvanske prijateljske pogodbe. Sovjetski komisariat za zunanje zadeve je tudi dognal, da je šlo pri tem za organizirano uničevanje sovjetskih vojakov, in sicer naj bi to delali ljudje, ki so uživali zaščito litvanske vlade. Zato je sovjetska vlada zahtevala najvestnejšo preiskavo in najstrožje kaznovanje krivcev.

Litvanska vlada je takoj odgovorila, da je imenovala posebno komisijo, ki naj bi izsledila krivce — če seveda so — in je prosila sovjetsko vlado, naj ji pomaga pri iskanju krivcev. Kmalu nato, 7. junija, sta se začeli pogajati litvanska in sovjetska vlada v Moskvi; o teh je 12. junija

sporočila agencija TASS, da je šlo za ugotovitev, da je litvanska vlada prekršila pogoje prijateljske pogodbe. Zato je postavila sovjetska vlada 14. junija Litvi ultimatum, tega je ta sprejela in spor je bil trenutno poravnani. Zahteve ultimata so bile, naj izroče sodišču kot krivca litvanskega notranjega ministra in šefa policije, naj takoj sestavijo novo vlado, ki bo sposobna izvajati vse določbe prijateljske pogodbe, in naj dovolijo svobodno gibanje sovjetske vojske po Litvi, da bo pomagala izpolnjevati pogoje prijateljske pogodbe, uničevati sovražnike in njihovo dejavnost proti sovjetski armadi.

Ker je litvanska vlada sprejela ultimatum, je 15. junija prešla sovjetska vojska litvansko mejo in zasedla vse najvažnejše kraje in strateško pomembne točke. Litvanska vlada je takoj odstopila, sestava nove pa je bila poverjena litvanskemu vrhovnemu komandantu. Molotov je protestiral in zahteval, naj glede predsednika prej vprašajo za svet sovjetsko vlado. Zato je bila 17. junija sestavljena nova vlada z novim ministrskim predsednikom.

Prav tega dne je poslala sovjetska vlada noto tudi letonski in estonski vladi. Nota je očitala obema vladama, da se kljub prijateljski pogodbi nista odrekli starim zvezam, ki so izvirale še iz časov baltske antante. V tej antanti pa je vlada Sovjetske zveze vedno videla le stalno ogrožanje sovjetskih meja. V noti je vlada Sovjetske zveze zahtevala sestavo nove estonske in letonske vlade, ki bosta sposobni in voljni izpolnjevati pogoje prijateljske pogodbe. Zahtevala je tudi svoboden vstop sovjetske vojske v vse pomembnejše kraje, ki naj bi bil jamstvo za izvajanje pogojev prijateljske pogodbe. Obe vladi sta pogoje sprejeli in sovjetska vojska je zasedla Estonsko in Letonsko.

Dne 28. junija je prešla Rdeča armada sovjetsko-romunsko mejo in začela prodirati proti Černovicam, Kišinjevu in Akermanu. Molotov je izročil dva dni prej noto romunskemu poslaniku v Moskvi. V noti je bilo rečeno, da je Romunija leta 1918 zasedla nekatere kraje, ki so poseljeni z Rusi in Ukrajinci, in to zato, ker takratna sovjetska vojska še ni bila dovolj močna. Danes pa so stvari drugačne in vlada Sovjetske zveze hoče priključiti Besarabijo k Sovjetski zvezi in tisti del Bukovine, ki je pretežno naseljen z Ukrajinci. Molotov je zahteval odgovor do 27. junija. Romunska vlada je odgovorila, da je pripravljena na pogovore in naj sovjetska vlada določi čas in kraj sestanka. Molotov je nato 27. junija odgovoril, da odgovor romunske vlade ni jasen, zlasti ni jasno, ali romunska vlada sprejema ali odklanja sovjetske predloge. Zato naj romunska vlada v štirih dneh od 28. junija dalje umakne svojo vojsko iz Besarabije in severne Bukovine, ki ju bo medtem zasedla Rdeča ar-

mada. Molotov je dejal, da bo Rdeča armada 28. junija zasedla Černovice, Kišinjev in Akerman, romunska vlada pa je odgovorna, da ostanejo nepoškodovana vsa pristanišča, železniške naprave, letališča itd.

Romunska vlada je pristala na vse pogoje in 5. julija je objavil romunski generalni štab, da se je evakuacija severne Bukovine in Besarabije izvedla v redu do 3. julija in da stojijo sovjetske enote na Prutu in Donavi.

Hitlerja je spravila zlasti sovjetska akcija v Romuniji v nemajhno skrb, saj je še nekaj dni pred tem dejal Mussoliniju v Münchenu, da Rusov v to smer ne bodo puščali in da o Bukovini tudi ni bilo govora v pogodbi avgusta 1939. Skratka, stvari na Balkanu so se začele močno zapletati in za Hitlerja je nastalo pomembno vprašanje, ali se sovjetska vojska ne bo začela premikati še globlje na Balkan. Javno pa je Hitler dejal o odnosih med Nemčijo in Sovjetsko zvezo v govoru pred reichstagom 19. julija, da so ti odnosi dokončno utrjeni in da je enkrat za vselej določeno, kaj sodi v nemške interesne sfere in kaj v ruske.

Dne 21. julija so sklenili novo izvoljeni poslanci Estonske, Letonske in Litve, naj se vse tri države spremene v sovjetske države in vključijo v Sovjetsko zvezo. Čeprav so zlasti ZDA silno ostro protestirale proti temu, je šel ta proces svojo pot dalje.

Začetek avgusta se je začelo zasedanje Vrhovnega sovjeta Sovjetske zveze in Molotov je v svojem govoru pokazal najprej na vzroke francoskega poraza, na slabo vojsko, na nepovezanost vladajočih krogov z ljudstvom itd. Dalje je dejal, da je Nemčija dosegla v tej vojni velike uspehe, ni pa še rešila svoje glavne naloge, namreč končala vojno tako, da bi bilo to zanjo ugodno. Zato je Hitler 19. julija ponovno pozval Anglijo, naj bi se sporazumela o koncu vojne. Angleška vlada pa je to ponudbo zavrnila in poudarila, da se bo bojevala do zmage, pretrgala pa je tudi diplomatske stike s Francijo, to pomeni, da hoče angleška vlada nadaljevati vojno za ohranitev svoje nadvlade nad svetom. Ker je Sovjetska zveza zvesta politiki miru in nevtralnosti, ne bo šla v vojno. Odnosi z Nemčijo ostanejo isti, kot so bili določeni v sovjetsko-nemški pogodbi. Izboljšali so se tudi odnosi z Italijo. Bistvene spremembe tudi niso nastale v odnosih z Anglijo.

Molotov je dejal, da se je s priključitvijo baltskih držav pomnožilo število prebivalcev Sovjetske zveze. Dobila je 2,800.000 Litvancev, 1,950.000 Letoncev in 1,120.000 Estoncev. Poleg tega je prišlo v Sovjetsko zvezo še 3,200.000 Besarabcev in pol milijona prebivalcev severne Bukovine. Če se k temu prišteje še 13 milijonov prebivalcev zahodne Ukrajine in Belorusije, se je prebivalstvo Sovjetske zveze povečalo za

več kot 23 milijonov in tako je imela Sovjetska zveza 193 milijonov prebivalcev.

»Za nas je posebno važno,« je poudaril Molotov, »da so odslej dalje meje Sovjetske zveze na Vzhodnem morju, ker Sovjetska zveza potrebuje pristanišča, ki ne zamrznejo. Vse to pa je še tem bolj pomembno, ker je to dosegla sovjetska politika miroljubno s podporo najširših ljudskih množic teh dežel.« Dne 2. avgusta je Vrhovni sovjet priključil Besarabijo Moldavski republiki, severno Bukovino in nekatera besarabska okrožja pa k Ukrajini. V dneh od 3. do 7. avgusta so priključili Sovjetski zvezi tudi Litvo, Estonsko in Letonsko.

Sporna ozemlja med Romunijo, Madžarsko in Bolgarijo sta potem rešili Nemčija in Italija. Na Dunaju je morala romunska delegacija vpričo Ribbentropa in Ciana 28. avgusta odstopiti Madžarski severni del Sedmograške, 31. avgusta pa je na pogajanjih v Craiovi Romunija odstopila Bolgariji južno Dobrudžo po mejah iz leta 1912. Začetek septembra so v Romuniji izvedli državni udar. Antonescu je postal fašistični diktator, romunski kralj pa je moral odstopiti v korist svojemu sinu.

8. Trojna pogodba

Po strahovitem in nenadnem porazu ter razsulu Francije je vse kazalo, da se bo Hitler lotil Anglije. Na to nevarnost je hladnokrvno opozoril Churchill že 4. junija. Verjetno mu je bila prišla na uho tudi znana Hitlerjeva izjava od konca maja 1939, da bodo dani temeljni pogoji za zmagovito vojno prcti Angliji šele tedaj, ko bodo premagane Nizozemska, Belgija in Francija. Sedaj je Hitler te pogoje uresničil in imel je še več, norveško obalo. Sredi avgusta 1940 je res nastal nemški načrt za napad na Anglijo, katero naj bi zavzeli dve veliki nemški grupi maršala von Rundstedta in maršala von Bocka.

A pred tem je hotel Hitler popolnoma zavladati nad angleškim zračnim prostorom. Dotedanje izkušnje so za uspeh kopenskih operacij to nujno terjale. Tako se je Hitler odločil najprej za zračno ofenzivo proti Angliji. S sistematičnim bombardiranjem angleških mest je hotel omajati moralo angleškega ljudstva in uničiti angleško letalstvo in letališča.

Velika zračna ofenziva, v katero so Nemci vrgli nad 5000 letal prve vrste, je imela več stopenj. Toda že prva je avgusta pokazala, da ofenziva ne bo uspešna. Do konca oktobra so nemška letala sicer vrgla na Anglijo

skoraj 20.000 ton rušilnih in 1000 ton zažigalnih bomb, a izgubljenih je bilo 381 letal, Hitler je moral ukazati, naj opuste priprave za invazijo.

Vzrokov za prvi velik nemški poraz je bilo več. Znana je posebno sistematična angleška obramba, angleška letala so bila tudi hitrejša in sposobnejša za manevriranje. Ne da se tudi tajiti, da je prihajala vedno bolj učinkovita pomoč iz ZDA.

Čeprav je začetna zračna ofenziva pokazala neuspehe, so Nemci sredi novembra začeli novo, namenjeno predvsem uničevanju angleške industrije. Znani so veliki koncentrični napadi po več sto letal hkrati na Coventry, Southampton, Sheffield, Bristol, Birmingham, Liverpool. Ti napadi so dosegli višek 29. decembra ob velikanskem napadu na London.

Toda Angleži so na te napade odgovarjali z nočnim bombardiranjem nemških mest in preko Alp celo italijanskih (Torino, Genova, Milano). Reči je treba, da se je v začetku 1941 neposredna nemška napadalna sila na Anglijo znatno zmanjšala.

Poraz Francije je privedel tudi do druge stopnje vojne na morju. Že s porazom Norveške so postali Nemci gospodarji velike norveške obale, z zasedbo vse francoske obale pa so lahko Nemci znatno reorganizirali svoje podmorniške akcije. Vse nemške podmornice so sedaj prišle pod enotno poveljstvo s sedežem v Lorientu; to je omogočalo hitrejšo in uspešnejšo koncentracijo podmornic na sektor, kjer so avioni z velikim akcijskim radijem javljali premikanje konvojev. Prav te podmornice so postale strah in trepet zavezniškega brodogojca. Leta 1940 so izgubili zavezniki tedensko okrog 70.000 ton vojnega in trgovskega brodogojca. Januarja 1941 samo v enem tednu 370.000 ton, zato je sporočila angleška admiraliteta, da ne bo več objavljala izgub. Torej se da sklepati, da so bile izgube vedno večje. Šele sistem konvojev, zboljšanje letalske obrambe na britanskih otokih, uničevanje nemških vojnih ladij, povečanje akcijskega radija angleških letal in napadi na nemška oporišča so nekoliko ublažili velike izgube. K temu je treba tudi prišteti izredno naglico pri graditvi novih ladij v ZDA in Angliji.

Ne da se tajiti, da Nemčija kljub ponesrečeni zračni ofenzivi proti Angliji ni imela velikih uspehov. Prav sredi teh velikih uspehov so 27. septembra slovesno podpisali trojno pogodbo v Berlinu med Nemčijo, Italijo in Japonsko. V uvodu pogodbe je bilo rečeno, da imajo tri velesile za potrebno ohranitev trajnega miru. Zato se mora dati vsakemu narodu na svetu njemu potreben in primeren življenjski prostor. Vse tri velesile se bodo medsebojno podpirale pri dosegu tega cilja in imele vedno pred očmi svoj največji cilj — ustvaritev takega novega reda, ki

bo mogel prinesiti narodom uspehe in blaginjo. Želja treh velesil je bila tudi ta, da bi se tem prizadevanjem pridružili še drugi narodi.

Zato je Japonska priznala vodilno vlogo Nemčije in Italije pri ustvarjanju novega reda v Evropi. Nemčija in Italija sta priznali vodstveno vlogo Japonske pri ustvarjanju novega reda v velikoazijskem prostoru. Vse tri velesile so se zavezale podpirati se z vsemi političnimi, ekonomskimi in vojaškimi sredstvi, če bi katero od podpisnic napadla katera koli sila, ki sedaj ni zapletena v evropsko ali kitajsko-japonsko vojno. Vse tri velesile so izjavile, da se pogodba nikakor ne dotika političnega stanja, ki je trenutno obstajalo med vsako od podpisnic in Sovjetsko zvezo.

Tri velesile so si razdelile interesne sfere. Če bi hotela k tej trojni pogodbi pristopiti kaka nova država, bi s tem priznala tako razdeljeni svet, kot so si ga zamislile Nemčija, Italija in Japonska. Ta nova razdelitev bi pomenila »novi red«.

Odmev te pogodbe je bil po svetu zelo velik. Ameriški zunanji minister je dejal, da pogodba v ničemer ne menja stvari, ki so obstajale že delj časa. Ima pa objava pogodbe to dobro stran, da je slehernemu odprla oči, da more sedaj dobro razumeti stvari, ki so bile že delj časa znane. Moskovska Pravda je 30. septembra zapisala, da pogodba Sovjetske zveze ni presenetila in da jo je nemška vlada obvestila že pred objavo. Pravda nadaljuje, da se bo spričo tega pakta fronta proti Angliji močno raztegnila in da bo vojna zavzela velikanske dimenzije. Nobenega dvoma ni, da bodo odslej ZDA Anglijo vojaško še bolj podpirale, čeprav niso v vojni na njeni strani. Zelo pomembna posebnost pogodbe je, da jasno označuje interesne sfere pogodbenic in obveznost medsebojne pomoči pri obrambi teh interesnih sfer, če bi katero od podpisnic napadla kakšna tretja država, predvsem Anglija in z njo sodelujoče ZDA. Po pogodbi postane velikoazijski prostor domena Japonske, Evropa pa domena Nemčije in Italije. O pogodbi je 8. oktobra spregovoril tudi Churchill in dejal, da je naperjena najprej proti ZDA, mogla pa bi se prav tako obrniti proti Rusiji. Popolnoma nerazumljivo pa mu je bilo, kako naj bi prihitela Japonski na pomoč Italija in Nemčija, dokler imata Anglija in Amerika še kaj mornarice.

Hitlerjeva naloga je bila spraviti sedaj k sopodpisu trojne pogodbe čim več držav. Predvsem pa si je poskušal znova pridobiti Franca in Francijo, naj bi še aktivneje sodelovala z Nemčijo v vojni. Franco se je ob prvem takem Hitlerjevem pritisku 22. septembra spretno izmuznil in o tem je Hitler potožil Mussoliniju na sestanku v začetku oktobra na Brennerju.

Ta brennerski sestanek je bil zanimiv. Hitler je bil neverjetno zgovoren. Veliko je pripovedoval o zbližanju s Francijo, govoril o nemških zahtevah v Maroku in o tem, kaj zahteva Franco. Odobril je Mussolinijeve teritorialne zahteve do Francije, odsvetoval je Mussoliniju ofenzivo v Afriki, kot mu je dva meseca prej odsvetoval napad na Jugoslavijo in Grčijo. Baje je to pot tudi prvič izrazil nezaupanje v Stalina. Del teh brennerskih načrtov je začel Hitler izpolnjevati že 13. oktobra, ko je nemško časopisje objavilo, da je nemška vlada ugodila prošnji romunske vlade in poslala v Romunijo vojaško misijo in letalske enote za obrambo romunskih petrolejskih polj. Nemška misija bo urila romunsko vojsko, ko pa bo izpolnila to nalogo, se bo vrnila v Nemčijo.

Prav ta Hitlerjeva poteza je spodbudila Mussolinija k samostojnejšim dejanjem, zato je sklenil 28. oktobra napasti Grčijo. Hitler je 22. oktobra poklical na sestanek Francoze, ti pa so se spretno izvijali in niso hoteli pristopiti ne k trojni pogodbi ne v vojno na strani Nemčije. Z enakim neuspehom je poklical 23. oktobra k sebi Franca in dan za tem znova Pétaina. Dne 28. oktobra zjutraj pa ga je Mussolini v Firenzah presenetil z novico, da je Italija napadla Grčijo. Hitlerju je bila ta novica zelo neljuba, vendar je povedal Mussoliniju, da bo prišel v Berlin Molotov. To je bila velika novica in Hitler je upal, da bo mogoče trojno pogodbo spremeniti v četverno in pridobiti tudi vlado Sovjetske zveze za razdelitev sveta. Ribbentrop je pisal že 13. oktobra Stalinu, da bi bilo dobro, če bi se dosegla še tesnejša zveza med članicami trojne pogodbe in Sovjetsko zvezo in je zato povabil Molotova v Berlin. Stalin je odgovoril 22. oktobra in obljubil, da bo Molotov prišel v Berlin. Prav tega dne, ko je Stalin odgovoril Ribbentropu, je ponudila britanska vlada Sovjetski zvezi, da bi bila takoj pripravljena priznati priključitev baltskih držav, da jamči, da bo Sovjetska zveza povabljena k mirovnim pogajanjem konec te vojne in da daje popolno zagotovilo, da Velika Britanija ne bo sodelovala pri nobenem napadu na Sovjetsko zvezo.

Dne 28. oktobra zgodaj zjutraj, ko so italijanske čete iz Albanije že prodirale v Grčijo, je izročil italijanski poslanik v Atenah grški vladi noto, v kateri je bila Grčija obdolžena, da je ponovno prekršila nevtralnost, da so v njenih teritorialnih vodah in pristaniščih angleške ladje, povsod pa nemoteno deluje angleška obveščevalna služba. Poleg tega — je trdila nota — ima italijanska vlada nesporne dokaze o tesnem angleško-grškem vojaškem sodelovanju in tudi o tem, da se Grčija vedno bolj spreminja v angleško bazo za napad na Italijo. Zato bo Italija, dokler bo trajala vojna z Anglijo, zasedla nekatera strateško važna

oporišča v Grčiji; temu naj se grška vlada ne upira in naj ne ovira italijanskih čet, saj ne prihajajo v Grčijo kot sovražnik.

Nota je močno podobna nam že znanim nemškim notam. Čeprav je imela Grčija majhno vojsko, Italijani, razen v začetku, niso mogli pokazati nobenega uspeha. Že sredi novembra, komaj mesec dni po začetku vojne, ni bilo v Grčiji nobenega italijanskega vojaka več. V Grčijo je začela prihajati tudi angleška pomoč in nazadnje sta ostala Italijanom v Albaniji samo še Drač in Valona. To je bil velik polom za italijansko vojsko in šef generalnega štaba Badoglio je moral takoj odstopiti. Šele začetek marca 1941 so bili Italijani zmožni, da so začeli novo ofenzivo v Albaniji, a tudi ta ni pokazala nobenih uspehov. Zato je moral z vso silo poseči vmes Hitler.

Dne 5. novembra so bile ožje volitve v ZDA in že tretjič je bil izvoljen za predsednika ZDA demokratski kandidat Roosevelt, ki je dobil 468 glasov, republikanski kandidat Wilkie pa 63. (Leta 1936: Roosevelt 532, Landon 8; 1932: Roosevelt 472, Hoover 59.)

Končno je prišel 12. novembra v Berlin Molotov in ostal dva dni. Uradno poročilo je povedalo, da so imeli razgovore Molotov, Hitler, Ribbentrop, Göring in Hess. Mnenja so izmenjavali v atmosferi medsebojnega zaupanja in obojestranskega razumevanja glede vseh pomembnih vprašanj, ki zanimajo Nemčijo in Sovjetsko zvezo. V resnici pa je šlo za zelo duhamorno bitko in Hitlerju ter njegovim prvakom se ni posrečilo, da bi bili pritegnili Molotova k trojni pogodbi. Nemška vlada je ponujala Molotovu interesne sfere v smeri proti Perzijskemu zalivu, toda Molotova so veliko bolj zanimala evropske, zlasti balkanske zadeve. Prvo vprašanje, ki ga je zastavil Molotov Hitlerju, je bilo, ali bi se nemško jamstvo, dano v Romuniji, obrnilo tudi proti Sovjetski zvezi, če bi ta napadla Romunijo. Hitler je na to odgovoril: Naše jamstvo je splošno, a popolno in za nas brezpogojno obvezno. Rusija nas ni doslej še nikdar obvestila, da ima razen v Besarabiji svoje interese tudi v Romuniji. Že zasedba severne Bukovine je pomenila udarec proti Romuniji. Ni mogoče verjeti, da bi imela Rusija takoj sedaj še kake namere proti Romuniji. Drugo vprašanje: Sovjetska zveza znova čuti, da jo ogroža Finska, tega pa ne more trpeti. Ali bi Nemčija v nobenem primeru ne pomagala Finski in bi takoj potegnila svoje čete iz njene bližine? Odgovor: Nemčija ni nikdar imela političnih interesov do Finske. Novo rusko vojno z malim finskim narodom bi nemška vlada označila za neopravičljivo, zlasti še ker nismo nikdar verjeli, da bi mogla Finska — je dejal Hitler — ogrožati Sovjetsko zvezo. Absolutno nočemo, da bi Vzhodno morje znova postalo vojno ozemlje. Tretje vprašanje: Ali bi

nemška vlada privolila, da bi dala sovjetska vlada jamstvo Bolgariji in bi zato poslala tja svoje sile? Nima pa niti najmanjše namere, strmoglaviti monarhijo. Odgovor: Bolgarija je suverena država in nam ni znano, ali je bolgarska vlada podobno kot nas je romunska vlada zaprosila vlado Sovjetske zveze za jamstvo. Končen odgovor bi mogla dati nemška vlada šele po posvetovanju z Mussolinijem. Četrto vprašanje: Sovjetska zveza brezpogojno potrebuje svoboden prehod skozi Dardanele. Zato zahteva svoja lastna oporišča ob Bosporju. Ali bi nemška vlada na to pristala? Odgovor: Nemška vlada bi bila vselej pripravljena na spremembo pogodbe o teh ožinah v korist držav ob Črnem morju. Ni pa pripravljena pristati na oporišča ob ožinah.

V približno istem jeziku so tekli razgovori tudi z Ribbentropom. Ta je najprej poudaril, da je Anglija vojno že izgubila. Molotov je znova zahteval, naj mu pojasnijo, kaj pomeni »novi red« v Evropi in Aziji, Hitler pa mu je pojasnil, da pomeni to delitev britanskega imperija, ki je vojno izgubil. V tem se je začel zračni alarm in odhiteti so morali v zaklonišče. Med potjo je baje Molotov dejal, zakaj se umikajo v zaklonišče, če je Anglija že vojno izgubila.

Ribbentrop je poskušal še enkrat in je 24. novembra pisal Stalinu o nemških predlogih za primer, če bi vlada Sovjetske zveze pristopila k trojni pogodbi. Čez dva dni je Molotov odgovoril nemškemu ambasadorju, da bi bila sovjetska vlada pripravljena sprejeti načrt četverne pogodbe, če bi se nemške vojaške sile umaknile iz Finske, če bi sklenila Bolgarija s Sovjetsko zvezo pogodbo o medsebojni pomoči, če bi Sovjetska zveza dobila oporišče blizu Dardanel in če bi se Japonska odrekla delu Sahalina. Nadaljnjih pogajanj ni več zaslediti in verjetno je, da je Hitler od tedaj dalje začel snovati načrte za napad na Sovjetsko zvezo.

Kar pa se Hitlerju ni posrečilo pri Sovjetski zvezi, mu je uspelo pri manjših državah. Prva je pristopila k trojni pogodbi 20. novembra Madžarska, 23. novembra Romunija in 24. novembra Slovaška. V Podonavju sta tako ostali le še Bolgarija in Jugoslavija, prav takrat pa so iz Grčije pognali zadnjega italijanskega vojaka. Ob pristopu Madžarske k trojni pogodbi je izjavil madžarski zunanji minister, da je cilj trojne pogodbe čimprejšen konec vojne. Velike sile se borijo za novi red, ki bo ljudem zagotovil blaginjo, Madžarski pa se je posrečila s pomočjo Nemčije in Italije nekrvava revizija trianonske mirovne pogodbe. Približno isto so povedali tudi ministri drugih držav ob pristopu k trojni pogodbi.

Začel se je pritisk na Jugoslavijo. Hitler je ponudil jugoslovanskemu zunanjemu ministru Solun že konec novembra. Zato je razumljiva izjava

jugoslovanske vlade v začetku decembra, da bo Jugoslavija sodelovala pri ustvarjanju novega reda v Evropi, toda tako da ne bo okrnjena njena svoboda in ozemeljska nedotakljivost. Prav tako je želela ostati tudi izven vojnega opustošenja. Enako je začel Hitler pritiskati tudi na bolgarsko vlado; ta je previdno poslušala berlinske pa tudi moskovske obljube, ni pa hotela spregovoriti nobene besede. Toda nemški pritisk je bil vedno hujši in prav na novega leta dan 1941 je morala bolgarska vlada dovoliti prehod nemških čet za zapad na Grčijo. Če bi pa tudi formalno pristopila k trojni pogodbi, ji je nemška vlada obljubila na račun Grčije svet v Makedoniji in ob Egejskem morju.

Zanimiv je Churchillov govor, ki ga je imel 23. decembra po radiu za italijanski narod. Churchill se je spraševal, zakaj je Italija stopila v vojno, saj je bila v prvi svetovni vojni na strani antante. Krivdo za vstop Italije v vojno je pripisal Mussoliniju, priznal pa mu je, da je še kljub temu velik človek. Na ta govor je odgovorila italijanska vlada, da Italija po prvi svetovni vojni po krivdi Angležev ni bila dovolj poplačana, da je bila Anglija kriva, da so Italijo po vojni z Etiopijo zadele težke sankcije itd. Pristavila je še, da sta v Italiji državno vodstvo in režim eno. Zato je smešno, če kdo skuša ločiti duceja od naroda in ščuvati nekatere oblastne organe proti njemu.

V zaton je odhajalo leto 1940 in prihajalo je leto 1941. V njegovem začetku je spregovoril Hitler in obljubil, da bodo v tem letu nastopile nemška vojska, mornarica in letalstvo še močnejše in še bolj oborožene. Njegova trdna volja je bila, vrniti v Evropo znova red in mir.

A se je zmotil. Za novo leto je spregovoril tudi Roosevelt (Kramljanje ob kaminu). Ni govoril o vojni, temveč o nevarnostih, ki pretijo ZDA. Če bi bila uničena Velika Britanija, bi vse sile trojne pogodbe kontrolirale kontinente in visoko morje. »Res je,« je dejal, »da ZDA varujeta Atlantik in Pacifik, a so kraji med Afriko in Brazilijo, ki so manj oddaljeni kot Washington in Denver in je samo pet ur leta za moderni bombnik. Na severu pa sta Amerika in Azija čisto blizu. So ljudje,« je nadaljeval Roosevelt, »ki mislijo, da sile osi ne bodo nikdar napadle Amerike. Toda tajni nacistični agenti so pri nas zelo delavni. Poskušajo trositi nezaupanje in ščuvajo delavce proti kapitalu ter obratno. So tudi ameriški državljani in nekateri celo na zelo visokih položajih, ki delajo to, kar želijo nacionalnosocialistični diktatorji. Narodi Evrope nas ne prosijo, da bi se bojevali zanje. Prosijo nas samo za orožje, letala in tanke. Prosili niso niti za en ekspedicijski korpus, ki naj bi odšel izven naših meja. Naša nacionalna politika se ne usmerja za vojno, njen cilj je odvrniti vojno od naše dežele in ljudstva. Nič ne kršimo naše nevtral-

nosti, če delamo to, kar delajo Švedi, Rusi in drugi narodi, ki so sosedje Nemčije in ji vsak dan pošiljajo jeklo, rude in nafto. Vlada bo varovala pravice delavcev, ki sedaj izdelujejo orožje. Delavec ima iste pravice in je upravičen do enakega varstva svojega položaja kot inženir, ravnatelj ali lastnik podjetja. Vlada želi, da bi se možje, ki stojijo za stroji, zavedli veličine svoje odgovornosti. Narod pričakuje, da bo delala naša oborožitvena industrija brez prestanka. Postati moramo velik arzenal demokracije. Smo v takem izjemnem stanju, kot če bi bili v vojni.«

Tem Rooseveltovim besedam se je postavil po robu senator Wheeler, na novega leta je dejal po radiu, da hitijo ZDA tudi formalno v vojno. Če danes pošiljajo vojni material v Evropo, bodo jutri tudi mlade ameriške može. Roosevelt je sicer včeraj obljubil, da ne bomo poslali nobene ekspedicijske armade, ni pa obljubil, da ne bomo poslali naših ladij z mornarji in naših letal z letalci. Nato je predlagal za sklenitev pravičnega miru: vpostavitve nemških meja iz leta 1914 s samostojno Poljsko in neodvisno ČSR, vpostavitve neodvisne Francije, Nizozemske, Norveške, Belgije in Danske, vrnitev nemških kolonij, varstvo rasnih in verskih manjšin po vseh državah, internacionalizacijo sueškega kanala, odpravo vojnih odškodnin in reparacij ter omejitev oboroževanja. Tudi papež Pij XII. se je oglasil s predlogi za pravičen mir. Zahteval je, da mora novi red temeljiti na premaganem sovraštvu, opustiti je treba metode in propagando, ki se opirajo na sovraštvo. Premagati je treba nezaupanje in se držati sklenjenih pogodb. Premagati in odstraniti je treba načelo, da sta moč in sila isto kot pravica.

Kongresu je poslal Roosevelt posebno poslanico in v nji poudaril, da ZDA še nikdar niso bile tako ogrožene, da je ogrožena demokracija po vsem svetu in da sta varnost ZDA in demokracije najtesneje povezani z dogodki daleč od meje ZDA. Zato morajo izdelati ZDA velik načrt za narodno obrambo, dati morajo veliko in uspešno pomoč vsem tistim deželam, ki so se in se še bodo uprle napadalcu, ker se s tem oddaljuje vojna od meje ZDA. ZDA ne bodo nikdar priznale miru, ki bi ga diktirali osvajalci.

Prav v tem času so v Moskvi podpisali močno razširjeno nemško-sovjetsko trgovinsko pogodbo z veljavnostjo do 1. avgusta 1942. Nemčija bo pošiljala Sovjetski zvezi industrijske naprave, Sovjetska zveza pa surovine, naftne izdelke in življenjske potrebščine, predvsem žito. Dne 8. januarja je predložil Roosevelt kongresu finančni program za novo proračunsko leto, ki je znašal 28 milijard 482 milijonov dolarjev, od tega za armado 13,7 milijard, za mornarico pa 11,6 milijard. Predložen

je bil tudi načrt o reorganizaciji vojne mornarice in nadvse pomemben načrt zakona o pošiljanju vojne pomoči v Evropo. Prav ta načrt je sprožil veliko polemiko. Senator Wheeler je poudaril, da bo to spravilo v grob četrtno ameriških sinov, na to pa mu je Roosevelt ostro odgovoril, da je ta izjava neresnična, figarska in nepatriotična, kakršne še zlepa ni kdo izrekel. V zunanjepolitičnem odboru kongresa se je v debati ob tem zakonskem načrtu oglasil tudi znani letalec polkovnik Lindbergh in je dejal, da načrta ne more podpreti, ker bi ta zakon pognal ZDA v vojno. Dalje je dejal, da ne bo nihče zasedel ZDA, dokler so te dobro oborožene. Če bi ZDA ne pomagale Veliki Britaniji, bi je s tem ne ščuvale na vojno proti Nemčiji. Tudi Francija ne bi bila še uničena. Za ZDA bi bilo katastrofalno, če bi se zapletle v vojno.

Končno so glasovali o tem zakonskem načrtu. V zunanjem odboru je glasovalo 17 : 8 za načrt, v plenumu pa 260 : 165. Vsekakor je torej imela peta kolona v ZDA zelo močne postojanke. Ob izglasovanju zakona je Roosevelt dejal, da so ZDA postale največji industrijski narod na svetu, arzenal demokracije. S prvim prevozom potrebnega vojnega materiala v Anglijo in Grčijo bo začel teči studenec ameriške pomoči, ki se bo polagoma spremenil v mogočen veletok.

Čeprav je dobil Roosevelt pri izglasovanju tega zakona tudi popolna pooblastila, so vendarle izglasovali nekatere omejitve. Pred pošiljko materiala se je moral posvetovati s šefoma vojske in mornarice, ni pa bil vezan na njun pristanek. Brez dovoljenja kongresa je smel poslati vojnega materiala v vrednosti do 1,3 milijarde dolarjev. Izredna pooblastila bodo avtomatično ugasnila 1. julija 1943, že prej pa more kongres pooblastila odvzeti z glasovanjem v obeh domovih z navadno večino glasov.

Rekli smo že, da je bolgarska vlada dovolila prehod nemških čet preko bolgarskega ozemlja za napad na Grčijo. Te čete so začele prihajati v Bolgarijo že kmalu od začetka januarja pod raznimi izgovori v raznih oblikah in tudi samo kot turisti. Zato nas ne more presenetiti izjava agencije TASS 13. januarja, ki se glasi: »Če so nemške vojaške enote v resnici v Bolgariji in če tja še vedno prihajajo, se je vse to zgodilo in se dogaja brez soglasja in brez vednosti Sovjetske zveze. Posebej se bolgarska vlada ni nikdar obrnila do Sovjetske zveze glede vkorakanja nemških čet, zato tudi ni dobila nobenega odgovora.« Takoj naslednjega dne je bolgarska vlada odgovorila, da na bolgarskem ozemlju ni nobenih tujih vojaških enot.

Hitler je znova poskušal pridobiti Franca za vstop Španije v vojno; to bi imelo spričo pomembne strateške lege Španije vsekakor neugodne

posledice za Anglijo (Gibraltar). Hitler je že 19. januarja poklical Mussolinija in Ciana ter ju nagovarjal, naj z vsemi sredstvi pritisneta na Franca. Slab mesec zatem sta se res sestala Mussolini in Franco; tu je ta povedal, da je nekaj dni pred sestankom pisal Hitlerju, da Španija potrebuje pomoči v prehrani, poleg tega jo preveč stanejo kolonije, da bi mogla stopiti v vojno. Mussolini ni dosti pritiskal na Franca, poslal pa je Hitlerju le Francove zahteve po pomoči. Ponovno je pisal Franco Hitlerju dolgo pismo 25. februarja in mu še natančneje razložil svoje težave. Dan zatem pa je bila v Londonu podpisana angleško-španska pogodba glede Tangerja in tako je padlo v vodo zadnje upanje, da bi Španija intervenirala v tej vojni.

Toda tudi v Italiji so se začele kazati velike težave in Mussolini je moral v govoru 23. februarja — pred novo ofenzivo v Albaniji — poudariti, da Italija ni v vojni samo osem mesecev, temveč pravzaprav že od leta 1922, ko je fašistična vlada napovedala vojno framazonskemu, demokratičnemu in kapitalističnemu svetu; nato je navedel celo vrsto dokazov, da bodo zmagale sile osi: da vojni potencial Nemčije ves čas silno raste ter da je vse trdno v Hitlerjevih rokah. Da je nemška oborožitev v vsakem pogledu neprimerno večja, kot je bila v začetku vojne. Obe državi imata sedaj pod orožjem dva milijona mož, moglo pa bi se to število že v tem letu povečati na štiri milijone. Če je bila Nemčija v prvi svetovni vojni odrezana od ostale Evrope in sveta, da so sedaj sile osi gospodar kontinenta. Sile osi tudi ne bodo pustile vnevar Podonavja in Balkana. Narodi držav osi so notranje veliko bolj disciplinirani kot angleški narod. Države sil osi se borijo v svesti si zmage, Anglija pa zato, ker ni imela druge izbire. Naravnost smešno je upati na nekako popuščanje morale pri italijanskem narodu. O separatnem miru, ki naj bi ga sklenila Italija, morejo govoriti samo duševno manjvredni ljudje. Churchill nima niti najmanjšega pojma o duhovni moči italijanskega naroda in o tem, kaj zmore fašizem. Anglija je ostala sama. To jo sili, da nujno zahteva pomoč od ZDA. Industrijska zmogljivost ZDA je sicer veličastna. Ali pa bo mogla svoje izdelke prepeljati v Anglijo, ali bo mogla ta pomoč nadomestiti angleške izgube zaradi neprestanega bombardiranja ali pa celo tekrovati z nemško produkcijo, za katero dela danes vsa Evropa? Če je Italija napovedala Veliki Britaniji vojno, je to zadeva njene časti. Narodi postanejo veliki, če si upajo tvegati.

Kako je italijanski narod vse to verjel, je težko reči. Prav gotovo italijanski narod ni več verjel vsega tega takrat, ko je postalo popolnoma jasno, da je Mussolini vojno izgubil.

Ko je bila Bolgarija popolnoma že nasičena z nemško vojsko, je 1. marca 1941 pristopila k trojni pogodbi. Tedaj je dejal bolgarski ministrski predsednik Filov, da bo Bolgarija po svojih močeh sodelovala pri uresničenju ciljev sil osi, ohranila pa bo tradicionalno prijateljstvo s Sovjetsko zvezo. Ribbentrop je takrat dejal, da je prepričan, da Bolgarija ni zadnja država, ki je pristopila k trojni pogodbi.

Vkorakanje nemških čet v Bolgarijo je uradno sporočila tudi OKW in dejala, da se je to izvršilo zaradi zavarovanja proti znanim angleškim ukrepom v jugozahodni Evropi. Angleška vlada je pri bolgarski ostro protestirala in nato pretrgala diplomatske odnose, kot jih je malo prej tudi z Romunijo. Dne 4. marca pa je izjavil namestnik ljudskega komisarja za zunanje zadeve bolgarskem poslaniku v Moskvi, da sovjetska vlada ne deli mnenja z bolgarsko vlado, da bo vkorakanje nemške vojske v Bolgarijo krepilo mir. To pomeni razširitev vojne in pritegnitev Bolgarije v vojno.

Končno je tudi jugoslovanska vlada 25. marca pristopila k trojni pogodbi. V javnem protokolu so tri velesile priznale suverenost in integriteto jugoslovanske države in ji zagotovile, da od nje ne bodo zahtevale dovoljenja za prehod ali prevoz svojih sil preko njenega ozemlja ali katere koli druge vojaške pomoči med vojno. Dalje je bil Jugoslaviji zagotovljen v okviru novega reda v Evropi izhod na Egejsko morje, ki naj bi na izrecno željo jugoslovanske vlade obsegal mesto in пристanišče Solun; jugoslovanska vlada pa se je zavezala k lojalnemu sodelovanju z evropskimi silami pri novi ureditvi kontinenta.

Ob tej priliki je izjavil jugoslovanski ministrski predsednik Cvetković, da je glavni namen jugoslovanske vlade, ohraniti jugoslovanskim narodom mir. Zato je bila jugoslovanska vlada vedno za prijateljske odnose z sosednjimi državami. Že dan poprej je izjavil državni podsekretar Butler v angleškem spodnjem domu, da angleška vlada ne more verjeti, da bi jugoslovanska vlada storila nekaj, kar bi prineslo jugoslovanskim državljanom kakršne koli že težave. Zato se je angleška vlada zelo začudila, ko je izvedela, da hoče jugoslovanska vlada podpisati pogodbo, s katero bi se odpovedala ne samo svoji nevtralnosti, temveč bi vstopila tudi v blok angleških sovražnikov. Odgovornost za vse to je popolnoma v rokah jugoslovanske vlade.

Kot je znano, je 27. marca nastal v Jugoslaviji puč. Anglofilsko usmerjeni del buržoazije je ob popolni podpori ljudskih množic strmo glasil profašistični režim JRZ, sestavil koncentrično vlado in proglasil mladoletnega kralja Petra II. za polnoletnega. Na videz je hotel obdržati

pristop k trojni pogodbi, Hitler pa je istega dne sklenil obenem z Grčijo napasti tudi Jugoslavijo in jo uničiti kot državo.

Kmalu po puču je izjavil Churchill v spodnjem domu: »Danes sem dobil dobre novice. Globoko nas je pretreslo, ko smo izvedeli, da je poskušal hrabri jugoslovanski narod prodati svojo dušo s podpisom slabotnih državnikov. Z veseljem sem zvedel, da je danes zjutraj ob dveh izbruhnila revolucija in da so ministre, ki so podpisali vstop k trojni pogodbi, aretirali. Čeprav še ne vem, kaj bo iz tega nastalo, vendarle verujem, da bo v Jugoslaviji vlada, ki ne bo hotela nič slišati o tej pogodbi in bo branila čast in meje proti vsakemu napadu. Če se bo to zgodilo, bo Velika Britanija to vlado priznala in ji nudila vso možno pomoč.« Tudi vlada ZDA je obljubila novi jugoslovanski vladi vso pomoč, če bo branila jugoslovansko neodvisnost, in je toplo pozdravila novo Simovićevo vlado.

Hitler je 6. aprila po silovitem bombardiranju Beograda napadel istočasno Jugoslavijo in Grčijo. Angležem je hotel iztrgati ta najbolj občutljivi del Balkana, kjer bi ti lahko ustvarili močno in težko zavzetno bazo za uspešno zaviranje vseh nadaljnjih Hitlerjevih osvajalnih ciljev. Že 6. aprila je vdrla 12. nemška armada iz okolice Sofije v Makedonijo in zahodno Trakijo. Dan nato je padlo Skopje, 9. aprila Bitolj ter Solun in grška vojska je na tako imenovani Metaksasovi liniji kapitulirala. Istega dne je padel Niš in deli 12. armade so nezadržno prodirali proti Beogradu. Dan nato je bil v rokah 2. armade, ki je prodirala iz Štajerske in Madžarske, Zagreb, 11. aprila pa so Italijani zasedli Ljubljano, Madžari pa Bačko. Dne 12. in 13. aprila so od vseh strani zavzeli Beograd, 17. aprila pa so kapitulirali vzhodno od Sarajeva obkoljeni zadnji ostanki jugoslovanske vojske.

Od 10. aprila dalje so operirali Nemci proti Grčiji samo še s petimi divizijami in 18. aprila so vrgli angleški ekspedicijski korpus (57.000 moških, ki so se v Grčiji izkrcali marca 1941) s položajem na Olimpu. Dne 21. aprila je kapitulirala grška vojska, 24. aprila je bil zlomljen odpor angleških zaščitnic pri Termopilah in 45.000 angleških vojakov se je znova ukrcalo in odpeljalo na Kreto. 27. aprila so Nemci vdrli v Atene, do konca aprila so očistili ves Peloponez, začetek maja so zasedli vse večje egejske otoke, od 20. maja do 1. junija pa so z veliko padalsko akcijo zasedli Kreto; s tem je bilo tudi konec nemške balkanske operacije.

Zanimiv je Hitlerjev proglas ob napadu na Jugoslavijo; v njem je poudaril, da je angleški denar podžgal Beograd za vojaški puč in da so puč »inscenirale iste kreature, ki so leta 1914 s sarajevskim atentatom potegnile svet v svetovno vojno«. Nemška armada ne bo prej

položila orožja, dokler ne bodo beograjski zarotniki dokončno strmo-
glavljeni in dokler zadnji Britanec ne bo zapustil Balkana. Historiat
»o zatiranju nemškega življa v Jugoslaviji« je bil podan v memorandumu
k noti, ki jo je poslala nemška vlada jugoslovanski vladi na dan napada.
Najprej je rečeno, da so bili v Jugoslaviji Srbi Herrenvolk, ki je zatiral
vsako samostojno kulturo in so v tej državi enako trpeli Hrvatje kot
Nemci. Takoj ob razpadu Avstro-Ogrske so zasedle Spodnjo Štajersko
bande (Banden); tu se je takoj začel krvavi teror in tisoče Nemcev so
pregnali, ostali pa so bili podvrženi silovitemu terorju. Ko je 1919 obiskal
te kraje neki ameriški delegat in ko je hotelo ob tej priložnosti prebi-
valstvo Maribora na trgu javno manifestirati svoje nemštvo, so Srbi
streljali v množico in pobili veliko ljudi. Po dokončni ureditvi meje
se je na ozemlju, ki je pripadlo Srbom, začel krvavi teror. Nemške privat-
ne šole so bile zaprte, mnogo javnih šol z nemškim učnim jezikom pa uki-
njenih. Nemški uradniki so izgubili službe in tisoči so bili prisiljeni z dru-
žinami zapustiti to ozemlje. Prepovedani so bili nemški napisi, nemška
društva, tudi kulturna, so bila razpuščena in njihovo premoženje dano
srbskim društvom.

Kljub temu se je začel führer kmalu po prihodu na oblast truditi
zaboljšanje odnosov z Jugoslavijo. Najprej se je začelo na gospodar-
skem področju in 1. maja 1934 je bila sklenjena širokopotezna gospo-
darska pogodba, ki je znatno pomagala reševati dolgoletno agrarno
krizo in je pomagala jugoslovanskemu kmetu, ki je že popolnoma prop-
padel zaradi svoje prezadolžitve. Stvari so se razvijale tako, da je postala
Nemčija kupec več kot polovice jugoslovanskih pridelkov. Poleg tega
je bila Nemčija pripravljena še drugače vložiti svoj kapital v jugoslo-
vanska zemeljska bogastva, kot je to delal ostali inozemski kapital.
Te investicije bi koristile Jugoslaviji. Nemčija se je trudila za prijateljsko
sodelovanje med obema državama na športnem, kulturnem in znanstve-
nem področju. Tako so počasi začeli postavljati temelje za dobre po-
litične odnose. Zato je Göring 1934 in 1935 obiskal Beograd, 1936 je
obiskal Beograd zunanji minister von Neurath, 1938 pa Stojadinović
Berlin. Takrat je führer predlagal mir in konsolidacijo Balkana in
Stojadinović je z veseljem izjavil, da Jugoslavija ne bo nikoli in pod
nobenim pogojem pristopila h kakšni protinemški pogodbi. Začelo se je
prijateljsko sodelovanje, ki ga ni skalila priključitev Avstrije k reichu.
Bilo je tudi govora, da bo führer posredoval za pravično in pravilno
ureditev madžarsko-jugoslovanske meje. Res so prenehale napetosti in
decembra 1940 je bila celo sklenjena prijateljska pogodba med Jugosla-
vijo in Madžarsko.

Vsa ta fñhrerjeva politika je imela veliko oporo v Stojadinoviću. Začetek februarja 1939 pa je bil ta strmoglavljen. Rečeno je sicer bilo, da se odnosi z Nemčijo ne bodo spremenili, toda manjkala je močna osebnost, ki bi bila zmožna voditi pravo politiko v komplicirani jugoslovanski politiki. Na zunaj je bilo še vse v redu in Nemčija se je trudila, da bi dobre odnose samo še okrepila. Temu je koristil tudi obisk Pavla Karadjordjevića junija 1939 v Berlinu. Na vse te prijateljske odnose so gledale zahodne velesile od vsega začetka z neprijateljskimi očmi. Poskušale so spraviti Jugoslavijo v svoj tabor. Ti poskusi so se začeli večati po Stojadinovićevev padcu in vedno bolj je bilo čutiti, kako raste političen vpliv zahodno orientiranih starosrbskih krogov. Ko sta začeli pomladi 1939 Anglija in Francija obkoljevati Nemčijo, sta začeli računati tudi na Jugoslavijo. Da bi nemška vlada paralizirala omenjene angleško-francoske akcije, je jeseni 1940 povabila vlade držav južne Evrope, naj pristopijo k trojni pogodbi. Ni se zadovoljila samo s pristopom k novemu redu, kot je bilo to prej pri Madžarski, Romuniji, Slovaški in Bolgariji, temveč je izrecno dejala jugoslovanski vladci, da bo pristop vseh južnoevropskih držav obvaroval mir in pomagal uresničiti velike sedanje in prihodnje cilje. Ker je Velika Britanija hudo pritiskala na tedanjo jugoslovansko vlado, se je ta dolgo obotavljala, preden je naredila ta odločilni korak. Končno je le prišel 25. marec. Nemška vlada je upoštevala položaj Jugoslavije in je pristala na posebne jugoslovanske želje: da bo stalno spoštovala suverenost in teritorialno nedotakljivost države, od vsega začetka je pristala, da prek jugoslovanskega ozemlja ne bo premikala svojih čet in da med vojno ne bo terjala nobene vojaške pomoči. Na željo jugoslovanske vlade je nemška vlada obljubila Solun.

Dne 6. aprila (a z datumom 5. april) je bila podpisana jugoslovansko-sovjetska prijateljska pogodba. Naslednjega dne je izjavil ameriški zunanji minister Cordell Hull, da je napad na Jugoslavijo nov dokaz, da agresija ne pozna nobenih meja in ovir. Ameriški narod goji največje simpatije do naroda, ki je bil tako strahovito napaden, in pazljivo zasleduje hraber boj jugoslovanskega naroda za svobodo. Vlada bo — sledeč svoji politiki — nudila vso potrebno pomoč. Enako pomoč je obljubil 8. aprila Roosevelt tudi kralju Petru II. Churchill pa je 13. aprila dejal po radiu, da bo pogum jugoslovanskega naroda zapisan z bleščečimi črkami. »Mi vas, Srbi, poznamo. V zadnji vojski ste bili naši zavezniki. Hrvati in Slovenci! Poznamo vašo vojaško zgodovino. Eden od najpomembnejših dogodkov v vaši zgodovini je bila vaša kmečka vstaja v 16. stoletju, v kateri so kmetje branili svoje pravice in se

bojevali za ista načela, za katera se po stoletjih bori naša demokracija. Jugoslovani! Vi se danes bojujete za ta načela in Velika Britanija se bojuje z vami!«

Hitler je 21. in 22. aprila razdelil Balkan. Italija je dobila takoj del Slovenije in otoke v Jonskem morju. Glede italijansko-hrvaške meje pa je odredil, da se bo določila z neposrednimi pogajanja med Rimom in Zagrebom; tudi je pristal na personalno unijo med Italijo in nezavisno državo Hrvatsko (NDH). Albanija je dobila na račun Grčije svet do črte Florida—Pindus—Prevesa in del Kosmeta, Makedonijo in Solun je dobila Bolgarija. Črna gora naj bi postala samostojna, a zvezana z Italijo, Srbija se zreducira na najmanjše meje in mora odstopiti ozemlja Bolgariji, Romuniji, NDH in Madžarski. Dne 7. maja je namesto Molotova postal Stalin predsednik ljudskih komisarjev, Molotov pa je postal njegov namestnik in ostal komisar za zunanje zadeve.

Svet je nekoliko presenetila 10. maja novica, da je pobegnil drugi Hitlerjev naslednik Hess z letalom v Anglijo. Hess je poslednjič — tik pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo — hotel pregovoriti Churchill, naj sklene mir z Nemčijo. A Churchill je le videl veliko korist, če bi Hitler sam napadel Sovjetsko zvezo. Kot je znano, Hess te svoje naloge ni izpolnil. Bil je interniran, po vojni pa je bil kot veliki vojni zločinec postavljen pred sodišče v Nürnbergu, obsojen na dosmrtno ječo in ostal — zelo verjetno — edina še živa priča iz neposredne Hitlerjeve okolice.

Začetek junija so se na Brennerju sestali Hitler, Mussolini, Ciano in Ribbentrop; tu je Hitler govoril o težavah z Rusijo, dejal pa je, da so glasovi bližnjega nemškega napada na Sovjetsko zvezo še preuranjeni. Pristal je na pristop NDH k trojni pogodbi in je znova sklenil pritisniti na Španijo, da bi stopila v vojno. A Franco ni hotel pristopiti niti k trojni pogodbi. Vsekakor pa je imela nemška vlada velik diplomatski uspeh, ko je 18. junija sklenila s Turčijo prijateljsko pogodbo; v nji sta se obe državi zavezali spoštovati druga drugi nedotakljivost ozemelj in si obljubili, da nobena ne bo nič storila, kar bi bilo neposredno ali posredno v škodo drugi podpisnici pogodbe.

Že 14. junija je objavila agencija TASS, da nemška vlada ni predložila sovjetski vladi nobenih zahtev, zato tudi ni bilo nobenih pogajanj ter je nemška vlada prav tako vestno izpolnjevala določbe sovjetsko-nemške pogodbe, kot jih je sovjetska vlada. Premiki nemških čet na nemški vzhodni meji morajo imeti druge vzroke in nimajo nič skupnega s sovjetsko-nemškimi odnosi. Vlada Sovjetske zveze se drži pogojev sovjetsko-nemške pogodbe in se jih bo držala še naprej. Vsake govornice

o kakih pripravah za vojno proti Nemčiji so brez vsake podlage. Med kratkim izvedena mobilizacija rezerv kot tudi manevri so služili vežbanju rezervistov in preizkušnja transportnih sredstev ter železniškega omrežja in je absurdno, če bi imeli to za sovražna dejanja proti Nemčiji.

9. Napad na Sovjetsko zvezo

V nedeljo 22. junija je v zgodnjih jutranjih urah (3.15) pognal Hitler proti Sovjetski zvezi siloviti vojni stroj skoraj 150 nemških divizij, 37 satelitskih divizij in 3 zračne armade. To se pravi 8 armad, 4 tankovske skupine, 2 finski armadi, 2 romunski armadi in 1 madžarski korpus. Začel naj bi se torej izvajati znani nemški operacijski načrt Barbarossa, po katerem je bila nemška vojska dolžna uničiti rdečo armado in zavzeti do konca julija Moskvo, Leningrad, Donbas in nato prodreti na črto Arhangelsk—Volga—Astrahan, od tod pa z aviacijo uničiti sovjetsko industrijo za Uralom in končati vojno do začetka zime.

Nemška vrhovna komanda (von Brauchitsch) je ta velikanski vojaški stroj uredila takole: 1. Na severu Finske je stala nemška armadna skupina Norveška z nalogo, prodirati proti Murmanskemu in Kandalakšu. 2. Armadna grupa sever (von Leeb), 16. in 18. armada, 4. tankovska skupina in 1. zrakoplovni korpus je imela skupaj z dvema finskima armadama nalogo, prodirati iz vzhodne Prusije v smeri Pskov—Leningrad, obe finski armadi pa iz Karelijske ožine v smeri Petrozavodsk—Svir—Ladoško jezero. 3. Najmočnejša armadna skupina center (von Bock), postavljena med Suvalki in Brestom, je obsegala 9. in 4. armado, 2. in 3. tankovsko grupo in dve letalski skupini in imela nalogo prodirati v smeri Minsk—Smolensk—Moskva. 4. Armadna skupina jug (von Rundstedt) je imela 6., 17. in 11. armado, 1. tankovsko skupino, 6. madžarski korpus, 4. romunsko armado in 4. letalsko skupino in je dobila nalogo, prodirati v smeri Holm—izliv Donave—Ukrajina.

Ob 3,15 zjutraj je bila ta velikanska vojaška sila pognana v tek, in to na črti od Barentsovega do Črnega morja. Ob pol šestih zjutraj je nemški ambasador v Moskvi izročil sovjetski vladi noto, nato pa je Molotov po radiu obdolžil Nemčijo največje verolomnosti, kar jo pozna zgodovina. Takoj zatem je sovjetska vlada ukazala splošno mobilizacijo v štirinajstih vojaških okrožjih in proglasila vojno stanje v evropskem delu Sovjetske zveze.

V proglasu, s katerim je Hitler začel nenaden napad na Sovjetsko zvezo, je v začetku dejal, da so se židovsko-boljševiški oblastniki v

Moskvi že več kot dve desetletji trudili, da bi zanetili požar revolucije ne samo v Nemčiji, temveč v vsej Evropi. Poleg tega so kljub obstoju nemško-sovjetske pogodbe poskušali navezati prijateljske odnošaje z Anglijo, že pomladi 1940 pa so skoncentrirali v baltskih državah 22 divizij, ki so jih potem neprestano množili. Ker so bile zahteve Molotova novembra 1940 v Berlinu nesprejemljive, jih je Hitler odklonil »kot odgovorni čuvar in zastopnik evropske kulture ter civilizacije«. Po odhodu Molotova iz Berlina so Rusi še naprej kopičili svoje sile na mejah, sovjetska vlada je sodelovala tudi pri puču v Jugoslaviji itd.

Hitler je povzročil in se zapletel v vojno, ki je bila najstrašnejša, kar jih pozna zgodovina, v vojno, ki jo bo še dolgo pomnil svet, predvsem pa Nemci sami. Kot bi odrezal, je prenehala vsa doslej tako živa in značilna politična ter diplomatska dejavnost, ves svet se je začel ozirati na ruska bojišča, kjer sta se spopadla dva giganta, kakršnih doslej svet še ni poznal. Hitler se je povsem predal utvari, da je Sovjetska zveza svetopisemski gigant na lončenih nogah, Stalin pa je po drugi strani naredil usodno napako — kar priznavajo danes že tudi sovjetski zgodovinarji — ker je do zadnjega verjel, da Hitler Sovjetske zveze ne bo napadel. Zato so imeli Nemci v vsakem pogledu pri začetnem udarcu veliko prednost in to so tudi temeljito izkoristili.

Druga svetovna vojna — doslej izrazito imperialistična — je dobila nov značaj. Sovražnik je napadel deželo socializma, ki bo prinesla svobodo vsem narodom, ki so trpeli pod fašističnim in nacističnim jarmom. Tako so govorili eni, drugi pa so trdili, da bo Sovjetska zveza v kratkem razpadla. Komunistična partija Jugoslavije je hitela z jugoslovanskimi narodi v boj za osvoboditev lastne domovine in za pomoč napadeni Sovjetski zvezi. Končno so se prav na ta veliki 22. junij 1941 že pokazali tudi prvi obrisi velike antifašistične koalicije, ki je ni bilo mogoče ustvariti poprej. Churchill je že isti dan dejal po radiu, da je nemški napad nadvse pomemben preokret v vojni. Dalje je Churchill poudaril, da ga napad ni presenetil in da je pred njim ponovno svaril Stalina. »Hitler, cestni ropar,« je nadaljeval Churchill, »prihaja v Rusijo, da bi si naropal hrane in nafte. Od tod pa bi rad odskočil proti Kitajski, Indiji in še naprej. Vsakemu je znano, da sem bil vseh 25 let dosleden nasprotnik komunizma, in ne mislim preklicati nobene besede, ki sem jo spregovoril proti komunizmu. Toda kako vse to izgine spričo drame, ki se je pravkar začela, in sedaj vidim najprej to, kako brani ruski vojak svojo domovino.« Istočasno je izjavila angleška vlada, da je trdno odločena uničiti Hitlerja in vse sledove nacionalnosocialističnega režima in se ne bo nikoli pogajala z njim ali s katerim koli njegovim pristašem. Vsak, kdor se bo

boril proti njemu, bo deležen pomoči angleške vlade, zato je ponudila angleška vlada Sovjetski zvezi vso tehnično in gospodarsko pomoč.

Naslednjega dne je izjavil podsekretar ZDA Summer Welles, da je napad na Sovjetsko zvezo nov dokaz, s kakšnimi nameni sklepa Hitlerjeva Nemčija nenapadalne pogodbe, nov dokaz, da je sedanji Nemčiji pojem čast nepoznan. Za ameriški narod je nauk komunistične diktature nesprejemljiv in prav tako tuj kot ideologija nacionalnega socializma. Toda kljub temu je stališče vlade ZDA tako, da je treba vpreči vse sile za uničenje Hitlerjevih armad. Sam Roosevelt pa je izjavil razločno, da bodo ZDA pomagale Sovjetski zvezi.

Točno je, da vsi ti nameni o pomoči le niso bili tako čisti. Končno se je le zgodilo tisto, kar je pričakovala zahodna demokracija — spopadli sta se Nemčija in Sovjetska zveza. Lahko je bilo mišljeno le toliko podpirati Sovjetsko zvezo, da bi se prehitro ne zrušila, pač pa bi okrnila nemški vojaški stroj, da bi nastalo ravnovesje z drugimi vojaškimi silami, nato pa bi sklenili mir kot po prvi svetovni vojni in ponovno tako razdelili svet, kot so ga po prvi svetovni vojni. Nihče pa ni takrat na zahodu računal in pričakoval, da bo nastala taka antifašistična koalicija, koalicija ljudskih množic, ki bo preprečila vse nakane voditeljev zahodne demokracije.

Že 22. junija je poudaril Molotov, da napada na Sovjetsko zvezo ni hotel nemški narod, temveč njegovi oblastniki, in da so dobile sovjetske oborožene sile nalogo, vreči sovražnika iz svoje deleže. Toda nemški napad je že prav kmalu dobil vse tiste in take oblike, da je moral Stalin v govoru 3. julija priznati, da je sovjetska domovina v resni nevarnosti. Primerjal je nemško armado z usodo Napoleonove armade v Rusiji in poudaril, da je bila doslej nemška armada nepremagljiva pač zato, ker ni še nikjer naletela na resničen odpor. Na vprašanje, zakaj je sklenila sovjetska vlada pogodbo s Hitlerjem, je odgovoril, da je bil s tem obvarovan Sovjetski zvezi mir za poldrugo leto in da se je lahko v tem času pripravila za obrambo. In kaj je treba končno storiti, se je vprašal Stalin, da bi se obvarovala sovjetska domovina velike nevarnosti? Najprej in predvsem se je treba zavedati in spoznati vso resničnost nevarnosti. Vse mora začeti služiti koristim in potrebam fronte in domovine. Nič koristnega ne sme pasti v roke sovražniku; na ozemlju, ki ga osvoji sovražnik, je treba ustanavljati partizanske oddelke. Vojna med Sovjetsko zvezo in Nemčijo ni navadna vojna dveh armad. Ne gre samo za uničevanje sovražnika, ki je vdrl v našo domovino, temveč tudi za pomoč vsem evropskim narodom, ki ječijo pod fašističnim jarmom. »Naš boj,« je dejal Stalin, »se pridružuje bojem narodov Evrope in ZDA, ki

se bojujejo za svojo neodvisnost in branijo demokratične svoboščine. V tej veliki osvobodilni vojni nismo sami in ustvarila se bo enotna anti-fašistična fronta svobodoljubnih narodov.« Zahvalil se je Churchillu in voditeljem ZDA za obljubljeni pomoč sovjetskim narodom.

Že 8. julija je prišla v London sovjetska vojaška misija in že 13. julija je bila v Moskvi sklenjena pogodba med Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo, v kateri sta se obe vladi zavezali za medsebojno pomoč v vojni proti Hitlerjevi Nemčiji in se zavezali, da se med to vojno ne bosta pogajali z nobenim in ne sklepali premirja ali miru brez medsebojnega posvetovanja. Že 26. julija je prišla sovjetska vojaška misija tudi v ZDA, 30. julija pa v Moskvo poseben Rooseveltov poslanec Hopkins in prinesel Rooseveltovo poslanico, da bodo ZDA pošiljale Sovjetski zvezi vojni material. Istega dne je bila v Moskvi sklenjena tudi sovjetsko-poljska pogodba; v nji je sovjetska vlada priznala neveljavnost teritorialnih sprememb na Poljskem, ki so sledile iz sovjetsko-nemške pogodbe, poljska vlada pa je obljubila, da se ne bo vezala z nobeno državo, ki bi bila sovražno razpoložena proti Sovjetski zvezi. Znova so se vpostavili diplomatski odnosi in obe vladi sta si obljubili medsebojno pomoč.

Toda na velikanskem bojišču so se vojaške stvari razvijale proti pričakovanju sovjetskih voditeljev in Rdeča armada se je morala umikati. Še danes si vojaški zgodovinarji niso popolnoma na jasnem, kako so se razvijale prve gigantske faze nemškega napada. Ogromne tankovske enote so zabijale kline v sovjetsko obrambo, delale nato velike žepe, ki sta jih potem uničevali nemška pehota in letalstvo. A vendar, celotne sovjetske divizije, ki so spričo naglega nemškega prodiranja ostajale brez zveze z vrhovno komando daleč v zaledju, so se neredko za nemškim hrbtom prebijale proti vzhodu in se združevale z ostalo, naglo umikajočo se Rdečo armado.

Vojaško-organizacijsko je bila vzhodna fronta v prvem razdobju takale:

na nemški strani;

grupa Norveška

grupa sever (von Leeb)

grupa center (von Bock)

grupa jug (von Rundstedt)

na sovjetski strani:

vojska karelijske fronte

vojska leningrajske fronte

vojska volhovske fronte

vojska severozahodne fronte

vojska kalininske fronte

vojska zahodne fronte

vojska jugozahodne fronte

vojska južne fronte

vojska kavkaške fronte

Proti Rundstedtu, Bocku in Leebru je stala znana trojica sovjetskih vojaških voditeljev Budjenni, Timošenko in Vorošilov. Dne 19. julija je postal Stalin tudi komisar za narodno obrambo, avgusta pa še vrhovni komandant.

Čeprav ni mogoče podati enotnih in vsklajenih razvojnih stopenj velikih operacij na vzhodnem bojišču, je le mogoče reči, da sta bili do začetka decembra 1941, ko je prešla Rdeča armada v prvo, dobro pripravljeno protiofenzivo, v razvoju operacij pravzaprav le dve. Prva stopnja (od 22. junija do konca avgusta) kot pripravljalna za drugo, katere edini cilj je bil pravzaprav napad na Moskvo in njeno zavzetje.

V prvi stopnji se je grupa Norveška zapletla v silovite boje za Murmansk, grupa sever je do 10. avgusta dosegla s tankovskimi enotami črto Holm—Ilmensko jezero—Narev, začeli so se boji na leningrajski obrambni črti, konec avgusta so Nemci obkolili Leningrad in začela se je 900 dni trajajoča blokada tega mesta. Grupa center je s tankovskimi enotami generala Guderiana in Hotha udarila od Brest Litovska na Minsk, nato se je začela do takrat največja bitka na svetu — bitka za Smolensk. Smolensk je bil dosežen že sredi julija in uničene so bile velikanske enote Rdeče armade na mostišču Orša—Vitebsk. Desno krilo grupe center pa si je izbojevalo po silovitih bojih pri Gomelu prehod preko Desne. Grupa jug je začetek avgusta uničila pri Umanu obkoljene sovjetske sile in zasedla do konca avgusta ves Dnjeprov lok.

Za drugo ofenzivno stopnjo (september do začetka decembra) so si postavili Nemci načrt, zavzeti Leningrad, Moskvo in Donbas. Generalni napad na Moskvo so začeli septembra. Okrepili so grupo center za poldrugikrat in so v njen sestav prišle 9., 4. in 2. armada ter 3., 4. in 2. tankovska skupina, kar je znašalo tri četrtine vseh tankov na vzhodnem bojišču. Glavni udarci proti Moskvi so šli proti severu na Ržev in Kalinin in proti jugu in zahodu na Orel in Tulo. Grupa center je imela takrat 51 divizij, od teh 13 tankovskih, 33 pehotnih in 5 motoriziranih. (Jugoslavijo je napadel Hitler z 28 nemškimi divizijami, 3 italijanskimi armadnimi korpusi in 16 madžarskimi brigadami!) Glavni udarec sta naredili 3. in 4. tankovska grupa od Volokolamska proti severu in 2. tankovska grupa s področja Tule proti jugu. Tako so se proti Moskvi začele stegovati strahovite klešče. A tudi sovjetska armada je že med tem izdelala zelo realen načrt. Z vztrajnim in junaškim odporom je uničevala sovražnikovo živo silo in s tem pridobivala čas. Za Moskvo pa so se pripravljale velike rezerve, ki so potem o pravem času prešle v ofenzivo.

Na severu grupa center nikakor ni mogla zavzeti obleganega Leningrada. Zapletla se je v strahovito obkoljevalno vojsko za Brjansk in

Vjazmo; tu je do 20. oktobra skoraj popolnoma uničila Timošenkovo armado. Zato je grupa prodrla do Kurska in južno od Tule, dosegla preko Kaluge Možajsk in prodrla do Kalinina (14. oktobra); na tem področju je bila 28. oktobra oddaljena le še 50 km od Moskve. Prodrla je tudi do Klina, tako da je bila 23. novembra oddaljena 90 km od Moskve, konec novembra pa ponekod samo še 25 km.

Res je zelo zgodaj tisto leto nastopila zima s strahovitim mrazom, ki je hromil Hitlerjevo motorizirano silo, a vendar ta zima in mraz nista bila glavni vzrok Hitlerjevega poraza pred Moskvo. Tega se je zavedal tudi Hitler sam, saj je konec novembra odstavil komandanta južne grupe von Rundstedta in ga nadomestil z Reichenauom. A tudi ta zamenjava ni mogla preprečiti katastrofe, čeprav je grupa jug 24. oktobra zavzela Harkov, desno krilo pa 21. novembra Rostov na Donu in obkolila Sevastopol.

Konec novembra in začetek decembra se je nemška ofenziva na vsej fronti ustavila. Nemška napadalna sila je bila izčrpana. Po lastnih podatkih so imeli Nemci do 1. decembra tele izgube na vzhodni fronti: 162.314 mrtvih, 33.334 pogrešanih in 571.767 ranjenih. To pa je pomenilo že skoraj 24% moči do takrat nepremagljive nemške armade. Če analiziramo to veliko nemško ofenzivo, moramo reči, da Nemci niso dosegli nobenega pomembnejšega strateškega in političnega cilja (Leningrad—Moskva!). Rdeča armada se je v prvi stopnji sicer umikala, a ni bila razbita. Dezertiral je z majhno skupino le general Vlasov. V drugi stopnji je bil umik Rdeče armade že počasnejši in tudi že bolj organiziran. Neprestano je rastla tudi njena udarna moč, saj se je z vedno pogostejšimi protiudarci in s skrajno požrtvovalno obrambo samo še krepila.

Timošenko (vojska jugozahodne fronte) je prešel v protiofenzivo na jugu že konec novembra 1941. Dne 6. decembra pa sta prešli v ofenzivo vojska zahodne fronte (Žukov in Bulganin) in vojska kalininske fronte (Konjev). Glavni udarec je veljal severnemu in južnemu kraku nemških tankovskih klešč, ki so se stegovale proti Moskvi. Pri Klinu in Solnečnogorsku je vojska zahodne fronte popolnoma razbila 3. in 4. tankovsko grupo, pri Stalinogorsku in Tuli pa 2. tankovsko grupo. Vojska kalininske fronte je razbila 9. armado in 16. decembra osvobodila Kalinin.

Tako so Rusi konec decembra držali na osrednjem področju črto Starica—Volokolamsk—Rusa—Naro Fominsk—Kaluga—Belov—Čern. S tem je bila odstranjena neposredna nevarnost, ki je grozila Moskvi. Toda ofenziva se še ni ustavila.

Veliko pozornost je Rdeča armada posvetila tudi južnemu področju, kjer je Timošenko že začetek decembra osvobodil Jelec, razbil 1. tankovsko armado pri Rostovu na Donu in potisnil Nemce za reko Mius. Prav tako so posvetili Rusi veliko skrb tudi Sevastopolu, tako da je od 15. novembra do 31. decembra razbil dve ofenzivi 11. nemške armade. Dne 26. decembra so se izkrkali oddelki novo formirane zakavkaške fronte na Kerču in so konec decembra osvobodili Feodozijo in trdnjavo Kerč. V tem času je na severnem sektorju vojska volhovske fronte razbila Nemce pri Tihvinu in prodrla na reko Volhov, vojska severozahodne in kalininske fronte pa je januarja 1942 z velikim uspehom vodila toropeško in rževsko operacijo, medtem ko je vojska jugozahodne in južne fronte razbila januarja nemško vojsko na prostoru Barvenkovo—Lozovaja.

Tako je Rdeča armada konec te svoje prve velike ofenzive osvobodila tulsko in moskovsko oblast, del rajonov kalininske in leningrajske oblasti in je začela osvobajati orlovsko in smolensko oblast, Krim in Ukrajino. Hitler je še menjaval komandante. Von Leeba je zamenjal von Küchler, von Reichenaua von Bock in tega von Kluge. V nemilost so padli torej vsi njegovi najboljši oficirji.

Začetek marca 1942 je zavladovalo na vzhodnem bojišču sorazmerno zatišje. Nemci so preurejali svoje sile, poslali na fronto tudi 40 novih divizij, a za začetek pomladanske ofenzive na vsej vzhodni fronti je bilo vseh nemških sil že premalo.

10. Atlantska izjava

Vrniti se moramo nekoliko in nekoliko pogledati na afriško bojišče, glavno prizorišče, ki je angažiralo italijanske sile, dokler se ni Mussolini zapletel v hude boje z jugoslovanskimi partizani in je moral poslati celo italijansko armado na vzhodno fronto. Italijani so že avgusta 1940, v času najhujše nemške zračne ofenzive proti Angliji zasedli britansko in francosko Somalijo, sredi septembra pa so prodrli v severni Afriki do Sidi Baranija. Nato so Angleži odgovorili začetek decembra s protiofenzivo in potisnili Italijane do začetka februarja 1942 do El Agheile in pri tem zajeli nad 130.000 Italijanov.

Že januarja 1941 je prišel na italijansko prošnjo na Sicilijo nemški letalski korpus, kmalu zatem pa tudi Rommelov ekspedicijski korpus; tega so začeli voziti v Afriko sredi februarja, kjer je začel Rommel

24. marca iz Tripolisa ofenzivo, pognal skupaj z Italijani v treh tednih Angleže iz Cirenajke in 11. aprila obkolil Tobruk.

Več uspeha so imeli Angleži v vzhodni Afriki; tu so začetek 1941 vdrl v Etiopijo, zasedli aprila Adis Abebo in 20. maja prisilili h kapitulaciji italijansko vzhodnoafriško armado. Le pri Gondarju so se šibke italijanske sile obdržale še do 28. novembra 1941.

Pozno jeseni 1941 je začela angleška 8. armada ofenzivo in pognala je Rommela na zahodni rob Cirenajke, od tu pa je januarja 1942 začel Rommel novo ofenzivo. Čez mesec dni je bil angleški odpor zlomljen in Angleži so se umaknili zahodno in južno od Tobruka, posadka v Tobruku (25.000 mož) pa je 20. junija 1942 brez pravega vzroka kapitulirala. Konec junija so dosegli Nemci in Italijani El Alamein (100 km jugozahodno od Aleksandrije), vendar so do avgusta 1942 propadli vsi Rommelovi poskusi, da bi prodril dalje v Egipt.

Angleškega bojišča nikakor ne moremo šteti med prvorazredna bojišča. To je bilo še vedno samo na vzhodni fronti. Tam se je odločala in končno prav to jesen 1942 tudi odločila usoda druge svetovne vojne.

Na morju pa je Anglija še vedno imela velike izgube. Z zakonom o vojni pomoči ZDA se je povečalo število konvojev na Atlantiku in Nemčija je poslala na Atlantik ne samo vedno več podmornic, temveč tudi svoje najmodernejše vojne ladje; od teh je izgubila Bismarcka, Prinz Eugen pa se je zavlekla v Brest, medtem ko so Angleži pri prvem spopadu s to izredno moderno ladjo izgubili veliko vojno ladjo Hood. Do konca leta 1941 so imeli Nemci 260 podmornic (in 30 italijanskih), vsak mesec pa so lahko zgradili 20 novih. Z vstopom ZDA v vojno so se nemške podmornice premaknile k sami ameriški obali ter povzročale strahovite izgube.

Videli smo, kako je Rdeča armada v prvi stopnji bojov doživljala hude udarce in kako je v Sovjetsko zvezo prodirala nemška vojska. A vse to ni omajalo vere v moč Sovjetske zveze med ljudskimi množicami, ki so že okušale fašistični novi red (internacije, zapori, streljanje, mobilizacija za vzhodno fronto itd). Zelo kmalu sta tudi obljubili pomoč Anglija in ZDA in pri prvi ruski ofenzivi v začetku decembra je pomagala že tudi ameriška oprema in orožje.

Velika antifašistična koalicija se je zaradi pritiska ljudskih množic vsega sveta utrjevala. S tega gledišča je treba pogledati tudi na znamenito Atlantsko izjavo, ki je kasneje prizadejala obema avtorjema še bridke ure.

Churchill in Roosevelt sta se v tej vojni prvokrat srečala na Atlantiku blizu Nove zemlje ter v dneh od 9. do 14. avgusta 1941 temeljito pre-

diskutirala svetovni položaj in kot temelj ustvarjajoče se antifašistične koalicije izdala tako imenovano Atlantsko izjavo ali karto. Izjava je tale: ZDA in Velika Britanija v tej vojni ne iščeta dobička, in to ne teritorialnega in ne drugačnega značaja. Poleg tega sta odločno proti vsaki teritorialni spremembi, ki bi ne bila v soglasju s svobodno izraženo voljo prizadetega naroda. Vsak narod ima izključno pravico, da si sam izbere obliko vladavine, v kateri hoče živeti, in obe vladi želita, da se podjarmljenim narodom vrnejo suverene pravice in svobodno izvoljene vlade. Obe vladi se bosta potrudili, dati vsem državam, velikim in malim, zmagovitim in premaganim, v enakih pogojih možnost za trgovanje in dostop do surovin, da si bodo zboljšale življenje. Obe vladi bosta sodelovali z vsemi narodi na gospodarskem področju. Obe vladi upata, da bo po dokončnem uničenju nacionalnosocialistične tiranije sklenjen tak mir, v katerem bodo imeli vsi narodi možnost, živeti v miru v svojih mejah, svobodni, brez strahu in nasilja. V takem miru bo zagotovljena tudi vsem narodom svobodna plovba po morjih in dosežena bo splošna razorožitev.

Ne sme nas motiti, kaj vse od te Atlantske izjave še danes ni izpolnjeno (hladna vojna!). Pomen in vrednost Atlantske izjave je v tem, da je bila izdana avgusta 1941, v času torej, ko sta bila nacizem in fašizem na višku svoje moči, in v tem, da so jo ljudske množice vsega sveta pravilno razumele. V polnem in najvišjem pomenu so ljudje razumeli velike besede svoboda brez strahu in nasilja, vsak narod si bo svobodno izbral tako obliko vladavine, kakršno si bo sam hotel itd. In v tem je neprecenljiva vrednost Atlantske izjave, čeprav ji sicer moremo pripisovati isto vrednost kot Wilsonovim točkam začetek januarja 1918, ki so — čeprav je pravica narodov do samoodločbe nekaj velikega — pravzaprav le reakcija na velike pridobitve oktobrske revolucije v Rusiji. Tako je lahko Atlantska izjava tudi reakcija kapitalističnega sveta na veliki moralni kapital in ugled, ki ga je takrat uživala Sovjetska zveza, na moralni ugled in kapital, ki se je vedno bolj večal po nemškem napadu.

Roosevelt in Churchill sta z Atlantika poslala Stalinu tudi poslanico, v kateri sta obljubila takojšnjo in čim večjo pomoč; poudarila sta, da je treba najti skupno osnovo za tako politiko v daljšem razdobju, s kakršno bi dosegli tak mir, da ne bodo zastonj sedanje žrtve in napor; končno sta predlagala skupno konferenco v Moskvi.

Prav v tem času so se silno zaostriili odnosi med ZDA in Japonsko, nemške podmornice pa so začele napadati ameriške vojne ladje na Atlantiku, zato je Roosevelt ukazal, da je treba vsako podmornico silo, ki je med ameriškim kontinentom in Islandijo, takoj uničiti.

Dne 25. septembra je bila v Londonu medzavezniška konferenca; te so se udeležili zastopniki Velike Britanije in dominionov, Sovjetske zveze, svobodne Belgije, Grčije, Poljske, ČSR, Norveške, Jugoslavije, Luksemburga, svobodne Francije in Nizozemske. Na konferenci je sovjetski veleposlanik Majski dejal, da vlada Sovjetske zveze soglaša z Atlantsko izjavo in se obvezuje, da jo bo podpirala. Prva dolžnost vseh narodov je, premagati Nemčijo in njene zaveznike, po zmagi pa postaviti solidne temelje mednarodnega sodelovanja in prijateljstva. Sovjetska zveza odločno brani pravico slehernega naroda do svobode in neodvisnosti ozemlja in pravico, da si sam izbere tako obliko vladavine, v kateri bo mogel uspešno živeti. Sovjetska zveza je že obsodila vsako kršenje suverenih pravic narodov, obsodila je tudi napadalce in bo nudila vsem napadenim narodom, ki se borijo za svojo svobodo, vsako možno pomoč.

Na konferenci so tudi sklenili oskrbeti Evropo s surovinami in prehrano po vojni. To bodo poslali vsem sedaj podjarmljenim narodom. Kot prvi korak k temu se je obvezala angleška vlada, da ustanovi poseben urad ob sodelovanju vseh vlad.

Od 29. septembra do 1. oktobra 1941 je bila v Moskvi »konferenca sveta«; te so se udeležili zastopniki Sovjetske zveze, ZDA in Velike Britanije. Dnevni red je obsegal dve glavni točki: organizacijo pomoči Sovjetski zvezi in okrepitev antifašistične koalicije. Zastopnik ZDA je pristal, da bodo pošiljali velike količine orožja in za vojno potrebnih surovin.

V času največje nevarnosti je sovjetska vlada 12. oktobra objavila razglas, v katerem je poudarila, da bijejo to domovinsko vojno vsi sovjetski narodi. Za zgled naj bodo žene in otroci Leningrada in Odese, ki junaško sodelujejo pri obrambi obeh mest. Sovražnik se trudi, da bi vnesel v sovjetsko obrambo zmedo. Vsak sovjetski državljani mora razumeti nevarnost. Glede izida vojne ne more biti nobenega dvoma, vendar pa se mora zmaga izbojevati, sama od sebe zmaga ne bo prišla. Dne 20. oktobra so Moskvo razglasili za oblegano mesto. Sovjetska vlada in diplomatski zbor sta zapustila mesto in odšla v Kujbišev, v Moskvi pa je ostal obrambni odbor.

Ker je 28. oktobra podmornica sil' osi torpedirala neko ameriško vojno ladjo in je bilo pri tem ranjenih 11 mornarjev, je Roosevelt ukazal, naj odslej streljajo na vsako sovražno ladjo, vse trgovske ladje pa naj se oborožijo. Dva dni zatem je Roosevelt sporočil Stalinu, da je ukazal čimbolj pospešiti pošiljanje vojnega materiala v Sovjetsko zvezo, in to v vrednosti ene milijarde dolarjev. Vprašal je, če je vlada Sovjetske

zveze zadovoljna, da je to posojilo brez obresti in plačljivo v obrokih v desetih letih, začeni s petim letom po vojni. Dalje je Roosevelt izrazil upanje, da bo vlada Sovjetske zveze prodala ZDA surovine, ki so ji potrebne, obračunavali pa bi jih pri posojilu. Stalin se je 4. novembra Rooseveltu zahvalil in poudaril, da je to neverjetno velika pomoč Sovjetski zvezi.

Ob 24. obletnici oktobrske revolucije je 6. novembra v ogroženi Moskvi spregovoril Stalin. Dejal je, da grozi sovjetski domovini resna nevarnost, da sta ogrožena Moskva in Leningrad. Sovražnik je globoko v Ukrajini in na drugih področjih. Vsekakor hočejo Nemci doseči odločitev še pred zimo. Proti Nemčiji so danes trdno združene Sovjetska zveza, ZDA in Velika Britanija. Nemčija se je vstela, ko je mislila, da se bo Sovjetska zveza zrušila in da bo Rdeča armada potolčena v dveh mesecih. Nato je Stalin navedel vzroke dotakratnih sovjetskih porazov. Ti so bili predvsem v tem, da še ni bilo druge fronte v Evropi, da je imela Rdeča armada premalo oklopnih vozil in letal, manjkajo pa ji tudi vojne izkušnje. »Naš cilj je,« je zaključil Stalin, »najprej osvoboditi domovino, nato pa priti na pomoč zaslužjenim narodom.«

Najnovejše zgodovino pisje navaja tele vzroke takratnih sovjetskih porazov: boljša nemška oborožitev, predvsem številnejša motorizacija, nepravilna Stalinova ocena, da Nemčija še ne bo napadla Sovjetske zveze, in pomanjkanje srednjega vojaškega ter političnega kadra.

Pač pa je mogel spregovoriti o velikih uspehih na vzhodnem bojišču Hitler na proslavi obletnice münchenskega puča 8. novembra. Zagrozil je tudi zahodu, da bo ta strmel, s kakšnim orožjem bo Nemčija še nekoč nastopila. Tudi je dejal, da je vse mogoče razumeti, samo enega ne, da bi Nemčija kdaj koli kapitulirala; tudi ni nobenega dvoma, da se sedaj odloča usoda Evrope za tisoč let.

11. Prava svetovna vojna

Videli smo, kako so se ZDA sicer polagoma, a neizbežno zapletale v evropsko vojno. Hitler je imel vernega pajdaša v samurajski Japonski; ta je spretno držala v šahu ZDA na njihovem najobčutljivejšem področju, na Pacifiku. Tod je bila cela vrsta spornih vprašanj in vlada ZDA se je od pomladi 1941 resno trudila, da bi jih rešila vsaj za silo. Zato je aprila zunanji minister Cordell Hull izročil japonski vladi štiri predloge, o katerih naj bi se sporazumeli obe vladi: medsebojno spoštovanje ozemeljske nedotakljivosti, nevmešavanje v notranje zadeve obeh držav,

svobodna plovba po Pacifiku in status quo na Pacifiku. Japonska vlada je 12. maja poslala svoje predloge: naj ZDA predlagajo kitajskemu generalisimu Čang Kajšku, da bi sklenil mir s Tokijem, če pa že tega ne, naj ga ZDA vsaj ne podpirajo, oživi naj se normalno trgovanje med ZDA in Japonsko, Japonska naj dobi svoboden dostop na jugozahodni Pacifik. Dan pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo je vlada ZDA odgovorila na te japonske predloge. Predlagala je, naj bi sklenili pogodbo, v kateri bi bilo jasno povedano, da Japonska ne bo napadla ZDA, če bodo te kakor koli angažirane v evropski vojni, da bo Japonska potegnila svoje čete s Kitajskega, to pa bodo ZDA še naprej podpirale.

V začetku avgusta je poslala japonska vlada nove predloge: odprava zapore pri trgovanju z Japonsko, odprava vojaških ukrepov ZDA na jugozahodnem Pacifiku, posredovanje vlade ZDA za začetek neposrednih pogajanj med Kitajsko in Japonsko, umik japonskih čet iz Indokine po sklenjenem miru med Japonsko in Kitajsko, priznanje ZDA o posebni prednosti Japonske v Indokini. Konec avgusta je japonska vlada predlagala sestanek z Rooseveltom na Havajih. Tudi je bila pripravljena, umakniti se iz Indokine še pred koncem japonsko-kitajske vojne.

Sledilo je še več obojestranskih predlogov, a Japonska je še naprej prodirala v Indokino. Na Japonskem je bilo med visoko buržoazijo dobro čutiti dve struji. Admiraliteta je bila proti temu, da bi se stvari napenjale do skrajnosti, generalni štab pa je silil prav to, ker je hotel vojno. Zato je zastopnik zmernejše struje princ Konoje odstopil in z njim vlada, novo vlado pa je sestavil 18. oktobra fašistični general Tojo. Nova vlada si je zadala nalogo, uspešno končanje vojne na Kitajskem, ustvaritev velikoazijskega življenjskega prostora kot prispevek k svetovnemu miru, okrepitev odnosov s silami osi, okrepitev vojske in mobilizacija vseh sil za vojsko. Nova vlada je poslala 6. novembra vladi ZDA nove točke za pogajanja: ZDA naj ustavijo Kitajski vojaško in gospodarsko pomoč, dajo naj Kitajski svobodne roke pri pogajanju z Japonsko in ji svetujejo skleniti mir z Japonsko; končno naj vlada ZDA pristane na japonske interesne sfere v vzhodni Aziji ter se odreče vmešavanju v Mandžurijo, Kitajsko, Indokino in Siam.

Jasno je, da so postala pogajanja brezpredmetna, ker je nova japonska vlada hotela vojno. Ameriški zunanji minister Hull je 4. decembra dejal, da vsi ti pogovori niso prinesli rešitve spricho dveh popolnoma različnih gledanj in konceptov. En koncept je koncept nasilja in nasilnega osvajanja, drugi koncept pa hoče pravično rešitev vseh vprašanj.

Dne 8. decembra zjutraj je sporočil tokijski radio, da je od tega dne Japonska v vojni z Veliko Britanijo in ZDA. Istega dne so objavile

vojno Japonski ZDA in Velika Britanija. Dan poprej je namreč Japonska brez vojne napovedi napadla ameriško pacifiško brodovje v pristanišču Pearl Harbour na Havajih, 11. decembra pa sta napovedali vojno ZDA tudi Nemčija in Italija.

Japonska je imela tudi nerešeno vprašanje s Francijo; od nje je takoj po podpisu trojne pogodbe zaradi vojne na Kitajskem zahtevala odstop oporišč v francoski Indokini. Nato si je Japonska s prijateljsko in nenapadalno pogodbo s Sovjetsko zvezo 13. aprila 1941 zavarovala hrbet, na podlagi pogodbe z vichysko Francijo je 28. julija zasedla Indokino, 7. decembra pa Tajland. S tem si je ustvarila operacijske baze za napad na britansko posest na Malaji in v Burmi.

Z veliko škodo, ki jo je napravil 7. decembra nenadni japonski napad na ameriško pacifiško brodovje, so bile ZDA za nekaj časa potisnjene v defenzivo; 8. decembra so se začele japonske enote izkrcavati na Malaji, pri tem pa je angleška vojna mornarica doživela hude udarce. Dva dni zatem so se Japonci izkrcali na Filipinih, nato na Borneu in Celebesu, zasedli ameriška oporišča Guam in Wake, 25. decembra pa Hongkong. Sredi februarja 1942 so se predali Angleži v Singapuru, aprila pa so kapitulirali Amerikanci na Luzonu. Sredi 1942 so tako Japonci obvladali nad 450 milijonov ljudi in kazalo je, da sta Velika Britanija in ZDA vojno na Pacifiku popolnoma izgubili.

Dan japonskega napada je uporabil Hitler za ponovni pritisk na Francijo, naj stopi v vojno. K Pétainu in Darlanu je poslal Göringa, v pogovorih pa so se tako sprli, da je začel Göring kričati, da je zmagovalec vendar Nemčija, ne pa Francija.

Dne 19. decembra je Hitler odstavil von Brauchitscha in je sam prevzel vrhovno poveljstvo nad celotno nemško vojsko. Izdal je ukaz, naj se operacije na vzhodnem bojišču ustavijo in se prično priprave za pomladansko ofenzivo. Konec decembra je odšel Churchill v ZDA; tu so se začeli prvi pogovori o skupnih operacijah, zunanjega ministra Edena pa je poslal v Moskvo.

Na novega leta dan 1942 je v Washingtonu slovesno podpisalo 26 držav izjavo, da pristopajo k Atlanski izjavi, da bodo vložile za vojno proti silam osi vse svoje vojaške in gospodarske sile in da nobena ne bo sklenila separatnega miru. Izjavo so podpisali: Velika Britanija, ZDA, Sovjetska zveza, Kitajska, Belgija, ČSR, Grčija, Nizozemska, Norveška, Poljska, Jugoslavija, Luksemburg, Avstralija, Kanada, Kostarika, Dominikana, Salvador, Guatemala, Haiti, Honduras, Britanska Indija, Nova Zelandija, Nicaragua, Panama in Južna Afrika. Tej izjavi se je inoglo pridružiti de Gaullovo gibanje.

Po vrnitvi iz Moskve je Eden 4. januarja dejal, da med vlado Sovjetske zveze in Velike Britanije ni nobenih interesnih nesoglasij. Kljub številnim nazorskim razlikam zasledujeta obe vladi iste cilje, in sicer zmagati ter zagotoviti mir. Zato sta obe vladi odločeni, da ne izgubita sedanje vojne in ne prihodnjega miru.

Začetek leta je Ribbentrop obiskal Budimpešto, da bi Madžarska izvedla splošno mobilizacijo in se še bolj angažirala proti Sovjetski zvezi. Toda madžarska vlada je to odklonila. Podobno slabo je opravil tudi Hitler, ko je mesec dni nato poklical k sebi Antonesca; tudi Romuni so odklonili večjo vojaško pomoč.

V Londonu se je pod Edenovim predšestvom začela 13. januarja nova medzavezniška konferenca; te so se kot opazovalci udeležili tudi ZDA, Sovjetska zveza in Kitajska. Izdali so skupno izjavo, v kateri je bilo rečeno, da nasilna nemška dejanja v zasedenih deželah nasprotujejo mednarodnemu pravu in da se kaznovanje teh zločinov uvršča med glavne cilje sedanje vojne. Krivce bodo kaznovali, pa naj bodo že kjerkoli.

Na konferenci so sprejeli tudi »9 točk o svobodi ljudi po vojni«. Točke sta poprej predebatirala Churchill in Roosevelt, nato pa jih je konferenca sprejela. Te so bile: pravica človeka do vsakega umskega in ročnega dela, pravica do pravične plače, pravica do zadostne prehrane, obleke, dohodkov in zdravniške pomoči, pravica, biti brez skrbi pred starostjo, pomanjkanjem, brezposelnostjo in nesrečami, pravica, živeti svobodno, svobodno pred brezvestnimi privatnimi lastniki, pred samovoljo birokracije in neomejenimi monopoli, pravica svobodnega gibanja, govorjenja ali molčanja, svoboda pred tajno politično policijo, pravica do enakosti pred zakonom in do enakega deleža pri podeljevanju pravice, pravica do dela, vzgoje, izobraževanja in osebne blaginje, pravica do odmora in oddiha in do možnosti, živeti tako, da bo vsak deležen pridobitev kulture in civilizacije.

To so velike pravice! Tako imenovano drugo fronto — izkrcanje anglo-ameriške vojske nekje v Franciji — je Moskva v govorih, izjavah in spisih svojih vodilnih ljudi večkrat zahtevala. Uradno in v zelo jasni obliki pa je to zahtevo ponovila 26. februarja 1942. Reakcija na to vsekakor upravičeno zahtevo je bila na zahodu zelo velika, tako da so marsikje začeli poudarjati bojazen, da ne bi vlada Sovjetske zveze sklenila z Nemčijo separatnega miru.

Sredi marca je poklical Hitler k sebi bolgarskega kralja, a tudi ta ni mogel obljubiti večje bolgarske pomoči v vojni. Hitler pa je potreboval veliko vojsko za pomladansko ofenzivo na vzhodni fronti.

Marca so začeli zahodni zavezniki z letali na veliko napadati središča nemške oboroževalne industrije, velika nemška mesta, železniška križišča in podmorniške baze v Franciji. Dne 26. aprila je Hitler dejal, da je le »na vzhodu Evrope bojišče, kjer se bo odločilo, kdo bo zmagal«. Na sestanku z Mussolinijem in Cianom 29. in 30. aprila v Salzburgu je Hitler zelo optimistično razlagal načrte o velikih pomladanskih operacijah na vzhodni fronti. Povedal je tudi, da nič več ne zaupa francoski vladi, da se je sprijaznil z dejstvom, da Španija noče v vojno na strani sil osi. Bil je zelo sovražno razpoložen do Švice in Švedske ter dejal, da se je prevaral glede romunske in madžarske zvestobe.

12. Dramatičen preokret vojne

(Rusko geslo: *Velika Rossija, a odstupat nekuda. Pozadi Moskva!*)

Dejstvo je, da je imel Hitler pomladi 1942 premalo sil, da bi začel ofenzivo na vsej vzhodni fronti, čeprav so imeli Nemci tedaj na vzhodni fronti od vseh svojih 256 divizij kar 249, od teh 179 nemških, 22 romunskih, 14 finskih, 13 madžarskih, 10 italijanskih, 1 slovaško in 1 špansko divizijo. Zato je sklepalo rusko vrhovno poveljstvo, da hočejo Nemci zavzeti Moskvo od juga in vzhoda, to je, odrezati jo najprej od povoljškega in uralskega zaledja in nato udariti na mesto. Oboji, Nemci in Rusi, so zato izvedli reorganizacijo južnega in delno tudi srednjega sektorja.

Nemci:

Grupa center (79 divizij)

grupa jug A (71 divizij)

grupa jug B (43 divizij)

Sovjeti:

vojska kalininske fronte
vojska zahodne fronte
vojska brjanske fronte
vojska voroneške fronte
vojska jugozahodne fronte
vojska donske fronte
vojska južne fronte
vojska stalingrajske fronte
vojska zakavkaške fronte

Grupa Jug A (von Weichs) je imela 6. in 2. armado, 4. tankovsko armado, 8. italijanko armado in 2. madžarsko armado. Grupa jug B (von List) pa je imela 17. in 1. tankovsko armado ter 3. romunsko armado.

Kot uvod v veliko pomladansko ofenzivo so Nemci 8. maja udarili na Kerč in ga do 15. maja znova zavzeli, od 17. do 26. maja pa so izravnali vzboklino, ki je nastala zaradi sovjetskega predora pri Izjumu. V dneh od 2. junija do 8. julija so zavzeli tudi Sevastopol; tega so Rusi izpraznili po 250 dneh nadvse junaške obrambe.

Medtem pa se je začela 12. maja ofenziva na jugozahodni fronti proti Harkovu, a Nemci so udarili s tako silo na področje Barvenkovo, da so prodrli na glavne komunikacije sovjetske ofenzive proti Harkovu. Posledice so bile zelo hude in sovjetska 9. armada se je morala umakniti z velikimi izgubami.

Razbita obramba jugozahodne fronte je sprožila ofenzivo grupe jug A na kursko-voroneškem področju; po izredno hudih bojih je 28. junija dosegla Don pri Voronežu. Ker pa so tod Nemci naleteli na silovit odpor, se je grupa A obrnila proti Stalingradu in general von Paulus je v silovitih bojih 24. julija prodril na Don jugozahodno od Stalingrada. Tako je začel dobivati stalingrajski sektor vedno odločilnejšo vlogo, kajti grupa jug B se je 23. do 26. julija prebila preko Dona in je nato z desnim krilom udarila čez Kuban na Majkop ((9. avgusta) in od tod na Novorosijsk (6. septembra), le z deli glavnine pa na Elbrus (22. julija) in čez Pjatigorsk (10. avgusta) do Tereka (23. avgusta), toda severozahodno od Groznega so jo ustavili.

Tako se je težišče bojev preneslo na stalingrajski sektor in začeli so se veliki boji za Stalingrad.

Prva stopnja: glavni udarec delo v grupe A in B, se je po neuspehih na voroneški fronti premaknil proti Stalingradu, v velikem ofenzivnem sunku od 15. do 17. julija, in to na področje Bogučar—Milerovo. A tudi tu so naleteli Nemci na močan odpor, saj je rusko poveljstvo v posebnem dnevnem povelju izdalo geslo: »Niti koraka nazaj!« Von Paulus je sicer predril zunanjo obrambo Stalingrada in je 24. julija prodril na Don, a obrambni boji so trajali še mesec dni in pol in šele konec avgusta se je sovjetska obramba umaknila k Stalingradu.

Pravo stalingrajsko obrambo so Nemci prebili šele 23. avgusta in prodrli severno od Stalingrada na Volgo. Zato so 25. avgusta v Stalingradu proglasili obsedno stanje in v mestu so začeli graditi barikade.

Druga stopnja: ruska vrhovna komanda je reorganizirala stalingrajsko obrambo in je poverila vojsko donske fronte generalu Rokosovskemu, vojsko stalingrajske fronte pa generalu Čujkovu. Dne 13. septembra so se začeli boji za sam Stalingrad. Na ta mali sektor so Nemci skoncentrirali 60 divizij, to je polovico vseh nemških sil južno od Orla. Do srede novembra so divjali najhujši poulični boji in junaški

stalingrajski branilci so odbili čez 200 velikih napadov. Istočasno so začeli Rusi veliko ofenzivo od Leningrada do Voroneža in tako pribili Nemce na položaje na teh področjih, da niso mogli pošiljati pomoč v Stalingrad.

Tretja stopnja: ruska vrhovna komanda je že septembra naredila načrt za protiofenzivo, in sicer naj bi prvenstveno obkolili nemško vojsko pred Stalingradom. Znova so izvedli reorganizacijo sovjetske vojske na tem področju, tako da so ga odslej branile vojska jugozahodne fronte (Vatutin), vojska donske fronte (Rokosovski) in vojska stalingrajske fronte (Jeremenko).

Vojski jugozahodne in donske fronte sta začeli ofenzivo 19. novembra, dan nato pa vojska stalingrajske fronte. Že 23. novembra so oklopne enote stalingrajske fronte prodrle na področje Karpovka—Sovjetski—Kalač in se združile s tankovskimi enotami jugozahodne fronte. Tako je bilo končano veliko obkoljevanje in v obroču je ostala cela nemška 6. armada in 4. tankovska armada, to je 22 divizij ali 330.000 mož. Začelo se je eno največjih uničevanj v zgodovini. Istočasno pa so Rusi nadaljevali ofenzivo pri Velikih Lukih, zahodno od Rževa in na severnem Kavkazu.

Četrta stopnja: OKW je poskušala rešiti obkoljeno nemško vojsko. S področja Kotelnikovo je poslala večjo skupino pod vodstvom von Mannsteina, da bi razbila obroč. Toda Rusi so okrepili vojsko stalingrajske fronte z 2. gardijsko armado (Malinovski); ta je zavrla Mannsteinovo intervencijo od severa in severovzhoda ter jo pognala proti zahodu.

Kljub tej intervenciji se je nadaljevala ofenziva na severnem Kavkazu in na področju Voroneža. Tako je Rdeča armada decembra 1942 dosegla črto Novaja Kalitva—Milerovo—Oblivskaja—Kotelnikovski—Stepnoj, likvidacija obkoljene skupine pri Stalingradu pa je bila izročena vojski donske fronte. Obkoljene Nemce so uničevali Rusi z letali, topništvom in neprestanimi napadi. Kmalu se je v obkoljeni skupini čutila lakota, kajti preskrba je bila možna samo še po zraku. Nastalo je vprašanje, ali bo OKW poskušala rešiti obkoljeno vojsko po zraku. Toda Rdeča armada je imela izredno močno aviacijo, tako da je od 19. novembra 1942 do 10. januarja 1943 uničila med drugim tudi čez 600 nemških transportnih letal. Von Paulusa so Sovjeti pozvali, naj se preda, a je Hitler ukazal vztrajati, pa naj bi se zgodilo karkoli.

10. januarja 1943 je začela vojska donske fronte uničevati obkoljeno vojsko. Teden dni nato so skupino razbili na dva dela, 30. januarja je bila uničena južna skupina, 31. januarja se je predal feldmaršal von

Paulus, 2. februarja pa so uničili severno skupino. Od vse nemške vojske, obkoljene pri Stalingradu, je bilo ujetih 91.000 vojakov, od teh 24 generalov, ubitih pa je bilo 147.200 mož. Plen je bil 750 letal, 1550 tankov, 6700 topov itd. 3. februarja je izdal OKW posebno dnevno povelje: »Bitka za Stalingrad je končana. Šesta armada je zvesta prisegi svoji zastavi podlegla sovražni premoči in nemogočim okoliščinam. Njeno usodo deli tudi protiavijska divizija, 2 romunski diviziji in 1 hrvaški polk. Ni še mogoče poročati o poteku operacij in o vzrokih, ki so privedli do takega razvoja. Eno pa je mogoče reči že zdaj, da žrtev armade ni bila zastonj. Kot branik zgodovinskega evropskega poslanstva je bila zlomljena v večtedenskih napadih šestih sovjetskih armad. Tako je dala nemškemu vodstvu možnost za ukrepe pri reševanju vse vzhodne fronte.«

V Nemčiji je bilo ukazano splošno žalovanje. Naj so se Nemci tolažili tako ali tako, naj je hotel Goebbels iz te velike katastrofe potegniti še tako pozitivne zaključke, dejstvo je, da je Rdeča armada pri Stalingradu nevarno poškodovala hrbtenico Hitlerjeve vojske. In samo to je bil prvi dokaz, da se je kolo vojne sreče začelo sukati drugače, kot si je želel Hitler. Vedeti je namreč treba, da je bil Hitler pred stalinograjsko katastrofo na višku svoje moči. Na severu je stal na Norveškem in na jugu na vratih Egipta, bil je na Volgi, na Elbrusu in globoko na Kavkazu in bil je na Atlantiku.

Vrniti se moramo na pomlad 1942. Dne 26. maja je bila sklenjena v Londonu angleško-sovjetska pogodba za dvajset let. Obe državi sta se zavezali še k tesnejšemu sodelovanju in medsebojni pomoči, obljubili sta, da nobena ne bo sklenila separatnega miru s sovražniki, obljubili sta si tesno sodelovanje tudi v miru in nobena se ne bo vtikala v notranje zadeve drugih držav. Iz Londona je odšel Molotov v Washington; tu so 11. junija podpisali sovjetsko-ameriško »soglasje o načelih medsebojne pomoči in vojne proti agresiji«. ZDA so obljubile dati pomoč v orožju in materialu. Kot angleška vlada, je obljubila tudi vlada ZDA odpreti drugo fronto v Evropi še leta 1942.

Malo zatem je znova prišel v Ameriko Churchill. V pogovorih z Rooseveltom sta temeljito pretresla vprašanje druge fronte v Evropi, končno pa so izdelali načrt za anglo-ameriško izkrcaje v severni Afriki, vendar pa to še ne bi bila druga fronta. Dne 14. julija so imenovali prve ameriške poveljnike za evropsko bojišče (Eisenhower, Clark itd).

Neprijetno novico, da ne bo druge fronte, je prinesel 12. avgusta v Moskvo Churchill sam. Le težko se je dal Stalin potolažiti samo z izkrcajem v severni Afriki. Da je druga fronta v severni Franciji ne-

mogoča, je skušal dokazati 19. avgusta večji desant pri Dieppu. Pri tem napadu so sodelovali vsi trije rodovi vojske (pehota, mornarica in letalstvo). Desantne sile so se sicer uspešno izkrcale na šestih mestih, a so jih čez nekaj ur krvavo odbili z izredno hudimi izgubami; 2195 mož so ujeli, medtem ko jih je padlo še mnogo več.

V svojem ponovnem Kramljanju ob kaminu je Roosevelt 7. septembra dejal, da bo stala vojna ZDA v letu 1943 čez 100 milijard dolarjev. Sovjetska zveza bo v boju vztrajala in bo pregnala z zavezniško pomočjo sovražnika iz svoje dežele. Cilj, ki ga imajo ZDA v Evropi, je ofenziva proti Nemčiji. Je brez dvoma vsaj ducat različnih točk, kjer moremo napasti Nemčijo. Bodite prepričani, da se bomo za to dobro pripravili tako tukaj kot v Veliki Britaniji. Nemška moč mora biti zlomljena na evropskih bojiščih.

Ob drugi obletnici trojne pogodbe je Ribbentrop dejal, da je hotela Nemčija s to pogodbo preprečiti svetovno vojno in ustvariti pravičnejši svet. Toda sovražniki so hoteli drugače in sile trojne pogodbe sedaj povsod doživljajo velike uspehe. Res pa je, da jih čakajo še hudi boji.

Prav v tem času so dosegli boji pri Stalingradu višek. To je poudaril v govoru 26. septembra tudi Eden, ko je dejal, da je to herojski boj in da si je težko ustvariti pravo podobo, kaj vse so že doslej žrtvovale ruske sile. Velik del govora pa je Eden v tistih usodnih dneh posvetil povojnim problemom, zlasti še vprašanju, kako za daljšo dobo ustvariti pravi in resnični mir. Dejal je, da bo potrebno po vojni najtesnejše sodelovanje združenih narodov, zlasti velikih sil, in potrebno bo še naprej najtesnejše sodelovanje s Sovjetsko zvezo.

Ob začetku četrte zbirke za zimsko pomoč je Hitler dejal, da je Nemčija na vzhodnem bojišču dosegla velike uspehe in da je bila zima 1941/42 najusodnejša za nemški narod. »Če smo premagali to zimo,« se je bahal, »če se je naša fronta ustalila in če smo to pomlad mogli znova preiti v ofenzivo, je to dokaz, da je božja previdnost z nemškim narodom zadovoljna.« Dalje je dejal, da ima Nemčija za to leto zelo preprost program — držati to, kar je treba držati, in brezpogojno udariti tam, kjer bo udarec potreben.

»Prvi nemški cilj tega leta je bil,« je dejal Hitler, »zagotoviti si dominantne točke na Črnem morju in povsem očistiti Krim.« To so Nemci dosegli v dveh velikih bitkah pri Kerču in Sevastopolu. Nato so odstranili veliko vzboklino pri Volhovu, nato pa je prišla naloga, udariti proti Donu. Medtem pa so Rusi začeli ofenzivo proti Harkovu in prodrli do Dnjepra, da bi dezorganizirali nemško južno fronto. Nato je bilo v treh velikih bitkah uničenih več kot 75 sovjetskih divizij. Potem je

prešla v ofenzivo nemška vojska, katere cilj je bil vzeti sovražniku zadnje večje površine pšenice, vzeti mu zadnje večje količine črnega premoga, vzeti mu ali pa onesposobiti petrolejska polja in zapreti pri Stalingradu promet na Volgi. Ne zato, ker nosi to mesto Stalinovo ime, temveč ker je to strateško izredno pomembno. Tako je Volga zaprta že dalj časa in »bodite prepričani, da nas od tod ne more prisiliti nobena sila k umiku«.

Povsem drugačni so bili Stalinovi odgovori za Associated Press dne 4. oktobra. Na vprašanje, kakšno mesto ima druga fronta v sovjetskih strateških načrtih, je odgovoril, da zelo važno in da je treba celo reči, da prvo. Drugo vprašanje: kakšen je učinek zavezniške pomoči Rusiji in kako naj bi se ta povečala ali zboljšala? Odgovor: V primeri s pomočjo, ki jo nudi Rdeča armada zaveznikom, je njihova pomoč zelo malo učinkovita. Da bi se ta povečala, je treba vse storiti, da zavezniki v polnem obsegu in pravočasno izpolnijo svoje obveznosti. Tretje vprašanje: Kolikšna je kapaciteta ruskega odpora? Odgovor: Nič manjša kot možnost Nemčije, dokopati se do svetovne nadoblasti.

Odgovori so bili ostri. Razumljivo. Ali ni mogel Stalin še vedno sklepati takole: Naj izkrvavi Rdeča armada, obenem z njo pa tudi nemška vojska. Potem bo lahko sklepati mir in ponovilo se bo leto 1918 in 1919. Upravičeno je Stalin dejal ob 25. obletnici oktobrske revolucije 6. novembra: »Mislim, da nobena druga dežela in nobena druga armada ne bi mogla vzdržati takega navala poživljenih band nemških fašističnih razbojnikov in njihovih zaveznikov.«

Zgodaj zjutraj 8. novembra je podjarmljeni svet presenetila prijetna novica. Vojno ministrstvo ZDA je objavilo, da so se začele na več točkah francoske severne Afrike izkrcavati ameriške kopenske sile ob pomoči pomorskih in zračnih sil. O tem je bil obveščen francoski narod, operacije podpirajo britanske pomorske in zračne sile, komandant operacij pa je general Eisenhower. Istočasno je izjavila vlada ZDA, da je bilo treba prehiteti nemško invazijo v Afriki, saj bi bila ta nevarna tudi za ZDA. To izkrcavanje ameriških sil bo v najkrajšem času povečano tudi z britanskimi. Sile, ki se bodo izkrcale, bodo sodelovale z britanskimi silami v boju za Egipt. Vpostavlja se učinkovita druga fronta kot podpora junaških ruskih zaveznikov. O izkrcanju sta bila obveščena francoska vlada in francoski narod. Zagotovljeno jima je bilo, da zavezniki ne prihajajo zaradi osvajanja in da nimajo namena, ovirati francoske oblasti v Alžiru, če se bodo te zadržale prijateljsko. Vlado in francoski narod pozivajo k sodelovanju z ameriško ekspedicijo in k podpiranju v njenih načrtih, osvoboditi francoski imperij

jarma nemških in italijanskih mednarodnih zločincev. Ta ekspedicija se bo spremenila v veliko akcijo združenih narodov.

Roosevelt je poslal francoskemu narodu posebno poslanico. Dejal je, da je gojil vse življenje globoko prijateljstvo do francoskega naroda. Ni zlepa dveh narodov, ki bi bila bolj povezana z zgodovino in obojestranskim prijateljstvom, kot sta francoski in ameriški. S pomočjo združenih narodov bodo storili Američani vse, da bi pripravili lepšo prihodnost in da bi znova vpostavili ideale svobode in demokracije. Roosevelt je apeliral na francoski čut za stvarnost in na francoski narodni ideal ter prosil, naj ne delajo ovir.

V posebni izjavi je britanska vlada v celoti potrdila Rooseveltovo izjavo in obljubila polno pomoč. Kaj bodo torej sedaj naredili Francija, njena vlada in zlasti francoske oblasti v Afriki? Ali bodo nudile odpor ali pa pomagale pri izkrcavanju?

Pétain je takoj odgovoril na Rooseveltovo poslanico in dejal, da je z največjim začudenjem in žalostjo izvedel za ameriško agresijo v severno Afriko, češ da se ne da z ničimer opravičiti. Dejal je, da je vedno poudarjal, da bo Francija branila svojo kolonialno državo, če bo napadena. »V naši nesreči sem, ko sem se pogajal za pogoje premirja, ohranil našo kolonialno državo. Naredili ste brezobziren korak v imenu dežele, s katero nas vežejo številni spomini in prijateljske vezi. Francija in njena čast sta na kocki. Napadeni smo in branili se bomo! To je ukaz, ki ga dajem!«

Francija je takoj pretrgala diplomatske zveze z ZDA, francoski poveljujoči general v Maroku pa je takoj ukazal obsedno stanje in ogenj. Isto je storil tudi generalni guverner v Alžiru. Toda v Alžiru se je slučajno zadrževal vrhovni komandant vseh francoskih oboroženih sil admiral Darlan; ta pa ni bil proti sodelovanju z Anglo-Američani. Tako je nastala med francoskimi oficirji zmeda, to so Anglo-Američani izkoristili in prisilili manj odgovorne francoske komandante, da niso več streljali na izkrcavajočo se ekspedicijo. Bolj zapleteno vprašanje pa je nastalo, kaj bo dejala ameriška demokratična javnost o pogovorih s kolaboracionistom Darlanom.

Toda oglasil se je tudi Hitler in 11. novembra pisal Pétainu, da Nemčija ob podpisu premirja ni stavila Franciji nobenih pogojev glede francoske vojne mornarice in francoske suverenosti v kolonijah. Toda sedaj so začeli te kolonije napadati Angleži in Američani in Francija jih ne more več braniti. Ker sta lahko naslednji cilj take invazije Korkzika in južna Francija, sta bili nemška in italijanska vlada prisiljeni, vse potrebno ukreniti. Zato bodo nemške oborožene sile po najkrajši poti

zasedle sredozemsko francosko obalo. To napredovanje nemških sil ni naperjeno proti Pétainu kot državnemu poveljarju in proti francoski vladi. Ko se bo položaj v Sredozemlju izboljšal, se bo nemška vojska umaknila spet na staro demarkacijsko črto.

»Nezasedene« Francije torej ni bilo več, vendar so trajali med Francozi še naprej hudi prepiri, kdo je v Afriki Pétainov legalni zastopnik, saj je imel Pétain spricho nemške navzočnosti vezane roke. V to polemiko s Pétainom se je po radiu spustil tudi Darlan. Končno je postal le Darlan glavna osebnost, trdil pa je, da je kljub temu ostal še vedno zvest Pétainu. Na vihar, ki je zaradi tega nastal v ZDA, je 17. novembra odgovoril Roosevelt: pogajanja in uporaba delegata vichyske Francije je pomenilo le to, da so s tem prihranili veliko ameriških, britanskih in francoskih življenj. Dosegli so izredno koristen čas dveh do treh mesecev. Če bi bili morali to ozemlje čistiti brez francoskih vojakov ali pa če bi bili celo ti nudili oborožen odpor, bi se zavlekel tudi napad proti Tunisu in dalje proti Tripolisu.

26. novembra je pisal Hitler znova Pétainu; prepričan je, da Pétain ni kriv francoske izdaje v Afriki. Dalje mu je Hitler sporočil, da je izdal ukaz, zasesti Toulon, francoskim vojnim ladjam pa prepovedati izhod ali pa jih uničiti, če bi se te kakor koli upirale. Tudi je ukazal razorožiti in demobilizirati sleherno francosko vojaško enoto. Toda Francozi so v Toulonu sami potopili svojo sijajno vojno mornarico. Kaj je bilo bolj koristno in tudi bolj junaško: potopiti mogočno vojno ladjevje ali pa se prebiti — kar nikakor ni bilo težko vse od junija 1940 — k zaveznikom in se junaško boriti proti fašizmu in nacizmu?

Na Hitlerjevo pismo je odgovoril Pétain šele 5. decembra. Zapisal je, da se pokorava njegovim odlokom, čeprav so povzročili v vsej Franciji tako žalosten odmev. Težko je sprejeti take odloke, kajti kako more obstajati neka država brez lastne vojske. »Zato je moja dolžnost,« je dejal Pétain, »ustvariti novo armado, ki bo zmožna braniti varnost Francije in njenega imperija.«

Tedaj pa je bil Darlan, »visoki komisar za Francosko Afriko«, 24. decembra ubit. Atentatorja so prijeli. Ni pa težko uginiti, kdo je navsezadnje le potisnil atentatorju v roko revolver. Darlan je postal v vsakem pogledu nadležen in odveč, zato je moral oditi. Tako je veliki kolaboracionist dobil zaslužen kaznen.

Anglo-ameriško izkrcanje v Severni Afriki je bilo koordinirano z ofenzivo reorganizirane 8. angleške armade pri El Alameinu; to je začel 24. oktobra njen novi poveljnik Montgomery. Pri napadu je imel veliko več tankov in letal kot Rommel. Že 3. novembra je Rommelovo

vojsko potisnil v Libijo, 13. novembra je Rommel izpraznil Tobruk, 20. novembra pa Bengazi. Mussolinijeve sanje, da bi kdaj zmagoslavno vkorakal na čelu svoje vojske mimo piramid in sfinge v Egipt, so se razblinile za vselej.

Eisenhowrova vojska je v začetku uspešno prodirala, sredi novembra pa so jo zaustavili Nemci in Italijani, ki so se pod vodstvom generala von Arnima izkrcali v Tunisu in od tod udarili čez meje. Po kratkem zatišju in ponovni ofenzivi obeh zavezniških enot se je le začel lomiti žilavi nemško-italijanski odpor, vendar je nemško-italijanska vojska v severni Afriki kapitulirala šele 12. maja 1943. Pri tem so ujeli 252.000 mož in zaplenili veliko materiala.

Za novo leto 1943 se je oglasil Hitler in trdil, da je krivec sedanje vojne internacionalno židovstvo, ki hoče uničiti Nemčijo, a bo pri tem samo uničeno. Nacionalni socialisti bodo tudi v letu 1943 žrtvovali vse sile nemškemu narodu in le tako si bodo mogli drzniti »kot vedno, prositi našega gospoda boga, da nam bo, kot vselej, pomagal. Zima 1943 bo huda, a hujša, kot je bila preteklo leto, ne bo. Potem pa bo prišla ura, ko bo nemška vojska z vsemi silami prešla v ofenzivo. Evropa potrebuje mir za svoj razvoj, judovsko-kapitalistične hijene pa hočejo vsakih 20 ali 25 let vojno«.

V Casablanci sta se sestala Roosevelt in Churchill; na konferenci so se na izrecno Churchillovo zahtevo odločili, da se anglo-ameriška vojska po končanih operacijah v Afriki izkrca na Siciliji. Dejstvo je, da bi bil Churchill raje čimprej prenesel drugo fronto na Balkan, kot pa da bi jo odprli v severni Franciji. Dobro je vedel zakaj. Večina zgodovinarjev je enotna v tem, da je bil Roosevelt odločno proti drugi fronti na Balkanu in odločno zahteval drugo fronto v severni Franciji. Tako so v Casablanci sklenili invazijo čez Kanal, a šele leta 1944; tudi so nejasno določili, da bodo zavezniki od sil osi zahtevali »brezpogojno kapitulacijo«. S konference so poslali Stalinu tudi posebno Rooseveltovo željo, da bi se sestal z njim, Stalin pa je to zelo odločno odklonil.

Zanimivo je tudi, da sta se prav v tem času romunska in madžarska vlada zaupno obrnili do Mussolinija, da želita izstopiti iz vojne. Ti dve vladi sta prvi zavohali, da se je začela ladja držav trojne pogodbe potapljalni. Seveda je Mussolini odločno odklonil kakršno koli posredovanje.

Tudi na Pacifiku so se začele stvari obračati na bolje. Avgusta 1942 so udarile ameriške in avstralske sile na Pacifik, se izkrcale na Guadalcanalu in ga po silnih bojih v začetku februarja 1943 zavzele. Konec januarja [1943 so bili Japonci pregnani s Salomonovih otokov in iz severnih ter vzhodnih krajev Nove Gvineje.

Do marca 1943 je dosegla vojna na morju višek. Že novembra 1942 je bilo potopljenih kar 177 zavezniških ladij ali nad 700.000 ton. Vendar pa je začel, zlasti na ogledniških letalih, dobro funkcionirati radar in zanimivo je, da so mogli Anglo-Američani prav v mesecu tako velikih pomorskih izgub izvesti tako uspešno izkrcaje v severni Afriki. Konec januarja 1943 je zamenjal dotedanjega komandanta podmornic admiral Raederja admiral Doenitz. S tem je hotel dati Hitler še večji poudarek podmorniški vojni. Toda anglo-ameriško letalstvo je vedno bolj naraščalo in izpopolnjeval se je radar, tako da je bilo mogoče odkriti podmornico že na veliko razdaljo in jo nenadoma napasti iz zraka in morja. Zaradi tega so Nemci že maja 1943 izgubili kar 45 podmornic, to pa je pomenilo velikansko izgubo.

Poglejmo nekoliko v številkah to podmorniško vojno!

Leto	Potopljenih nemških podmornic	Potopljenih ton zavezniških ladij v 000
1939	9	810
1940	22	4.407
1941	35	4.398
1942	85	8.245
1943	237	3.611
1944	241	1.422
1945	153	454

Sredi februarja 1943 je Goebbels priznal, da niso pravilno ocenili ruskega vojaškega potenciala. Če nemška vojska ne bo zlomila boljševiške nevarnosti z vzhoda, ji bosta podlegla nemški rajh in nato v najkrajšem času vsa Evropa. »Ta nevarnost je na pohodu, treba je delati hitro in temeljito, sicer bo prepozno.« Goebbels je torej oznanil križarsko vojno proti komunistični Sovjetski zvezi.

Ob 25. obletnici Rdeče armade je Stalin 23. februarja ukazal, da je treba nemudoma izboljšati vojaško znanje in disciplino, okrepiti red in doseči boljšo organizacijo. Sovražniku je treba zadajati vedno hujše udarce, uničevati njegove prometne zveze, ga obkoljevati in uničevati, če noče položiti orožja.

Posebej je Stalin ob tej priliki poudaril potrebo partizanskega vojskovanja v zaledju. Zanimivo je, da so sovjetski partizani dobili otipljivejšo organizacijske oblike razmeroma pozno. Vzrokov za to je bilo več, od teh pa je glavni ta, da so morali ob silnih začetnih nemških udarcih misliti le na umikanje Rdeče armade in na še hitrejšo premeščanje

sovjetske industrije za Ural, kjer jo je bilo treba z največjo naglico spremeniti v vojno industrijo. Šele konec maja 1942 so ustanovili pri vrhovnem štabu tudi glavni štab partizanov, mesec dni zatem pa so ustanovili partizanske štabe po republikah in oblasteh. Leta 1942 je bilo že več partizanskih odredov (vsak odred nekako po 250—300 partizanov), poleti 1943 pa je število partizanov narastlo na okrog 100.000, organiziranih v odrede in brigade. Posebna naloga ruskih partizanov je bila rušiti komunikacije, na osvobojenih ozemljih pa znova postavljati organe sovjetske oblasti, ki so jih odpravili okupatorji.

Težko je ugotoviti, ali je Mussolini 26. marca 1943 res pisal Hitlerju in mu svetoval, naj se kako pobota s Stalinom. Hitler je vojno le hotel nadaljevati, a to brez vojakov ni bilo mogoče. Zato je znova pritisnil na satelite. Tako je bil 12. aprila pri njem Antonescu, 14. aprila bolgarski kralj Boris, 16. aprila madžarski državni upravitelj Horthy, 19. aprila norveški Quisling, 23. aprila slovaški kvisling Tiso, 27. aprila Pavelić in 29. aprila Laval.

Zanimivo je, kako so ti začetki konca vplivali na Italijo, sicer bi ne bil tajnik fašistične stranke Scorza prisiljen, dati italijanskim fašistom kar 12 zapovedi, kako se morajo obnašati. Te zapovedi so bile: duceju in revoluciji je treba služiti, ker nas veže fašistična prisega do smrti. Kdor ne bi bil pripravljen na to največjo žrtev, nima nobene pravice do duhovnega občestva naše stranke. Samo verovati v zmago ni dovolj. Za zmago se je treba tudi boriti z vsemi močmi. Ostaja nam ena sama izbira; zmaga ali poraz. Vsak fašist zastopa svojo stranko v celoti, zato je dolžan, boriti se do skrajnosti za fašistično revolucijo in državo in ji častno služiti. Kakšen mora biti fašist, je določeno v zakonih morale, discipline in človečnosti. Toda v vojni velja vojna morala, vojna disciplina in vojna pravičnost. Vsak fašist je najprej pripadnik stranke. Prvenstvene so njene naloge in dolžnosti, potem je šele vse ostalo. Vsak fašist mora biti ponosen na svojo osebno odgovornost. Vselej mora izpolniti svojo dolžnost, tudi če prav nič ne kaže na plačilo. Fašistična stranka je žrtvovala za italijanski narod več kot katera koli druga stranka. Zato ima danes pravico zahtevati od Italijanov, predvsem pa od fašistov, brezpogojno vero, disciplino in pripravljenost na žrtve, na tem pa tudi temelji zmaga. Geslo »iti med narod« je treba razumeti v najširšem pomenu besede. Narod niso samo delavci in kmetje, temveč tudi vsi tisti, ki dajejo svetle primere discipline in odločnosti. Če je denar plačilo za častno opravljeno delo, je to sveto. Kdor pa denar trati po nepotrebnem, ga ni zaslužil s težkim delom, temveč ukradel. Površni optimisti so lahko včasih neumni, toda pesimisti so vedno defetisti in

zato zločinci. Proti tem bo stranka nastopila z izredno trdoto, in to tembolj ostro, čim višjemu družbenemu sloju pripadajo. Fašist ima le eno predpravico, da je prvi v nepremagljivi veri, pokorščini in boju za domovino.

Nič čudnega torej, če je prihajala Italija — s fašistično stranko vred — skorajda že v pravo anarhijo.

Poglejmo tudi na svetovna tabora vojskujočih se držav pomladi leta 1943.

1. Države sil osi:

A. Povezane s trojno pogodbo: Nemčija, Italija, Japonska, Madžarska, Romunija, Slovaška, Bolgarija in NDH.

B. Prijateljske države, ki sicer niso pristopile k trojni pogodbi, a so bile v vojni z antifašistično koalicijo: Nankinška Kitajska, Mandžukuo, Siam in Finska.

C. Okupirane dežele, katerih vlade so zbežale, narodi in dežele pa izročene na milost in nemilost okupatorju: Belgija, Nizozemska, Francija (svobodna), Grčija, Norveška, Poljska, ČSR, Luksemburg, Jugoslavija in Filipini.

Č. Državi, katerih vodstvi sta simpatizirali z novim redom: Danska in Španija.

2. Države antifašistične koalicije:

A. Države, ki so pristopile k Atlantski izjavi: Velika Britanija, ZDA, Sovjetska zveza, Čunkinška Kitajska, Avstralija, Belgija (begunska vlada), Kanada, Kostarika, Kuba, Dominikana, ČSR (begunska vlada), Salvador, Grčija (begunska vlada), Guatemala, Haiti, Honduras, Britanska Indija, Luksemburg (begunska vlada), Nizozemska (begunska vlada), Nova Zelandija, Nikaragua, Norveška (begunska vlada), Panama, Poljska (begunska vlada), Južnoafriška unija, Jugoslavija (begunska vlada), Mehika, Filipini (begunska vlada), Etiopija, Irak, Brazilija.

B. Države, ki sicer niso pristopile k Atlantski izjavi, so pa pretrgale zveze z državami sil osi ali pa jim tudi napovedale vojno: Bolivija, Kolumbija, Venezuela, Ekvador, Paragvaj, Urugvaj, Čile.

C. Dežele, ki so ležale v interesnih sferah zaveznikov: Egipt, Iran, Liberija, Saudska Arabija, Islandija.

3. Nevtralne države: Afganistan, Argentina, Irska, Lichtenstein, LR Mongolija, Portugalska, Švedska, Švica, Turčija in Vatikan.

Že med stalingrajsko katastrofo je Rdeča armada na vseh področjih nadaljevala ofenzivo in ta je prinesla sledeče uspehe: 1. Že 17. decembra

1942 so se začeli kazati veliki uspehi na donski fronti; tu so Rusi prebili položaje 2. nemške in 8. italijanske armade in osvobodili Voronež (23. januarja 1943), 7. februarja pa Kursk. V dneh od 12. do 14. januarja 1943 so prebili položaje 2. madžarske armade in sredi februarja so osvobodili Belgorod in Harkov. Donska fronta je bila v dobeseednem razsulu. 2. V ofenzivi je bila vojska leningrajske in volhovske fronte ter je v dneh od 12. do 18. januarja 1943 južno od Ladoškega jezera prebila blokado Leningrada. 3. V ofenzivi sta bili vojski zahodne in kalininske fronte ter sta očistili rževsko-vjazemski prostor. 4. Na jugu je bila v ofenzivi vojska južne (bivše stalingrajske), jugozahodne in zakavkaške fronte. Osvobodili so ves Kavkaz, Rostov na Donu, Vorosilovgrad, Šahti in Rdeča armada je udarila čez srednji Don in reko Mius.

Sovjetskih ofenziv Nemci niso mogli več ustaviti. OKW je konec februarja vrgla na harkovski sektor več kot 30 divizij in začela ofenzivo. Nemci so se hoteli maščevati za Stalingrad in poskušali obkoliti ter uničiti sovjetsko vojsko pri Harkovu. A to se jim ni posrečilo, pač pa pa so potisnili Rdečo armado za severni Donec in na črto Sumi—Tamarovka ter ji prizadejali zelo hude izgube. Nato se je vzhodna fronta nekoliko pomirila. Vse je čakalo poletja in Nemci so skoncentrirali 207 svojih in 50 satelitskih divizij.

13. Začetki notranjih trenj

Istočasno z nemškim napadom na Sovjetsko zvezo in zблиžanjem vlade Sovjetske zveze z Veliko Britanijo in ZDA je bila podpisana tudi sovjetsko-poljska prijateljska pogodba. Med vlado Sovjetske zveze in vlado Poljske pa so se začeli zaostrovati odnosi. Ni težko reči, kdo vse je podpiral poljsko vlado v Londonu pri zaostrovanju teh odnosov. Nič čudnega tudi ni bilo, da čim večji so bili uspehi Rdeče armade, tem bolj so se zaostrovali odnosi med poljsko in sovjetsko vlado. Ali rečeno drugače: antifašistična koalicija ni bila povsem trdna in enotna, Goebelsova propaganda pa se je na vse kriplje trudila, da bi povečala tudi najmanjšo razpoko.

Dne 13. aprila 1943 je objavila nemška poročevalska služba, da so našli v Katynskem gozdu blizu kraja Sofijevka pri Smolensku množično grobišče okrog 10 do 12.000 ustreljenih poljskih oficirjev, ki so bili v ruskem ujetništvu. Dva dni zatem je objavil TASS, da je to najdba nemške propagande in da gre očitno za poljske vojne ujetnike, ki so jih Nemci po zavzetju tega kraja najprej poslali na delo in nato pobili.

A mučne zadeve s tem ni bilo konec. Še istega dne se je oglasil poljski vojni minister v begunski vladi v Londonu, češ da je pisalo glasilo Rdeče armade Krasnaja Zvezda 17. aprila 1940, da je sovjetska vojska po svojem vkorakanju na Poljsko ujela 181.000 poljskih vojakov, med temi 10.000 oficirjev. Po informacijah poljske vlade so Rusi septembra 1939 naredili tri velika taborišča: v Kozjelsku vzhodno od Smolenska, v Starobielsku pri Harkovu in pri Ostakovu blizu Kalinina. Začetek 1940 so sporočila taboriščna vodstva ujetnikom, da bodo taborišča kmalu razpuščena in da se bodo ujetniki vrnil domov. Naredili so sezname, kjer je bilo natančno zapisano, kam želijo iti ujetniki. Takrat je bilo v Kozjelsku 5000 ujetnikov, od teh 4500 oficirjev, v Starobielsku 4920 ujetnikov, povečini oficirjev, in v Ostakovu 6570 ujetnikov, med njimi 380 oficirjev. Dne 5. aprila 1940 so začele sovjetske oblasti razpuščati taborišča in to je trajalo do srede maja 1940. Iz Kozjelska so poslali ujetnike proti Smolensku, okrog 400 ljudi pa so poslali junija v Griazovice—Vologda. Ko je poljska vlada po podpisu poljsko-sovjetske pogodbe julija 1941 in podpisu vojaškega sporazuma avgusta predlagala vladi Sovjetske zveze ustanovitev poljske armade v Sovjetski zvezi, je bilo sklenjeno, da bodo oficirski kader te armade sestavljali ti oficirji — ujetniki. Konec avgusta je prišla misija poljske vlade v Buzuluk, kjer so bile poljske enote, toda nobenega poljskega oficirja. Manjkalo je vsega 8300 oficirjev in 7000 ostalih mož, ki so bili tedaj, ko so razpustili taborišča, še v taboriščih. Zato sta poslanik Kot in general Anders zahtevala pri sovjetskih oblasteh preiskavo in 6. oktobra 1941 je to poslanik zahteval tudi pri Stalinu, Molotovu in Višinskemu s pripombo, da ima sezname teh ujetnikov. Dne 3. decembra je opozoril Stalina na izpustitev vseh poljskih ujetnikov tudi general Sikorski v Moskvi in mu izročil seznam 2843 oficirjev. Stalin je zatrdil Sikorskemu, da je bila amnestija splošna in da je sovjetska vlada izpustila vse poljske oficirje. Novi, popolnejši seznam, je izročil Stalinu 17. marca 1942 general Anders, toda nihče od teh v seznamu zapisanih oficirjev se ni priključil poljski armadi. Zato je vložila poljska vlada pri sovjetski vladi noto, a ni dobila odgovora. Spričo nemških poročil o najdbi — je dejal poljski vojni minister — je vsekakor treba sestaviti neko mednarodno komisijo, ki naj bi stvar natančno preiskala.

Zato je poljska vlada zaprosila mednarodni Rdeči križ, naj bi poslal v Katynski gozd svojo delegacijo. Z dovoljenjem nemških oblasti se je 19. aprila 1943 obrnil na mednarodni Rdeči križ tudi poljski Rdeči križ v generalnem gubernementu in sporočil, da je v Katynskem gozdu množično grobišče poljskih oficirjev, ki je delno že od-

prto. Pri preiskavi okrog 300 trupel se je dalo ugotoviti, da so bili oficirji umorjeni s strelji pištole v tilnik. Iz tipične enakosti ran se da sklepati, da so oficirje pomorili strokovno izvežbani krvniki. Umori nimajo znakov roparskih umorov. Trupla so oblečena v uniforme in škornje, nosijo tudi vojaške oznake in imajo pri sebi znatne vsote poljskega denarja. Iz papirjev, najdenih pri umorjenih, se da sklepati, da so oficirje pomorili od marca do aprila 1940. Doslej je bilo mogoče identificirati le približno 150 trupel.

Mednarodni Rdeči križ je 23. aprila načelno pristal na preiskavo, ki naj bi jo izvedli mednarodni strokovnjaki. Sovjetsko glasilo Pravda pa je k vsemu temu napisalo, da Poljaki pač niso mogli najti nič boljšega, kot obrniti se na mednarodni Rdeči križ s prošnjo za preiskavo tega, ki ni nič drugega kot nemški zločin.

Dne 26. aprila je izročil Molotov noto poljskemu poslaniku v Kujbiševu, v kateri je bilo v začetku rečeno, da ocenjuje sovjetska vlada nestrpno zadržanje poljske vlade do Sovjetske zveze kot povsem nenormalno in v nasprotju z vsemi pravili in navadami v odnošajih dveh zavezniških držav. Sovražno gonjo proti Sovjetski zvezi, ki so jo sprožili nemški fašisti glede poljskih oficirjev, katere so pobili sami pri Smolensku, je zgrabila tudi poljska vlada in so jo razpihnili uradni poljski časopisi. Poljska vlada ni storila niti tega, da bi bila zavrnila podle fašistične laži proti Sovjetski zvezi, in se ji ni zdelo niti vredno zahtevati od vlade Sovjetske zveze pojasnila in preiskave. Tako sedaj začenjajo nacionalno-socialistični oblastniki preiskavo, ki jo moremo imenovati komedijo. Za preiskavo sta poljski Rdeči križ in nemška vlada povabila mednarodni Rdeči križ. Toda taka preiskava za hrbtom sovjetske vlade ne bo zbudila nobenega zaupanja pri poštenih ljudeh. Okoliščina, da se vodi istočasno enaka gonja proti Sovjetski zvezi v nemških in poljskih časopisih, ne dokazuje nič drugega, kot da je med Hitlerjem, sovražnikom zaveznikov, in poljsko vlado neko soglasje o nadaljevanju te gonje. Medtem ko prelivajo sovjetski narodi kri v strašnih bojih z Nemčijo in in se z vso močjo prizadevajo za zmago nad skupnim sovražnikom ruskega in poljskega naroda, vodi poljska vlada sovražen boj proti Sovjetski zvezi. Vlada Sovjetske zveze dobro ve, da je začela poljska vlada to gonjo zato, da bi pritisnila na vlado Sovjetske zveze, da bi ji odstopila ozemlje na škodo Sovjetske Ukrajine, Belorusije in Litve. Zato je vlada Sovjetske zveze prisiljena vzeti na znanje, da je sedanja poljska vlada, ki je na poti sporazumevanja s Hitlerjem, že pretrgala zvezo s Sovjetsko zvezo in je zavzela sovražno stališče do Sovjetske zveze. Zato je vlada Sovjetske zveze sklenila pretrgati vse stike s poljsko vlado.

V dneh od 28. do 30. aprila je skupina strokovnjakov za sodno medicino in kriminalistiko evropskih univerz (iz Bolgarije, Belgije, Danske, Finske, Italije, NDH, Nizozemske, Češkega protektorata, Romunije, Švice, Slovaške in Madžarske) preiskala množično grobišče. Zaslišala je domačine; ti so potrdili, da so marca in aprila 1940 po železnici pripeljali dnevno več tisoč poljskih oficirjev do kolodvora Gnjezdovo blizu Katyna. Od tu so jih odpeljali z jetniškimi avtomobili v Katynski gozd, potem pa je za njimi izginila vsaka sled. Do 30. aprila so odprli 7 množičnih grobov z okrog 2500 trupli oficirjev. Pri vseh je bil absoluten vzrok smrti strel v glavo, in to v tilnik. V glavnem gre le za en sam strel, redko za dva in le v enem za tri. Gre za strele iz pištole 8 mm, in to iz neposredne bližine. Pri številnih truplih je bilo opaziti, da so imeli ujetniki zvezane roke. More se tudi sklepati, da so jih streljali v jamah. Grobove so zravnali z zemljo in posadili z mladimi bori, in sicer po izjavi strokovnjakov pred tremi leti. Trupla so bila oblečena v z'nske uniforme. Pri njih ni bilo najti prstanov in ur, pač pa veliko poljskega denarja. Dokumenti so bili iz časa od jeseni 1939 do marca-aprila 1940. Zadnji datum je ostanek nekega ruskega časopisa od 22. aprila 1940.

Dne 27. aprila je poljska vlada razpravljala o položaju, ki je nastal spričo sovjetske note, naslednjega dne pa je odgovorila na noto in poudarila, da je bila politika poljske vlade vselej za prijateljske odnose s Sovjetsko zvezo na podlagi integritete in zares popolne suverenosti poljske republike. To politiko je vselej in bo tudi v prihodnje popolnoma podpiral poljski narod. Poljska vlada si je v svesti odgovornosti do lastne dežele in do zaveznikov, tudi ve, da je potrebna enotnost za prihodnjo zmago, zato je bila prva, ki je kljub številnim dramatičnim dogodkom od vkorakanja sovjetske vojske na Poljsko povezala Poljsko s Sovjetsko zvezo. Potem je poljska vlada vse svoje obveznosti natančno izpolnjevala. Poljski narod je v tesni povezanosti s svojo vlado izven meja svoje domovine prispeval velike žrtve v boju proti Nemčiji. Nobenega kvislinga ni bilo v poljskih vrstah, vsako sodelovanje z Nemci so popolnoma odklanjali. V svoji javni izjavi od 17. aprila je poljska vlada kategorično izjavila, da nima nemška vlada nobene pravice, zlorabljati drame poljskih oficirjev za svoje zahrbtne namene. Obsodila je nemško propagando, ki je zasledovala ta cilj, da bi zasejala nezaupanje med zaveznike. Ruskemu poslaniku, akreditiranemu pri poljski vladi, so poslali noto, v kateri so ga znova naprosili, naj ugotovi, kaj je s pogrešanimi poljskimi oficirji. Poljska vlada in ljudstvo gledata v prihodnost. Dolžnost vseh poljskih vlad je in ostane da branijo pravice Poljske in njenih državljanov.

Na to noto je agencija TASS odgovorila da je predsednik poljske vlade general Sikorski zapadel vplivu reakcionarnih elementov poljske emigracije, ki živi predvsem v ZDA. Zato zahteva vlada Sovjetske zveze sestavo nove poljske vlade. Tudi Eden je 4. maja spregovoril v spodnjem domu o prekinitvi diplomatskih odnosov med Poljsko in Sovjetsko zvezo. Opozoril je zlasti na to, s kakšnim ciničnim veseljem so nacionalnosocialistični morilci sto tisočev nedolžnih Poljakov in Rusov uporabili novico o množičnem umoru, da bi razbili enotnost zaveznikov. Močno je poudaril željo, da bi se Poljaki in Rusi spet spravili. Istega dne je izjavil glede Poljske dopisniku Timesa Stalin, da želi vlada Sovjetske zveze po vojni močno in svobodno Poljsko. Če bo poljski narod hotel, se bo zaradi nemške nevarnosti lahko najtesneje povezal in naslonil na Sovjetsko zvezo.

Dne 7. maja je odgovoril predsednik Sikorski, da so bili Nemci stoletja skupni in neizprosni sovražniki Poljakov in Rusov. Samo po sebi je razumljivo, da želi poljski narod obdržati prijateljske odnose s Sovjetsko zvezo, in to na podlagi trdne zveze proti Nemčiji. »Težko pa mi je,« je dejal Sikorski, »vse to izjavljati kljub ugodni Stalinovi izjavi v času, ko je poljski poslanik zapustil Moskvo in ko je ostalo v Sovjetski zvezi še ogromno Poljakov brez vsake podpore svoje vlade.«

Istega dne je dal daljšo izjavo o Poljski namestnik komisarja za zunanje zadeve Višinski zastopnikom britanskega in ameriškega tiska. Dejal je, da se je začelo po sovjetsko-poljski pogodbi snovanje poljske armade v Sovjetski zvezi, ki naj bi štela okrog 30.000 mož. General Anders je bil tudi sporazumen, naj se prva divizija, takoj ko bo sestavljena, pošlje na rusko fronto. Vlada Sovjetske zveze je finansirala ustanovitev poljske armade in dala brezobrestno posojilo 300 milijonov rubljev. Decembra 1941 je predlagal general Sikorski, naj se ustanovi armada 96.000 mož in porazdeli na šest divizij. Vlada Sovjetske zveze je tudi na to pristala. Ko je februarja 1942 narastla poljska armada v Sovjetski zvezi na šest divizij, jih poljska vlada ni hotela poslati na fronto, kot je bilo sklenjeno v začetku. Na vprašanje sovjetske vlade, zakaj ne, je general Anders odgovoril, da se mu ne zdi prav pošiljati posamezne divizije v boj, in je obljubil angažiranje vse poljske armade za 1. julij 1942. Toda tudi to pot ni bilo nič. Tedaj pa so zaradi bojov na Pacifiku zmanjšali konvoje s hrano Sovjetski zvezi in vlada Sovjetske zveze je bila prisiljena zmanjšati obroke za vse tiste, ki niso bili neposredno v vojni. Ker poljska vlada ni bila pripravljena poslati svojih sil v boj, je bila vlada Sovjetske zveze prisiljena šteti tudi poljsko armado v Sovjetski zvezi za nebojujočo se in ji je znižala obroke. Zato se je začela v soglasju

s poljsko vlado evakuacija poljske armade z izjemo 44.000 moških, ki so hoteli ostati v Sovjetski zvezi; 31.000 moških so poslali v Iran, prav tako je lahko zapustilo Sovjetsko zvezo 12.000 članov družin poljskih vojakov. Nato je obvestila sovjetska vlada Poljsko, da ne dovoljuje več sestava nobene poljske vojne formacije, pa četudi bi to poljska vlada želela, in je obenem sprožila tudi vprašanje evakuacije celotne poljske armade iz Sovjetske zveze. Tako so do 1. septembra 1942 evakuirali še 44.000 moških in 25.000 članov njihovih družin.

Tako so se vzroki zelo ostrega spora nekako premaknili na drugi tir. Pravi vzroki so ostali nerazčiščeni; na izredno ostro noto sovjetske vlade je začela poljska vlada sicer nekoliko popuščati, a diplomatski odnosi med zaveznikoma so ostali pretrgani.

14. Zlom osi

V prvomajskem dnevnem povelju je opozoril Stalin, da so začeli nekateri inozemski časopisi pisati o miru. Eni, da bo Nemčija sklenila separatni mir z Anglijo in ZDA in da bo tako Sovjetska zveza prepuščena svoji usodi, drugi pa, da bo Nemčija sklenila mir s Sovjetsko zvezo. »Nacionalni socialisti, zločinci do zadnjega vlakna,« je dejal Stalin, »sodijo druge po sebi. Noben od združenih narodov ne misli na to, da naj bi propadel drug narod.«

Še bolj pa so se zaostrovale notranje težave v Italiji. Ob izgubi Afrike je moral Mussolini poudariti, da je ta izguba samo nekakšen odmor v razvoju italijanske afriške posesti, kajti Italija se bo in se mora vrniti v Afriko, da bi tam milijoni in milijoni Italijanov nadaljevali svoje zgodovinsko poslanstvo. »Bog je pravičen,« je dejal, »Italija pa neumrljiva in bo zato tudi zmagala. Tri kategorične zahteve veljajo danes: čast in slava borcem na frontah, sovraštvo in zaničevanje figarjem in svinec izdajalcem. Za milijone Italijanov pa, ki si želijo povratka v Afriko, je eno samo zdravilo, vrnitev.«

Toda italijanski narod ni niti malo bolehal za tako afriško boleznijo. Hotel je mir, kajti res je bilo, kot je dejal Mussolini v tem govoru, da se je Italija vojskovala že deveto leto.

Churchill je bil 11. do 27. maja znova v ZDA; tu sta z Rooseveltom sklenila povečati diplomatski pritisk na Turčijo, pospešiti priprave za drugo fronto, okrepiti boje na Pacifiku, povečati zračno ofenzivo proti Nemčiji in se vsekakor sestati s Stalinom; o tem je Churchill govoril tudi pred ameriškim senatom. Dejal je tudi, da se ne sme nikdar pozabiti,

da nosi glavno breme vojne na kopnem Sovjetska zveza, da je sovražnik še močan in da že obstaja nevarnost, zavláčevati vojno. Posebej glede Italije pa je dejal: »Če bi Italijani strmoglavili svoje voditelje in bi zaupali v pravičnost tistih, katerim so naredili toliko krivic, bi lahko znova našli prostor v življenju nove Evrope.« Churchill je torej razločno povedal, kaj naj Italija naredi. Na te besede je reagirala agencija Stefani in poudarila, da je imela Italija vedno svoj prostor pod soncem in ga bo vedno imela. Če pa je kdo, ki mu ni všeč, da bi imela prvo-razredni prostor, je to gotovo Anglija. Vendar usoda Italije ni odvisna od Anglije.

Nekoliko je svet presenetilo, ko je 15. maja izvršilni odbor objavil razpust Kominterne. »Potek dogodkov v zadnjem četrtletju in izkušnje,« je rečeno v sklepu o razpustu, »kažejo jasno in prepričljivo, da so organizacijske oblike zelo zastarele, čeprav so še popolnoma ustrezale začetkom delavskega združevalnega gibanja. Sedaj je to gibanje pre-raslo svoje naloge in postaja v posameznih deželah vedno bolj kompli-cirano in končno je postala Kominternina celo nekaka ovira za nadaljnjo konsolidacijo delavskih strank.« Sklep o razpustu so podpisali generalni sekretar Dimitrov, Ždanov, Marthy, Thorez, Togliatti, Ibarruri, Pick in Rákosi.

O razpustu Kominterne je dejal 29. maja Stalin, da je sedaj konec laži, češ da se Moskva vtika v življenje narodov, da bi jih boljševizirala. Bo tudi konec laži, da komunistične partije različnih narodov ne delajo v korist svojih dežel in narodov, temveč se držijo navodil od zunaj. Zato je razpust Kominterne koristen, ker bo olajšal organizacijo ofen-zive vseh svobodoljubnih narodov proti skupnemu sovražniku — nacionalnemu socializmu. Olajšal bo tudi delo patriotov v posameznih deželah, da bodo laže zbirali napredne sile svojega naroda ne glede na strankarske ali religiozne pripadnosti in bodo tako laže ustvarili enot-nost svoje dežele. Razpust bo dalje olajšal patriotom nalogo, zbrati vse svobodoljubne narode v enotni internacionalni tabor za boj proti nacionalnosocialistični hegemoniji in tako pripraviti pot za prihodnjo organizacijo prijateljskega in enakopravnega sožitja vseh narodov.

Dne 14. junija je izdalo vodstvo fašistične stranke nove zapovedi, v katerih je najstrože prepovedan vsak poškus, oslabiti notranjo fronto, najstrože je bila ukazana poenostavitev industrije in izpopolnitev polje-delstva, ukazano je bilo najstrožje nadzorstvo nad razdeljevanjem hrane in osvoboditev državne uprave od birokracije. Ob tej priliki je govoril tudi Mussolini, a so njegov govor objavili šele 5. julija. Dejal je, da je še

vedno prepričan, da bo Italija vojno dobila, če pa bi jo izgubila, bi jo doletel sramoten mir. Dvomljivcem je treba reči, da ima ta vojna še velike razvojne možnosti, ki se pa ne dajo predvidevati.

Prav v tem času so nekateri hierarhi v fašistični stranki že jasno zahtevali, naj Italija stopi iz vojne, a se je Mussoliniju še posrečilo, da je to opozicijo zadušil. Anglo-Američani so se že izkrkali na Panteleriji in Lampeduzi in se pripravljali na invazijo Sicilije, kjer je bila 6. italijanska armada in štiri nemške divizije. Izkrčavati so se začeli 10. julija, ko se je že pričela velika poletna ofenziva na vzhodni fronti. Angleška 8. armada (Montgomery) se je izkrcala na jugovzhodu, 7. ameriška armada (Patton) pa na jugu in jugozahodu. Vse operacije je vodil general Alexander.

Istega dne je poslal Roosevelt papežu poslanico, v kateri je dejal, da prihajajo anglo-ameriški vojaki na Sicilijo zato, da bi osvobodili Italijo fašizma in pregnali nacionalnosocialistične napadalce. Svoboda vere sodi med osnovne temelje anglo-ameriškega ideala. Kolikor bo mogoče, bodo med operacijami varovali cerkvene stavbe in spoštovali nevtralni statut vatikanskega mesta. Malo zatem sta poslala Roosevelt in Churchill poslanico italijanskemu narodu, češ da je izkrčavanje posledica režima, ki sta ga italijanskemu narodu vsilila Mussolini in njegov fašistični režim. Mussolini je pognal italijanski narod v vojno kot pomagač največjega uničevalca narodov, misleč, da bo Hitler to vojno dobil. Povezava Italije z načrti nacionalnosocialistične Nemčije je nevredna italijanskih kulturnih tradicij, tistih, katerim se imajo veliko zahvaliti tudi narodi Amerike in Velike Britanije. Danes so nemške želje po osvoboditvi sveta razbite na vseh frontah, nad Italijo pa zavezniki popolnoma obvladajo zračni prostor. Edina možnost za nadaljnji obstoj Italije je njena častna kapitulacija. »Če pa boste še trpeli fašistični režim,« je bilo rečeno v poslanici, »in boste še hoteli ostati sužnji nacionalnosocialističnih sil, si sami pripisite posledice te svoje izbire. Za nas ni zadoščenje v tem, da prinašamo tragično vojno pustošenje italijanskemu narodu. Trdno pa smo odločeni uničiti fašistične voditelje skupaj z njihovim naukom, kateremu se ima zahvaliti Italija za svoj sedanji položaj. Vsaka minuta in vsaka vaša kaplja krvi, ki jo prelijete, more služiti samo temu, da daje fašističnim voditeljem še malo časa, izogniti se neogibnim posledicam svojih zločinov. Le če se rešite Nemcev in svojih pokvarjenih voditeljev, bo mogla Italija morebiti upati na prihodnje dostojno mesto v evropski družini narodov!«

Takoj ob napadu na Sicilijo se je začela italijanska vojska množično predajati in Angleži so se ustavili šele pred nemškimi položaji pri

Cataniji. Amerikanci so zavzeli 22. julija Palermo in nemška vojska se je morala začeti umikati prek messinske ožine.

Poleg poslanice Roosevelta in Churchilla so Anglo-Američani uporabili še močnejšo govorico, zapovrstjo so močno bombardirali italijanska mesta; to je končno sprožilo tisto, kar bi bilo lahko prišlo že veliko prej. Ista italijanska velika buržoazija (denarna aristokracija, kralj in Vatikan), ki je v revolucionarnih letih po prvi svetovni vojni izročila vso oblast Mussoliniju, ga je sedaj strmoglavila. Mussolini je pač vojno izgubil in tako oškodoval koristi velike italijanske buržoazije. Račun je bil sila preprost. Italijanska velika buržoazija si je mislila: »Vrgli bomo Mussolinija in sklenili z zavezniki sporazumno premirje.«

Dne 25. julija je objavila agencija Stefani, da je Mussolini odstopil. Kralj je odstop sprejel in dal mandat za sestavo vlade maršalu Badogliu. Kralj je izdal narodu proglas, v katerem je dejal, da sam prevzema oblast nad vsemi deli italijanske vojske, Badoglio pa je sestavil novo vlado in razglasil, da se vojna na strani Nemčije nadaljuje.

V noči od 24. na 25. julij je zasedal veliki fašistični svet, najvišji organ fašistične stranke, ki se ni sestel že od 7. decembra 1939. Na zasedanju je Mussolini poročal o političnem in vojaškem položaju dežele. Po tem poročilu je dala večina članov sveta v razpravo kratko resolucijo, da veliki fašistični svet zahteva, naj prosi predsednik vlade kralja, da sam prevzame vrhovno poveljstvo nad armado in usodo vse države. Pri glasovanju je dobila resolucija 19 glasov, proti pa jih je glasovalo 7. Nato je Mussolinija sprejel kralj; tu je po dvajsetminutnem razgovoru odstopil, pred palačo pa so ga aretirali in odpeljali na Ponzo, od tod na Maddaleno, potem na Gran Sasso; od tu so ga rešili nemški padalci 12. septembra in odpeljali k Hitlerju.

Do kapitulacije Italije torej ni bilo več daleč. Vse glavno so pripravili v času, ko je bil Churchill znova v Ameriki ter se je od 17. do 24. avgusta sestel z Rooseveltom v Quebecu. Prava pogajanja o kapitulaciji Italije so se začela sredi avgusta, ko se je prijavil italijanski general s pooblastili generala Badoglija pri angleškem poslaniku v Madridu in izjavil, da je Italija pripravljena, stopiti na stran zaveznikov, brž ko bi se ti izkrkali v Italiji. Churchill in Roosevelt sta o tem takoj obvestila Stalina in poslala nekaj oficirjev, da so se sestali z italijanskim pooblaščenecem v Lizaboni. Tu so italijanskega generala obvestili, da zavezniki zahtevajo brezpogojno kapitulacijo. Nato se je odposlanec vrnil v Rim in obljubil, da bo poslal odgovor italijanske vlade do 31. avgusta v štab generala Eisenhowra in to je tudi storil. Italijanska vlada je sprejela brezpogojno

kapitulacijo, in ker so zavezniki zahtevali tudi izročitev Mussolinija, verjetno tudi to. Tako so 3. septembra podpisali italijansko kapitulacijo v Eisenhowerovem štabu v Sirakuzah, Eisenhower pa si je pridržal pravico, da jo bo objavil ob pravem času. Objavili so jo 8. septembra, ko se je začela anglo-ameriška vojska izkrcavati na južnem delu italijanskega škornja. Italijanski kralj je z vlado le s težavo zbežal iz Rima, kajti tega je takoj zasedla nemška vojska in razorožila italijansko.

Tako je počila toliko opevana os Rim—Berlin—Tokio. Nemčija in Japonska sta ostali sami. Toda tudi Italija je še doživljala hude čase. V Italiji je bila nemška vojska in tudi brezpogojna kapitulacija je kmalu začela kazati svoje učinke.

15. Kurska operacija na vzhodni fronti in njene posledice

Nemci so pripravili veliko poletno ofenzivo 1943 na zelo ozkem prostoru na področju Kurska. Koncentrirali so 38 divizij (17 tankovskih, 3 motorizirane in 11 pehotnih). Načrt je bil, naj bi ta velika sila, razporejena v dva velika kraka, udarila od Orla in Belgoroda, obkolila in uničila vojsko centralne in voroneške fronte, nato pa udarila na Moskvo. Hitler je bil namreč še vedno prepričan, da ga more rešiti samo še zavzetje Moskve.

Načrt sovjetske vrhovne komande, ki je nekako izvedela, da se bo nemška ofenziva začela med 3. in 6. julijem, je bil, zadržati in razbijati oba velika nemška kraka, na orlovski in belgorodski sektor pa razporediti močno rezervo. Tako je sovjetska vrhovna komanda koncentrirala na orlovskem sektorju vojsko zahodne fronte (Sokolovski) in brjanske fronte (Popov), na belgorodsko-harkovskem prostoru pa vojsko voroneške fronte (Vatutin), centralne fronte (Rokosovski), v pomoč pa še vojsko stepne fronte (Konjev).

Nemci so začeli ofenzivo 5. julija, dva dni poprej pa so sovjetska letala in tanki začeli silovito ofenzivo na obe nemški grupi, ki sta bili pripravljene za udar; to je znatno dezorganiziralo začetni nemški udarec. Kljub temu so se Nemci kot klin zabili v sovjetsko armado, in to 9 km globoko na orlovskem področju in 15—30 km globoko na belgorodsko-harkovskem prostoru. Toda 12. julija so prešle v ofenzivo vojske zahodne, brjanske in voroneške fronte, 15. julija vojska centralne fronte in čez nekaj dni še vojska stepne fronte. Tako se je na malem prostoru začela brez dvoma največja bitka na svetu. Že 12. julija se je vnela

znamenita tankovska bitka pri Prohorovki, v kateri je sodelovalo na obeh straneh čez 1500 tankov. Dne 5. avgusta so Rusi osvobodili Belgorod in Orel, 23. avgusta pa Harkov. Silovitost teh bojev morejo pokazati tudi izgube. Samo pred Orlom in Belgorodom so imeli Nemci 5.—6. avgusta 120.000 mrtvih.

Dne 23. avgusta je bila — z osvoboditvijo Harkova — končana ta silovita operacija in Rusi so prišli na črto Brjansk—Sevsk—Sumi—Kotelva—Harkov. Kurska operacija je dokončno odstranila vsako nevarnost za Moskvo in prisilila Nemce odslej — z zelo redkimi izjemami — samo še na obrambo.

Kurska operacija je sprožila sovjetsko ofenzivo na 2000 km dolgi fronti od izvira Dnjepra in Soža do Novorosijska. Sredi avgusta sta prešli v silovito ofenzivo vojski kalininske in zahodne fronte ter 25. septembra osvobodili Smolensk in Roslavlje. V ofenzivi je bila vojska južne fronte in prebila obrambe na reki Mius zahodno od Rostova na Donu; osvobodili so Taganrog, Stalino in ves Donbas. Vojska jugozahodne fronte je bila v ofenzivi v Zaporožju in končno je prešla v ofenzivo tudi vojska severnokavkaške fronte. Nemcem je ostalo edino upanje Dnjeper, zato so ga začeli na hitro utrjevati.

Toda vojske centralne fronte ni bilo mogoče ustaviti in je že sredi septembra prešla Dnjeper severno od Kijeva, kmalu zatem je prešla Dnjeper južno od Kijeva tudi vojska voroneške fronte. Konec septembra je prešla Dnjeper še vojska jugozahodne fronte pri Dnjepropetrovsku. Za prehod Dnjepra in prestavitev fronte na njegov desni breg je dobilo okrog 2000 vojakov in oficirjev red heroja Sovjetske zveze.

Po osvoboditvi Smolenska je vojska zahodne fronte skupaj z vojsko kalininske in brjanske fronte nadaljevala ofenzivo proti Mogilevu in Rogačevu; tu so konec septembra pri Vitebsku in Mazurskih jezerih obkolili skupaj z vojsko 1. in 2. pribaltske fronte krila nemške grupe center.

Tako so Rusi v štirih mesecih letne ofenzive (julij—oktober) razbili 144 nemških divizij. Po ruskih cenitvah so izgubili Nemci od novembra 1942 do novembra 1943 štiri milijone vojakov, 14.000 letal, 25.000 tankov in 40.000 topov. Morda so te številke nekoliko prevelike, vendar je res, da so utrpeli Nemci v tem letu strahovite izgube. Če se je pri Stalingradu načela hrbtenica nemške vojske, je kurska operacija to hrbtenico zlomila. Nemci so se odslej dalje samo še branili. Vztrajali so v hudih obrambnih bojih, a pomoči jim ni bilo več.

Dne 20. oktobra 1943 je sovjetska vrhovna komanda reorganizirala del svoje vojske in jo preimenovala.

centralna fronta	= 1. beloruska fronta	= 3. beloruska fronta
kalininska fronta	= 1. pribaltska fronta	= 3. pribaltska fronta
voroneška fronta	= 1. ukrajinska fronta	= 2. beloruska fronta
stepna fronta	= 2. ukrajinska fronta	= 1. in 4. ukraj. fronta
jugozahodna fronta	= 3. ukrajinska fronta	= 2. ukrajinska fronta
južna fronta	= 4. ukrajinska fronta	= 3. ukrajinska fronta

Nepreimenovane so ostale še:

severozahodna fronta	= leningrajska fronta
zahodna fronta	= 2. pribaltska fronta
brjanska fronta	= 1. pribaltska fronta

Od 22. decembra 1943 do 15. januarja 1944 sta bili še vedno v ofenzivi 1. in 4. ukrajinska fronta (žitomirska — berdičevska operacija), od 5. do 17. februarja 1944 pa tudi vojska 2. ukrajinske fronte. Rusi so osvobodili Žitomir, Belo cerkev in Berdičev.

Ti veliki uspehi so silno odmevali po svetu. Če odpravimo najprej Italijo, moramo reči, da so po kapitulaciji Italije in po Mussolinijevem pobegu z Gran Sassa nastale tri Italije: neznatna »suverena« Italija, kjer se je mudil kralj z vlado (Bari itd.), Italija, ki je postopoma prehajala pod oblast zavezniške vojaške uprave, in republikanska fašistična Italija na severu, ki jo je s Hitlerjevo pomočjo znova osnoval Mussolini in je bila povsem v rokah nemške vojske. O tej severni Italiji ni dosti povedati, zanimivejša pa je tista Italija, ki je z osvobajanjem prehajala pod anglo-ameriško vojaško upravo. Smisel te ustanove je bila »pacifikacija« ozemlja, ki ga je osvojila anglo-ameriška vojska. »Pacifikacija« fašizma in — italijanskih partizanov. Zavezniki so partizane lepo sprejeli, jim naredili tudi parado, potem pa so jih zbrali v taborišče, jih razorožili in postopoma pošiljali domov. Takrat šele je bilo ozemlje »pomirjeno« in se je moglo polagoma priključevati »suvereni« Italiji. Ko je ta Italija 13. oktobra napovedala vojno Nemčiji, so ji Churchill, Roosevelt in Stalin dodelili položaj »sobojevnice« (cobelligerante), nikdar pa ni postala zaveznica.

Na velike dogodke v Italiji je reagirala OKW šele 21. oktobra in dejala, da je postalo takoj ob Mussolinijevem strmoglavljenju jasno, da visoka italijanska buržoazija ne misli odstraniti samo fašizma, temveč tudi skleniti premirje s sovražnikom. Že z začetku vojne je bilo dinastičnoreakcionarnim krogom jasno, da bo Mussolini držal svojo besedo. Z vstopom Italije v vojno se je ta opozicija proti Mussoliniju še povečala in se je že tudi veliko govorilo o Mussolinijevem nasledniku.

Od 19. do 30. oktobra je bila v Moskvi konferenca treh zavezniških zunanjih ministrov (Molotov, Hull in Eden). Vsebina razpravljanja je bila sklepanje o skrajšanju vojne, o poglobitvi in razširitvi mednarodnega sodelovanja, o ustanovitvi posebnega evropskega posvetovalnega sveta v Londonu, o ustanovitvi posebnega sveta za vprašanje Italije. Ta svet naj bi sestavljali zastopniki treh velesil in zastopnik francoskega osvobodilnega odbora, predvidena pa sta bila tudi zastopnika Grčije in Jugoslavije. Končno je bilo tudi govora o vpostavitvi svobodne Avstrije in o kaznovanju vojnih zločincev. V glavni resoluciji je bilo rečeno, da se bo nadaljevalo skupno delo za nadaljevanje vojne, da se doseže mir in zagotovi varnost in da se bo po vojni ustanovila neka splošna mednarodna organizacija na podlagi suverenosti vseh svobodoljubnih narodov, ki bo skrbelo za varnost miru in za mednarodno sodelovanje. V povojni politiki države ne bodo z vojno reševale vprašanj brez medsebojnega posvetovanja.

V resoluciji o Italiji je bilo rečeno, da so zavezniške vlade glede politike do Italije popolnoma enotne. Uničiti in iztrebiti je treba fašizem vseh vrst in oblik, vse fašiste in fašizmu prijazne elemente je treba takoj odstraniti iz vlade in vseh javnih ustanov, izpustiti je treba vse jetnike, ki jih je zaprl fašistični režim; dokler pa trajajo v Italiji vojne operacije, je za izpolnjevanje vsega tega odgovoren zavezniški vrhovni poveljnik.

V resoluciji o Avstriji je bilo rečeno, da je anšlus od marca 1938 nič in neveljaven, izražena je bila želja, naj bi se vpostavila svobodna in neodvisna Avstrija, poudarjeno pa je bilo, da nosi Avstrija polno odgovornost za vojno, v kateri sodeluje na strani Nemčije in bo zato tudi dajala odgovor.

Stalin je v dnevnem povelju ob 26. obletnici oktobrske revolucije lahko dejal, da ni več daleč čas, ko bo osvobojena Ukrajina, Belorusija, Krim, Estonka, Letonska, Litva in Karelija. Poudaril je, da so odnosi z zavezniki globlji kot kdaj koli, pohvalil je pomoč zaveznikov v Sredozemlju in v Italiji, bombardiranje nemških mest in pošiljanje vojnega materiala. Ni sicer vse to še druga fronta, vendar je tudi ta blizu. Ta bo znatno skrajšala vojno in še poglobila prijateljstvo med zavezniki. Sovjetska zveza ne bo pozabila nemških zločinov. Moskovska konferenca je pokazala, da stoji antihitlerjevska koalicija na trdnih temeljih.

Vojaški polom na vzhodni fronti je silno odmeval tudi v Nemčiji. To se prav dobro vidi iz Goebbelsovih »Trideset vojnih točk nemškemu narodu«. Goebbels je dejal, da je v tej vojni mogoče vse, le to ne, da bi Nemčija kdaj koli kapitulirala. Kdor o tem govori ali na to samo pomisli, je podli izdajalec, ki ga je treba pahnuti iz nemške skupnosti.

»To vojno bijemo za življenjske pravice. Če jo bomo dobili, bomo začeli vse rane, če pa jo bomo izgubili, bo konec našega naroda in zgodovine. Ta vojna je obrambna vojna in nam je bila vsiljena. Kot vsaka, prinaša tudi ta neštevilne nevarnosti in tveganja. A vse to tako velik narod, kot je nemški, zmore. Če bodo vsi Nemci mislili na našo veliko nemško skupnost kot naši najboljši sinovi, bomo to vojno gotovo dobili. Če pa bomo mislili tako kot naši hudobneži, bojazljivci in omahljivci, je ta vojna že zdavnaj izgubljena. Vojna stoji in pade z našim smislom za skupnost. Vse, kar govore naši sovražniki, je velika preizkušnja naše vojne morale. Sovražnik hoče tako kot mi doseči zmago. Kdor torej posluša sovražnika, postavlja narod v največjo nevarnost. Tudi nevednost ga ne bo opravičila pri kazni, ki jo gotovo zasluži. Molk je največja zapoved vojnega časa. Le malo ljudi ve za vojne skrivnosti. Skrajno neumno je pritiskati na vlado z razširjanjem raznih novic, da mora potem vlada dajati javne izjave, ki morejo koristiti samo sovražniku. Vojaško vodstvo dela po najboljšem znanju in vesti. Če večkrat javno ne more povedati vsega, da ne bi sovražnik izvedel vojnih skrivnosti, tega včasih nočejo razumeti niti tisti, ki so dobre volje. Samo eno je, česar v sedanji vojni nikakor ne smemo izgubiti. To je naša svoboda, korenina našega življenja in naše prihodnosti. Vse se da nadomestiti, izguba svobode pa bi pomenila izgubo vse materialne in kulturne posesti našega naroda. Stara politična vojna zvijača je oddvojiti narod od njegovega vodstva in ga s tem narediti nesposobnega, da bi zmagal. Če kdo naseda temu, je ali norec ali izdajalec in zanj ni nobena kazen dovolj huda. Varujte se pametnjakovičev, ki skušajo s prepričevalnimi besedami doseči vaše zaupanje. Dobro premislite, kaj vam govorijo, in kmalu boste spoznali, da vaš svetovalec ni pamet, temveč strahopetnost. Če kdo govori o vojni in o tem, kako kaže za zmago, mora govoriti tako, kot da ga posluša sovražnik. In ta mnogokrat res prisluškuje. Vsem, ki so pomoči potrebni, je treba pomagati. Čim več žrtvujemo za vojno, tem bolj fantastično moramo verovati v zmago, zanjo delati in se boriti. Če kdo iz površnosti ali pozabljivosti krši sedanje zakone in postave, dela isto, kot če bi jih kršil namenoma. Zato ne more računati na milost. Vojna je resna zadeva. Kar sedaj prispevamo v tej vojni, bo heroizem v očeh naših potomcev. Vse, tudi vojna, pa ima svoj konec. Skrbeti moramo le za to, da bo vojna imela srečen konec. Le s trdnim srcem bomo zmagali. Bedasto je govoriti, da se godi vodstvu bolje kot narodu. Najtežje je breme odgovornosti, kajti skrbi, ki so s to zvezane, ne prenehajo nikoli. Ta vojna ni vojna režima, temveč vojna naroda. Če bomo zmagali, in to moramo, bo naša generacija najslav-

nejša v vsej nemški zgodovini. Če ne zmagamo, nas bodo zanamci na veke preklinjali.«

Končno se je velika trojica Churchill, Roosevelt in Stalin le sestala, in to od 28. novembra do 1. decembra 1943 v Teheranu. Tu so v polnem soglasju sklenili enotnost vseh zavezniških akcij za zmago nad silami osi. Diskusije pa so bile včasih zelo burne. Churchill je znova predlagal, naj bi odprli drugo fronto na Balkanu, temu pa sta oporekala Roosevelt in Stalin. Roosevelt in Churchill sta dalje predlagala, naj bi po vojni razpadla Nemčija na več držav, temu pa je Stalin odločno ugovarjal. Churchill in Roosevelt sta obljubila, da bodo odprli drugo fronto v severni in južni Franciji najkasneje do 1. maja 1944. Obljubili so pomoč jugoslovanskim partizanom, Stalin pa še posebej veliko sovjetsko ofenzivo ob začetku druge fronte. V uradni izjavi pa je bilo med drugim rečeno, da so veliki trije sklenili sodelovanje ne samo v vojni, temveč tudi v miru. Rečeno je bilo, da bo prav zaradi te enotnosti velikih treh prihodnji mir nekaj trajnega. »Popolnoma odkrito priznavamo,« so dejali »da imamo mi in vsi združeni narodi največjo odgovornost za trajen mir.« Ker so obravnavali tudi vse probleme prihodnosti, je bilo rečeno, da bo treba doseči sodelovanje vseh narodov, velikih in majhnih.

16. Deset ruskih ofenziv leta 1944

Kljub vsem porazom so imeli Nemci konec leta 1943 na vzhodni fronti še vedno 207 svojih in 50 satelitskih divizij. Sovjetska vrhovna komanda pa je izdala geslo: zasledovati ranjeno zver in jo dotolči v njenem lastnem brlogu!

Dne 14. januarja 1944 je vojska bivše leningrajske in volhovske fronte (Govorov in Mereckov), kateri se je pridružila tudi vojska 2. pribaltske fronte (Popov), začela ofenzivo pod Leningradom in Novgorodom. V hudih bojih je bila zlomljena nemška obramba pri Leningradu, Novgorodu in pri Staraji Rusi. Konec januarja je bil Leningrad popolnoma deblokiran po 900 dneh popolne blokade. Razbita je bila nemška grupa sever in Rusi so prodrli na črto Narva—Čudsko jezero—vzhodno od Pskova—Ostrov—Novoržev. Po teh operacijah, ki so trajale mesec in pol, je bila torej osvobojena leningrajska oblast, del kalininske oblasti in sovjetska armada je vdrla v Estonijo.

Druga ofenziva (24. januarja do 17. aprila 1944) ali operacija štirih ukrajinskih front, je veljala nemški grupi jug A, ki je štela 96 divizij in imela 11.200 topov, 1500 tankov in 1300 letal. Konec januarja je vojska

1. in 2. ukrajinske fronte (Vatutin in Konjev) obkolila in do 17. februarja uničila deset divizij na področju Korsun—Ševčenkovski («Novi Stalingrad»). To je sprožilo ofenzivo vojske 3. in 4. ukrajinske fronte (Milanovski, Tolbuhin), tako da se je februarja in marca vnela vsa fronta od Pripjata do ustja Dnjepra.

Vojska 1. ukrajinske fronte (padlega Vatutina je nadomestil Žukov) je nato udarila na sektor Šepetovka—Černovice—Rovno—Luck in je 8. aprila prešla državno mejo med Sovjetsko zvezo in ČSR ter Romunijo. Vojska 2. ukrajinske fronte je 26. marca dosegla državno mejo na Prutu, vojska 3. ukrajinske fronte je zavzela Krivoj Rog, vojska 4. ukrajinske fronte pa je prišla na reko Ingulec.

Tretja ofenziva (8. aprila do 12. maja) je osvobodila Krim in Odeso. Vojska 3. ukrajinske fronte je do 16. aprila osvobodila Odeso in prišla na dolnji tok Dnjestra, 8. aprila je začela ofenzivo vojska 4. ukrajinske fronte na Krim in je 13. aprila osvobodila Simferopol, novo ustanovljena primorska armada pa Feodozijo in Jalto, pomagala pri osvoboditvi Sevastopola (9. maja) in vsega Krima, ki je bil osvobojen 12. maja. Primorska armada se je nato vključila v 4. ukrajinsko fronto.

Da bi sovjetska vojska razbremenila drugo fronto, ki se je le začela v severni Franciji 6. junija, je izvedla 4. ofenzivo v Kareliji, peto pa v Belorusiji. Leningrajska fronta je začela 10. junija napadati izpopolnjeno Mannerheimovo črto. V silnih bojih je prebila tri obrambne pasove in zavzela 20. junija Viborg in tako tudi na severu odstranila vsako nevarnost za Leningrad. Naslednjega dne je prešla v ofenzivo karelijska armada na področju Svir—Medvežegorsk in je 29. junija osvobodila glavno mesto karelofinske republike Petrozavodsk. Vojski obeh front sta nato nadaljevali ofenzivo in prišli začetek avgusta na finsko mejo. Finska vlada je prosila 25. avgusta za premirje, 4. septembra so bile ustavljene sovražnosti, 10. septembra pa podpisano premirje. Finska je dobila meje iz leta 1940, v šestih letih je morala plačati 300 milijonov dolarjev in odstopiti Petsamo. Dalje se je morala obvezati, da bo razorožila vse nemške sile, ki bodo ostale po 15. septembru na Finskem; sovjetski vojski je morala dati na razpolago letališča in pomorske baze. Tako je Finska odprla vrsto raznih premirij in kapitulacij na vzhodni fronti.

Največja od teh operacij v podporo drugi fronti v Evropi je bila beloruska operacija (23. junija do 29. julija). Proti nemški grupi center so se začele gibati vojske štirih front, 1. pribaltske, 3., 2. in 1. beloruske fronte. Izhodišče ofenzive je bilo 23. junija na veliki fronti od zahodne Dvine do reke Pripjat. Že 25. junija je bilo uničenih pri Vitebsku in

Dobrujsku 10 nemških divizij, 3. julija sta osvobodili 1. in 3. beloruska fronta Minsk, 2. beloruska fronta pa je obkolila na področju Minsk—Dobrujsk—Vitebsk nad 30 divizij in jih začela uničevati. Dne 13. julija so osvobodili Vilno, 16. julija Grodno, 27. julija Bjalistok in 28. julija Brest.

Šesto ofenzivo je imela 1. ukrajinska fronta julija in avgusta proti nemški skupini severna Ukrajina. Del te skupine je razbila na področju Brodi in je 27. junija osvobodila Lvov, drugi del te skupine pa so vrgli za San in Vislo. Konec avgusta je bila vojska 1. ukrajinske fronte na predgorju Karpatov, čez Vislo zahodno od Sandomira in osvobodila vso zahodno Ukrajino.

Vzporedno z delom te ofenzive je tekla avgusta meseca sedma ofenziva vojske 2. in 3. ukrajinske fronte na področju Kišinjev—Jaši proti nemški skupini južna Ukrajina. Ofenziva se je začela 20. avgusta, 24. avgusta je bila osvobojena prestolnica Moldavske republike Kišinjev, 27. avgusta so začeli uničevati pri Kišinjevu obkoljene divizije (do 3. septembra so uničili 250.000 vojakov), 21. avgusta so zavzeli Bukarešto, 8. septembra pa Varno in Burgas.

Dne 27. avgusta je objavila agencija TASS, da je sovjetska vlada ponudila romunski vladi že 12. aprila sledeče pogoje za premirje: pretrganje vsakih odnosov z Nemci in skupni boj romunske armade z zavezniškimi silami, vključno z Rdečo armado, vzpostavitev sovjetsko-romunske meje iz leta 1940, povrnitev škode Sovjetski zvezi, izpustitev vseh zavezniških vojnih ujetnikov in internirancev ter prehod in zavarovanje tega prehoda za vse sovjetske in zavezniške sile preko romunskega ozemlja, kot bo to zahteval vojaški položaj. Te pogoje pa je Antonescova vlada odklonila. Toda 24. avgusta je kralj Mihael izvedel državni udar in ukazal ustaviti sovražnosti na vzhodni fronti. Odstavil je fašistično vlado in postavil drugo. Delegacija te vlade je prišla 31. avgusta v Moskvo, da bi sprejela sovjetske pogoje.

Dne 2. septembra je odstopila bolgarska vlada. Nova vlada je 5. septembra sicer pretrgala diplomatske stike z Nemčijo, Sovjetska zveza pa je Bolgariji napovedala vojno in sovjetska vojska je 6. septembra vdrla v Bolgarijo; z dovoljenjem Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije pa je prišla tudi v Jugoslavijo.

Romuniji so 14. septembra izročili mirovne pogoje; ti so bili podobni finskih mirovnim pogojem. Ker pa je stopila v vojno na strani zaveznikov, ji ni bilo treba plačati vse vojne škode. Vendar je bil nad Romunijo postavljen zavezniški svet, ki je deloval v soglasju s sovjetsko vrhovno komando.

Sovjetska vojska je 16. septembra zasedla Sofijo. Sestavili so vlado domovinske fronte, ki je 29. oktobra sprejela skoraj iste mirovne pogoje kot Romunija.

Že začetek leta 1944 so se pokazale nove sovjetsko-poljske težave. Rdeča armada je prešla poljsko-rusko mejo iz leta 1921 že 4. januarja 1944 in sovjetska vlada je tedaj izjavila, da bo pač ostala sovjetsko-poljska meja iz leta 1939, mogla pa bi se popraviti v korist Varšave. Poljska bo dobila več sveta na zahodu, ki je bil nekdanj njen, a se ga je polastila Nemčija. Poljska vlada je vse to odbila in začele so nastajati zelo velike težave. Churchill je predlagal novemu poljskemu ministrskemu predsedniku Mikolajczyk, naj poljska vlada pristane na Curzonovo črto glede Galicije, dobi naj vzhodno Prusijo, Gdansk in gornjo Šlezijo do Odre. Toda tudi ta predlog je poljska vlada odbila, tako je nastala napetost tudi med poljsko vlado in vladami Velike Britanije ter ZDA.

Dne 22. maja je Stalin sprejel člane nacionalnega poljskega komiteja, začasne poljske vlade, ki je nastala v Sovjetski zvezi. Začetek junija je odšel Mikolajczyk po pomoč k Rooseveltu, a v dolgih pogovorih mu je Roosevelt svetoval, naj gre v Moskvo in naj se pripravi na koncesijo sosedu, ki je petkrat močnejši. Dne 23. julija je moskovska vlada sporočila, da so ustanovili Nacionalni komite Poljske, ki bo sprejel oblast na osvobojenem poljskem ozemlju. Konec julija je odšel Mikolajczyk v Moskvo; tu so s sovjetsko vlado in člani Nacionalnega komiteja veliko razpravljali. Prav v tem času je prodrla Rdeča armada do Visle in osvobodila na njenem bregu varšavsko predmestje Prago. Takrat je po navodilih poljske londonske vlade 1. avgusta izbruhnila v Varšavi velika vstaja, ki jo je vodil general Bor-Komorovski. Toda Rdeča armada ni šla čez Vislo in tako so Nemci vstajo v začetku oktobra krvavo zadušili, čeprav so se uporniki z nečloveškim junaštvom bili za vsako hišo. Jasno je, da tudi Mikolajcykovi moskovski razgovori niso imeli uspehov.

Začetek januarja 1944 je bil v Veroni velik sodni proces. Pred posebno fašistično sodišče so postavili člane vrhovnega fašističnega sveta, ki so v noči od 24. na 25. julij 1943 glasovali proti Mussoliniju. Od šestih navzočih so jih na smrt obsodili pet in 11. januarja ustrelili. Obsojenci so bili tile: Mussolinijev zet in bivši zunanji minister Ciano, maršal de Bono, bivši poljedelski minister Pareschi, visok strankin funkcionar Marinelli in voditelj italijanske industrije Gotardi.

Dne 22. marca je nemška vojska — v smislu trojne pogodbe — zasedla Madžarsko z motivacijo učinkovitejšega boja proti boljševizmu.

Nemci so le izvedeli za skrivna madžarska pogajanja z zahodnimi zavezniki v Stockholmu, zato so Horthyja 18. marca poklicali v Hitlerjev glavni stan; tu so imeli zelo dramatične pogovore. Po nemški zasedbi je stara madžarska vlada odstopila in novo je sestavil izrazit fašist Sztojaj.

Po počasnem prodiranju po Italiji je anglo-ameriška vojska 4. junija le osvobodila Rim in nato potisnila umikajoče se Nemce na Apenine. Medtem pa se je italijanska vlada zelo trdovratno borila z zavezniki, da bi ji priznali status zaveznice. A zavezniki o tem niso hoteli nič slišati. Šele na jesen se je italijanski položaj nekoliko izboljšal.

Končno je le prišel dan, ko se je začela druga fronta. Dne 6. junija se je pričela izkrcavati severno od Caena 2. britansko-kanadska armada (30. in 1. armijski korpus), severno od Saint Lôja 1. ameriška armada (6. in 1. armijski korpus). Do 12. junija se je izkrcalo 326.000 mož, pri izkrcavanju pa je sodelovalo 200 vojnih ladij vseh tipov, 2316 transportnih letal, 1645 srednjih in lahkih bombnikov, 1461 težkih bombnikov in 5049 lovcev. To je bila vsekakor veličastna operacija, saj je bilo treba v kratkem času prepeljati čez Kanal 23 pehotnih, 10 oklopnih in 4 padalske divizije z vsem potrebnim orožjem in municijo.

Američani so takoj udarili na Cherbourg in ga 20. junija zavzeli, zavzeli so severni del polotoka Cotentin in porinili Nemce do 18. julija na obeh straneh Saint Lôja daleč nazaj. Angleži so zavzeli 9. junija Caen, pri poskusu nadaljnjih udarcev proti vzhodu do Seine pa so naleteli na prehud odpor.

Čeprav so o začetkih druge fronte že mnogo pisali, je bil takratni odgovorni nemški komandant von Rundstedt presenečen, zato ga je tudi Hitler mesec dni zatem zamenjal s Klugejem. Prav tako je bila presenečena tudi sama OKW. Ta ni ob začetku invazije objavila nobene uradnega sporočila, pač pa je nemška vlada prisilila kvizlinge, da so ob tej priliki morali spregovoriti. Tako je dejal Pétain, da se more rešiti Francija samo, če bo v tem času pokazala največjo discipliniranost. Zato naj uboga svojo vlado. Laval je dejal, da postaja Francija po štirih letih znova prizorišče vojne. Tudi on je pozval Francoze k pokorščini in dejal, da bi bila vsaka nepokorščina vladi zločin nad domovino. Toda Anglija je pozvala francosko fronto odpora in vse Francoze, naj kakor koli pomagajo zavezniškim armadam.

Mussolini je moral izjaviti, da bosta vodstvo nemškega naroda in legendarno junaštvo nemškega naroda uničila ta sovražni poskus; oglasiti se je moral Pavelić in napovedati, da ta invazija ne bo zadržala invazije boljševiške Rusije v Evropo. Hrvatski narod prisega na svojo neodvisno

državo, za katero je živel in se boril stoletja. Zato bo dal vse sile za skupni boj z nemškim narodom proti invaziji. Nedić pa je dejal, da so londonski računi vsekakor napačni, če hočejo spraviti Srbijo ob tej invaziji v nekakšen upor na Balkanu. »Vemo,« je dejal, »da so nas Anglo-Američani izdali in prodali boljševikom.«

Goebbels je spregovoril o invaziji šele 8. julija in je priznal, da se je ta posrečila le z neverjetno velikimi izgubami in da so se Anglo-Američani šele po enem mesecu utrdili na celini.

Dne 20. julija je Hitler ob atentatu le za las ušel smrti. Poskus, da bi odstranili Hitlerja, moramo razumeti tako kot strmoglavljenje Mussolinija, ki se je skoraj točno leto dni poprej posrečilo. Ko si je Hitler nekoliko opomogel, je še istega dne spregovoril po radiu in dejal, da ta atentat nima para v nemški zgodovini. Dejal je, da je bila v atentat zapletena klika bedastih oficirjev, rešila pa ga je samo božja previdnost. Takoj je bil imenovan Himmler za komandanta vojske v domovini, v generalni štab pa so poklicali najzvestejšega Hitlerjevega oficirja Guderiana.

Naj se 20. julij ocenjuje že kakor koli, dejstvo je, da pomeni nekaj višek, a tudi spodleteli poskus nemške fevdalne aristokracije (pruskih junkerjev), da bi rešili potapljajočo se nemško barko.

Tudi Goebbels, ki je spregovoril o atentatu šele 26. julija, je potrdil, da je Hitlerja rešila le božja previdnost. Pred posebnim sodiščem so nato v več stopnjah obsodili veliko visokih oficirjev in političnih ljudi na smrt, kolikor jih niso pobili že takoj po atentatu; mnogi so si sami vzeli življenje, veliko pa jih je izginilo še pozneje.

Osvobojenje Francije je potekalo naglo in veliko je pomagalo tudi francosko odporiško gibanje. Ameriško-angleška vojska je začela ofenzivo globlje v Francijo začetek avgusta in že 25. avgusta je bil osvobojen s pomočjo francoskega odporiškega gibanja Pariz. Deset dni prej so se izkrcale nove ameriške in francoske sile blizu Cannesa. Te so že 23. avgusta dosegle švicarsko mejo. Konec avgusta so anglo-ameriške sile očistile severno Francijo in Belgijo ter so sredi septembra dosegle nemško mejo od Trierja do Aachena ter južno mejo Nizozemske.

Tako je nemška vlada 27. septembra v skrajno neprijetnih okoliščinah praznovala četrto obletnico podpisa trojne pogodbe. Ribbentrop ni mogel ob tej priliki dejati drugega kot to, da gre sedaj za življenje ali smrt podpisnic trojne pogodbe in tisočletne kulture. Prav tega dne pa je bila končana konferenca v Dumbarton Oaxu; na nji so zastopniki ZDA, Velike Britanije in Sovjetske zveze naredili pomembno delo, postavili so temelje novi organizaciji, ki naj bi nadomestila nekdanje Društvo narodov.

Jasno je, da bi se bila tudi madžarska buržoazija rada pravočasno umaknila iz vojne, čeprav ji je bilo to že enkrat spodletelo. Dne 15. oktobra je objavil madžarski radio, da je madžarska kapitulirala. Horthy in njegova najbližja okolica se je res tajno pogajala o premirju s sovjetsko vlado, saj je bila Rdeča armada že ob Tisi. Tako je v Budimpešti tega dne res izbruhnil puč, ker pa je bil slabo pripravljen, so ga kmalu zatrli, Horthyja in njegovo kliko pa so prijeli in odpeljali v Nemčijo.

Na poseben Hitlerjev ukaz je bil 18. oktobra uveden nemški Volksturm. Tako je postal znani Totalkriegseinsatz popoln in v vojsko je moral vsak moški od 16. do 60. leta.

Prav v tem času je bila sovjetska vojska v veliki, osmi ofenzivi v Pribaltiku; tu so lomile velik nemški odpor vojska 3., 2. in 1. pribaltske fronte v smeri proti Rigi, vojska leningrajske fronte pa proti Tallinu. Spretno operacije so sredi oktobra odrezale nemške sile (30 divizij) v Pribaltiku od vzhodne Prusije. Tallin je bil osvobojen 22. septembra, Riga pa 13. oktobra. Oktobra je prešla v ofenzivo visoko na severu vojska karelijske fronte in potisnila nemško vojsko na norveško ozemlje.

Že konec septembra je vojska 2., 3. in 4. ukrajinske fronte začela ofenzivo med Munkačem in Beogradom, da bi eliminirala iz vojne tudi Madžarsko. S svojim levim krilom je vojska 3. ukrajinske fronte pomagala 20. oktobra pri osvoboditvi Beograda, vojska 4. ukrajinske fronte je prodirala preko Karpatov na Užhorod, vojska 2. ukrajinske fronte pa je osvobodila Transilvanijo. Budimpešta je bila obkoljena konec decembra, zavzeta pa po silno težkih bojih šele 13. februarja 1945.

V dneh od 9. do 18. oktobra je bila v Moskvi pomembna konferenca, ki so se je udeležili Churchill, Stalin, Eden in Molotov. Konferenco so sklicali v prvi vrsti zaradi rešitve poljskega vprašanja, ker se je vedno bolj zapletalo. Zato so v Moskvo povabili tudi Mikolajczyk. Na konferenci je prišlo do silno ostrih debat, vse pa so bile neplodne, kajti Mikolajczyk je zagovarjal poljsko mejo iz leta 1921, o tem pa seveda sovjetska vlada ni hotela prav nič slišati. Nastalo je tudi vprašanje, kdo bo vladal na Poljskem, ali začasna poljska vlada, ki se je naselila v Lublinu, ali begunska vlada, ki je bila še v Londonu in je malo prej doživela strahovit poraz v Varšavi, se je pa z Andersovo armado junaško borila na strani zaveznikov v Italiji. Problem torej ni bil lahek in konferenca ga ni mogla rešiti. Mikolajczyk je končno le toliko pristal na Edenove sugestije, da bo sicer sprejel Curzonovo mejo, pridržal pa si bo pravico, vprašanje znova sprožiti na mirovni konferenci. Poljsko vpra-

šanje se je še bolj zaostriло v začetku 1945, ko sta London in Washington priznala legalnost poljske vlade v Londonu, kot odgovor pa je takoj zatem Moskva priznala legalnost lublinske začasne vlade.

Dalje so na tej moskovski konferenci veliko govorili tudi o Jugoslaviji. Sklenjeno je bilo, nadaljevati skupno politiko do Jugoslavije in da je treba rešiti vsa notranja nesoglasja v duhu sporazuma med Nacionalnim komitejem osvoboditve Jugoslavije in jugoslovansko vlado v Londonu. Brezpogojno pa je bilo sklenjeno, da bodo jugoslovanski narodi sami odločali o svoji ustavi.

Dne 7. novembra je bil Roosevelt četrtrič izvoljen za predsednika ZDA (407 : 124 za Deweya). V Pragi je bil 13. novembra pod vodstvom ubežnega sovjetskega generala Vlasova ustanovljen Komite za osvoboditev narodov Rusije. Sestanka so se udeležili zastopniki Rusov, Belorusov, Tatarov, Kavkazijcev in Turkestancev. Vlasov je dejal, da je treba strniti vse sile ruskih narodov za boj proti skupnemu sovražniku, boljševizmu. V tem boju so enotni z bojem nemškega naroda in ne bodo nikdar položili orožja. V resoluciji je bilo rečeno, da ti Rusi prevzemajo s tem bojem vso odgovornost za usodo Rusije. Z njimi da so milijoni ljudi, ki so zbežali pred boljševizmom in žrtvujejo vse sile za osvoboditev Rusije, in z njimi da je več milijonov ljudi, ki trpijo pod Stalinovo tiranijo in čakajo osvoboditve. Tako si je novo ustanovljeni Komite zadal nalogo, strmoglaviti Stalinovo tiranijo in osvoboditi Rusijo boljševiškega sistema, odpraviti kolhoze in uvesti privatno zemljiško posest, odpraviti nasilno preseljevanje in dati znova svobodo vere in vesti.

Toda Rdeča armada se je nezadržno bližala. Vlasov in njegovi vlasovci, ki smo jih poznali tudi pri nas, so žalostno končali.

Dne 29. novembra je dejal Churchill pred spodnjim domom, da nihče ne ve, kdaj bo končana vojna z Nemčijo, in še manj, kakšna bo zveza med porazom Nemčije in Japonske. Dejal je, da je še pred meseci trdil, da bo konec vojne z Nemčijo januarja ali februarja 1945. »Vidim,« je nadaljeval, »nekateri začudene obraze tu v spodnjem domu, a rečem vam, da bo morda konec vojne pomladi ali v zgodnjem poletju 1945.« Churchill je s tem sprožil zanimivo vprašanje, ali bi bili lahko končali vojno še tisto jesen ali ne. To je bilo že takrat izredno težko vprašanje, a ga tudi danes še ni mogoče popolnoma pojasniti. Vedeti je treba, da je bila takrat med zavezniki še grmada težkih in popolnoma nerešenih problemov. Vsi pa so pravzaprav nastajali in izhajali iz enega samega dejstva, da je bila Rdeča armada takrat že pred Budimpešto, anglo-ameriška vojska pa še daleč ob Renu in na Apeninih. Neki čisto brez-

pomemben politik je takrat povedal veliko resnico: za zahodno Evropo je vsak kilometer, ki ga naredi Rdeča armada proti zahodu, lahko usodnega pomena.

Končno je sredi decembra spregovoril Mussolini. Ta njegov milanski govor je bil sploh njegov prvi javni govor po julijski katastrofi. Dejal je, da je trdno prepričan v zmago, ker nemški narod trdno veruje v zmago in ker raste moč nemškega orožja iz dneva v dan. Prihodnje leto bo poslala tudi Italija svojo veliko vojsko za skupne boje sil osi. »Končno pa,« je dejal, »so Italijani zato Evropejci, ker so Italijani.«

Prav v tem času je divjala huda državljanska vojna v Grčiji. Tudi Grčija je imela svoje partizane, pa tudi četnike, ki so se ob izkrcanju Angležev predstavili kot redna grška vojska. Težave so bile v Grčiji še po končani vojni.

17. Konec

Začetek 1945 so imeli Nemci še 204 divizije, a od teh na vzhodni fronti 180. Največje sile so koncentrirali med Baltskim morjem in Karpati, da bi tam zaprli pot do Berlina, južno od Karpatov pa so poskušali zapreti pot v Avstrijo, ČSR in južno Nemčijo. Poleg tega so imeli Nemci v Pribaltiku še vedno 30 obkoljenih divizij, v obkoljeni Budimpešti pa še čez 160.000 mož.

Za uničevanje vse te sile se je Rdeča armada dobro pripravila in nagrmadila na izhodišče velike zadnje ofenzive naravnost neverjetno množino orožja. Stalinovo dnevno povelje se je glasilo: dokončati uničenje nemške fašistične armade, dotolči fašistično zver v njenem lastnem brlogu in nad Berlinom razobesiti zastavo zmage.

Po načrtu naj bi se začela ta velika ruska ofenziva 20. januarja 1945. Ker pa je nemška vojska 16. decembra predrila v Ardenih na 100 km široki fronti 110 km v globino anglo-ameriške položaje, je 6. januarja prosil Churchill Stalina za pomoč in tako je bil določen 12. januar za začetek velike ofenzive na 1200 km dolgi fronti od Baltika do Karpatov.

12. januarja je začela ofenzivo vojska 1. ukrajinske fronte (Petrov), 13. januarja je začela ofenzivo vojska 3. beloruske fronte (do 18. februarja Černjahovski, od 20. februarja Vasiljevski), 14. januarja je začela ofenzivo vojska 2. beloruske fronte (Rokosovski) in 1. beloruske fronte (Žukov), 15. januarja pa je začela ofenzivo vojska 4. ukrajinske fronte (Konjev).

Tako so se začele tri oziroma dve velikanski operaciji, če k temu ne štejejo uničevanja 30 obkoljenih divizij pri Libavi, kar je bilo poverjeno silam 2. in 1. pribaltske fronte.

1. Operacije vojske 3. in 2. beloruske fronte. Ta vojska je udarila na nemško grupo center (35—40 divizij ali do pol milijona vojakov), ki je branila vzhodno Prusijo. Dohod do te junkerske dežele je bil silno utrjen s celo vrsto obrambnih črt, ki so spretno izrabljale zelo težko prehodni teren — Mazurska jezera — poleg tega pa sta bili na tem področju še znani trdnjavi Koenigsberg in Graudenz. Sovjetska ofenziva je udarila v dve smeri: severno od Mazurskih jezer proti Koenigsbergu in južno od teh jezer proti Mlavi in Elbingu.

Grupa center je bila konec januarja razbita na tri dele. Najmočnejši od teh (do 20 divizij) je bil uničen od 13. do 20. marca južno od Koenigsberga. V teh bojih je padel tudi komandant 3. beloruske fronte Černjahovski. Najhujši spopadi v tej ofenzivi pa so bili za sam Koenigsberg, ki je bil končno zavzet v dva dni trajajočih bojih (6. do 8. aprila) na juriš. Kar je še ostalo od te grupe center, je bilo popolnoma uničeno do 25. aprila.

2. Operacije na Visli in Odri proti silam, ki so branile dostop k Berlinu. Vojska 1. ukrajinske fronte je udarila s področja Sandomir v splošni smeri proti Čenstohovi — Vroclavu in Krakovu. Njene sile so bile 21. januarja že v nemški Šleziji, 23. januarja na Odri pri Vroclavu, 28. januarja so bile osvobojene Katovice in s tem ves dombrovski premogovni revir. V hudih bojih so te sile 6. do 11. februarja prešle Odro in 16. februarja obkolile zelo močno branjeni Vroclav, ki je padel šele 6. maja. Z ostalimi silami je ta fronta prodrla marca na reko Niso in k sudetskimi goram.

Vojska 1. beloruske fronte je začela ofenzivo z Visle pri Pulavi s splošnim udarcem proti Lodzu. Varšava je bila osvobojena 17. januarja, Lodz 19. januarja, Bidgošč 23. januarja. Pozneje je bil obkoljen 27. januarja, zavzet pa 23. februarja.

Toda Nemci so vrgli za obrambo dohodov k Berlinu novih 17 divizij in so celo poskušali ofenzivo v Pomeraniji. Toda vojska 2. in 1. beloruske fronte je to ofenzivo uničila in nato 5. marca udarila do področja Kolberg—Spodnja Odra—Baltiško morje. Tako so bili Nemci obkoljeni na področju Gdansk—Gdinja in začetek aprila uničeni.

3. Vojska 2. in 3. ukrajinske fronte je začela ofenzivo za Budimpešto. Nemci so poskušali februarja deblokirati svoje sile v Budimpešti, a že 13. februarja je bila v mestu likvidirana skupina 110.000 vojakov. Kljub temu so začeli Nemci marca novo ofenzivo pri Blatnem jezeru z

11 tankovskimi divizijami, ki so prišle naravnost z zahodne fronte. Jasno je postalo, da hočejo Nemci rešiti Budimpešto, Avstrijo in južno Nemčijo, zavlačevati vzhodno fronto in odpirati pot zahodni. To je bil težak politični problem, ki je resno ogrožal zavezniško trdnost prav v začetku vojaškega poraza Hitlerjeve vojske. Hitlerjevci so do skrajnosti napeli svojo propagando in prerokovali zlom velike koalicije v najkrajšem času. Pred očmi so imeli le eno: najprej zlom koalicije, nato pa separatni mir z Anglo-Američani, pa četudi bi bila to brezpogojna kapitulacija. Goebbels je upal celo več, na skupno korakanje potolčene nemške armade z anglo-ameriško armado proti Sovjetski zvezi. Le nepremagljiva moč Sovjetske zveze je pravzaprav obdržala to koalicijo in velikanska popularnost Sovjetske zveze med ljudskimi množicami vsega sveta. S tem pa je zelo pravilno računal realni politik Roosevelt.

Velika nemška ofenziva ob Blatnem jezeru je trajala do srede marca, nato je Rdeča armada na tem področju prešla 16. marca v ofenzivo. Vojska 2. ukrajinske fronte je 4. aprila zavzela Bratislavo, skupaj s 3. ukrajinsko fronto pa 13. aprila Dunaj.

Nemcem ni preostajalo drugega kot kapitulirati ali pa še braniti Berlin do zadnjega. Dan poprej, preden je padel Dunaj, je umrl Roosevelt. Še istega dne je vzkliknil Goebbels, da veruje v smisel zgodovine in je prepričan, da bo našel firer izhod iz že izgubljene vojne. Teden dni zatem pa je dejal, da je perverzna koalicija med plutokracijo in boljše-vizmom tik pred razsulom. Glavo te sovražne ideje, Roosevelta, je zlomila Usoda. To pa je ista Usoda, ki je pustila firerja 20. julija živega in nepoškodovanega, da bi dopolnil svoje delo.

V znamenju velikih sovjetskih zmag je potekala od 4. do 13. februarja 1945 nova konferenca velike trojice v Jalti na Krimu. Sklenili so: 1. premagati Nemčijo. Izdelali so dokončne načrte za nemški poraz. Udarec bo šel po nemškem rajhu od vzhoda, zahoda, severa in juga. Tesno sodelovanje vseh treh zavezniških štabov bo skrajšalo vojno. 2. Zasedba Nemčije. Vsaka od treh zaveznic bo dobila v Nemčiji svojo okupacijsko cono, a vrhovno upravo bo imela centralna kontrolna komisija, ki jo bodo sestavljali trije vrhovni zavezniški poveljniki. Sprva je Roosevelt predlagal, naj bi Nemčijo takoj razdelili na pet delov, Churchill pa, da na tri dele. Obveljala je sovjetska zahteva samo o okupacijskih conah, vendar pa je treba gledati na Nemčijo kot na celoto. Tudi Francija lahko zasede svojo cono in pošlje v kontrolno komisijo svojega člana. »Naša neupogljiva volja je,« je dalje rečeno, »iztrebiti nemški militarizem in nemški nacizem ter skrbeti za to, da Nemčija ne bo nikdar več mogla motiti svetovni mir. Odločeni smo razorožiti vse nemške

oborožene odseke, enkrat za vselej razbiti nemški generalni štab, ki je še vedno našel sredstva, načine in pota za okrepitev nemškega militarizma. Uničiti ali obvladati vso nemško industrijo, ki bi se mogla spremeniti v vojaško industrijo, vse vojne zločince pa pravično in hitro kaznovati. 3. Vojno škodo, ki jo je povzročila Nemčija, bo raziskala posebna komisija. Nemčija mora plačati 20 milijard dolarjev, od teh bo dobila Sovjetska zveza 10 milijard. 4. Konferenca Združenih narodov. Ta organ je treba postaviti čimprej zaradi zavarovanja miru. Trajno sodelovanje vseh narodov mora odstraniti napadalne vojne ter tudi politične, gospodarske in socialne vzroke za to vojno. Temelji tej organizaciji so bili postavljeni v Dumbarton Oaxu, toda tam niso dosegli soglasja v najvažnejšem vprašanju glasovalnega postopka. 5. Temelj za ureditev osvobojene Evrope bo Atlantska izjava. Vpostaviti je treba mir v vseh sedaj podjarmljenih deželah. Ukreniti bo treba vse potrebno, da se prepreči pomanjkanje (ki je konec prve svetovne vojne objektivno silno podprlo takratno revolucionarno krizo). Začasne vlade na novo osvobojenih držav naj se postavijo na široki bazi ljudske demokracije. Zavezati pa se morajo, da bodo čimprej razpisale svobodne volitve. Če bo potrebno, bodo vlade treh velesil pomagale pri izvajanju teh volitev. 6. Izražena je bila želja, naj bi se tem sklepom pridružila tudi začasna francoska vlada. Glede Poljske je bilo rečeno, da je nastal po osvoboditvi vse dežele po Rdeči armadi nov položaj. Zato naj se sedanja poljska vlada (v Londonu) preuredi na večji demokratični bazi iz članov te vlade in iz članov začasne vlade v Lublinu. Za to naj poskrbijo sovjetski zunanji minister ter angleški in ameriški poslanik v Moskvi. Vzhodna sovjetsko-poljska meja se drži v načelu Curzonove črte, ta pa naj se drži etnografske meje in naj zato ponekod odstopi 5 do 8 km v korist Poljske. Zato bo dobila Poljska ozemlje na zahodu. 7. Sovjetska zveza bo stopila v vojno z Japonsko čez dva do tri mesece po kapitulaciji Nemčije. Po japonski kapitulaciji bo dobila Sovjetska zveza južni Sahalin in Kurilske otoke. Govora je bilo tudi o pomoči Kitajski v osvobodilnem boju z Japonsko in o pomoči Jugoslaviji.

V Nemčiji so se stvari tako zaostriale, da so bila ustanovljena nagla sodišča na ozemljih, ki jih je začela ogrožati Rdeča armada. Ta nagla sodišča so bila pristojna za vsa dejanja, ki bi utegnila kakor koli škodovati vojni moči in borbeni odločnosti. Goebbels je sicer 28. februarja skušal potolažiti nemški narod, da je na vzhodu narejena nova obrambna črta, dostavil pa je, da bodo nacistični voditelji rajši pomrli, kot kdaj koli kapitulirali. Začetek aprila je bila ustanovljena nova nemška bojna organizacija Werwolf, katere člani so se zavezali bojevati se do

zadnjega. Te organizacije so se zahodni zavezniki močno prestrašili. Nasedli so Goebbelsovi propagandi, da se bodo tirolske planine spremenile v nezavzetno trdnjavo. Tod bodo nacisti osnovali partizansko gibanje. Ali pa so imeli ti za seboj takrat še nemški narod?

Goebbels je 12. aprila zapisal, da se bo v tej vojni odločilo šele sekundo pred dvanajsto uro. Če se bodo vsa nemška mesta upirala, sovražnik ne bo mogel napredovati.

V veliki ofenzivi začetek 1945. leta je Rdeča armada osvobodila Poljsko, velik del ČSR, Madžarsko, vzhodno Prusijo, vzhodno Pomeranijo in Šlezijo. Rdeča armada je bila na Odri in Nisi in se je pripravljala na končni udarec proti Berlinu. Odra in Nisa pa sta bili silno utrjeni.

Gibati pa se je začela tudi zahodna fronta, kjer je anglo-amerikanska vojska konec januarja 1945 znova zrvnala fronto, ki jim jo je predril Rundstedt s svojo ofenzivo (20 divizij, od teh 7 oklopnih) v Ardenih. Anglo-ameriška vojska, razporejena v severno angleško grupo (Montgomery) in južno ameriškansko (Bradly) je prešla v ofenzivo. Skupina Montgomery 8. februarja, skupina Bradley pa 23. februarja. Dne 15. februarja so prišli Angleži do Rena pri Emmerichu, Američani pa so ga prešli 7. marca pri Kölnu in 22. marca pri Mainzu, medtem ko so prešli Angleži Ren 24. marca. Začela se je nezadržna ofenziva na zahodu.

Angleži so v noči od 19. na 20. april dosegli pri Hamburgu in Lauenburgu Labo in od tod udarili na Magdeburg ter se tu utrdili. Prva ameriška armada je udarila čez Kassel in prišla 14. aprila na Labo pri Dessauu, zavzela 19. aprila Leipzig in se je 25. aprila srečala s sovjetskimi predhodnicami pri Torgauu na Labi. Tretja ameriška armada je udarila iz Mainza na Darmstadt, Wiesbaden in Frankfurt. Četrta armada je predrila čez Turinški gozd do češkega Rudogorja in začetek maja z desnim krilom do demarkacijske črte med zahodno in vzhodno vojsko Karlovy Vary—Budjejevice—Linz, z levim krilom pa je zasedla Würzburg, po hudih bojih od 16. do 20. aprila Nürnberg, 30. aprila München in Salzkammergut. Del te armade je udaril na Mannheim in Heidelberg in nato čez Neckar in gornjo Donavo v Alpe do Brennerja.

Prva francoska armada je šla čez Ren severno od Karlsruhe (1. aprila) in je čez Schwarzwald zavzela Stuttgart (21. aprila) in udarila v Vorarlberg.

Tako je bil velik prostor zahodne Nemčije naravnost preplavljen v zelo kratkem času. Resno so pravzaprav branili nacisti le dva svoja »sveta« kraja, Nürnberg in München. Začetek aprila se je razgibala tudi anglo-ameriška armada na Apeninih. Obe, angleška nekoliko po-

prej, sta udarili na Bologno in se nato razlili po Padski nižini; tu se je po velikih italijanskih mestih severne Italije naglo začela splošna ljudska vstaja. Ameriška armada je prodirala nato čez Genovo proti francoski meji in čez Padsko nižino do Brennerja, angleška pa po Benečiji proti Koroški in Štajerski. Kljub temu naglemu anglo-ameriškem prodiranju so italijanski partizani le ujeli bežečega Mussolinija ob Comskem jezeru, ga 28. aprila ustrelili in potem izobesili v Milanu z glavo navzdol. Dne 2. maja je kot prva kapitulirala nemška vojska v Italiji; kapitulacijo te so pripravljali že delj časa višji zaupniki SS.

Ko je 16. aprila začela Rdeča armada veliko ofenzivo proti Berlinu, je izdal Hitler dnevno povelje, v katerem je dejal, da morajo boljševiki izkrvaveti pred glavnim mestom nemškega rajha. »Kdor še to pot ne bo izpolnil svoje naloge, bo izdajalec.« Na koncu je dejal, da bo Berlin ostal nemški, Dunaj zopet nemški in da Evropa ne bo nikdar ruska.

Za napad na Berlin je sovjetska vrhovna komanda določila vojsko 1. beloruske in 1. ukrajinske fronte (in dve poljski armadi) ter vojsko 2. beloruske fronte. Prva skupina je začela ofenzivo 16. aprila, druga pa čez štiri dni. Rusi so za to ofenzivo na Berlin uporabili 41.000 topov in minometalcev, 6300 tankov in 8000 letal, Nemci pa so imeli za obrambo glavnega mesta okrog milijon vojakov, 8000 topov, 1200 tankov in 3300 letal. Postavili so za Odro in Niso posebno grupo Visla in levo krilo grupe center.

Od 16. do 19. aprila je vojska 1. beloruske in 1. ukrajinske fronte prebila silno nemško obrambo na Odri in Nisi. Na posebno hud odpor je naletela vojska 1. beloruske fronte. Potem je njena vojska prodirala proti severnemu in severozahodnemu delu Berlina, vojska 1. ukrajinske fronte pa je od Nise udarila čez reko Spree, razbila nemško obrambo na dva dela in udarila na Berlin od juga in jugozahoda. Tako so po silnih bojih Berlin 25. aprila obkolili. Prav tega dne so se srečale enote 5. gardijske armade 1. ukrajinske fronte pri Torgauu z enotami prve ameriške armade. Nemčija je bila razpolovljena.

Začeli so se boji za Berlin; obrambo mesta je že 23. aprila prevzel Hitler sam. Boji so trajali skoraj deset dni. Vsaka od svoje strani sta prodirali v mesto 8. gardijska armada (general Čujkov) in 3. udarna armada (general Kuznecov). Cilj je bil en sam: rajhstag. Zadnjega aprila je bila ožja obramba Berlina razbita na štiri izolirane dele in začel se je juriš na rajhstag in istega dne sta ob 14.25 izobesila na kupoli rajhstaga polkovni razvodnik Mihail Jegorov in Meliton Kangaria zastavo zmage. Dne 2. maja je obramba Berlina kapitulirala. Vojska

2. in 1. beloruske ter 1. ukrajinske fronte je prišla na črto Wismar—Schwerin—Wittenberg—Laba do Meissena.

Začetek maja je izbruhnila v Pragi ljudska vstaja; Nemci so jo poskušali zadušiti, zato je z naglico prišla preko Dresdena na pomoč vojska 3. ukrajinske fronte in 9. maja osvobodila Prago.

Prva velika podgana, ki je zapustila Berlin, je bil Göring. Ta je že 23. aprila iz takrat še varnega Berchtesgadena opozoril Hitlerja, naj mu spričo politične oporoke iz začetka septembra 1939 izroči vso oblast, da se bo lahko z vsemi pooblastili pogajal z zahodnimi zavezniki. Göring je dodal, da zahteva odgovor v najkrajšem času, sicer bo menil, da Hitler ne more več svobodno ukrepati. To je bil joj v Hitlerjevem bunkerju pod vrtovi vladne palače! Hitler je najprej izobčil Göringa iz stranke in mu odvzel vse funkcije in šarže, potem pa je ukazal, naj ga aretirajo. To zadnje — zvesti stroj SS je delal še neverjetno natančno — bi se bilo tudi zgodilo in Göring bi bil ob glavo, če bi ga z veliko naglico ne bili rešili letalski oficirji. Še 25. aprila je Goebbels, ki je ostal pri Hitlerju, pozival Berlinčane, naj se branijo do zadnjega, ker da prihaja pomoč. Dne 28. aprila je ponujal zahodnim zaveznikom predajo še drugi veliki zločinec Himmler, ki se je tudi izmuznil iz Berlina. Toda angleška in ameriška vlada sta vzeli to Himmlerjevo ponudbo kot poskus, v zadnjem trenutku razbiti enotnost velike trojice.

Popoldne 30. aprila sta si vzela življenja Hitler in Goebbels. Malo pred smrtjo je Hitler imenoval za svojega naslednika vrhovnega komandanta roparskih podmornic admirala Doenitza; ta je začel v Flensburgu sestavljati novo vlado. Doenitz je kot naslednik »legalne« oblasti vzel zadevo čisto resno — ni se imel niti za vojnega zločinca — in je takoj po imenovanju izdal nemškemu narodu razglas, v katerem je dejal, da je njegova dolžnost rešiti nemški narod pred boljševiskim sovražnikom. Dalje je dejal, da se samo zato še bojuje in se bo bojeval vse dotlej, dokler mu tega boja ne bodo preprečili Anglo-Američani, ki z nadaljevanjem vojne samo pomagajo razširjati boljševizem po Evropi.

Nič drugače ni govoril 2. maja po radiu Doenitzov zunanji minister grof von Schwerin-Krossik. Dejal je, da se po nemških cestah še svobodne Nemčije vali reka obupanih in sestradanih nemških ljudi proti zahodu. Od vzhoda se pomika železna zavesa neovirano dalje in pušča za seboj opustošenje, kakršnega svet še ni poznal. V San Franciscu se pogajajo (prvo zasedanje Združenih narodov se je res začelo 26. aprila v San Franciscu) o vpostavitvi novega sveta, ki naj bi obvaroval človeštvo pred novo vojno. »Svet ve prav dobro,« je dejal, »da bi tretja svetovna

vojna ne pomenila samo propad narodov, temveč tudi uničenje vsega človeštva. Strahotna orožja, za katerih uporabo je zmanjkalo časa(!), bi se v tretji svetovni vojni z vsemi grozotnimi učinki polno uveljavila. « Dalje je dejal, da pričakuje nemški narod in z njim vsi drugi, ki jih stiska boljševiški teror novega reda, resničen in trajen mir. Čim več nemškega vzhoda pade v roke boljševikov, tem večja je nevarnost lakote v vsej Evropi. Boljševizirana Evropa je prva stopnja k svetovni revoluciji. Izbira je samo ena: ali pustiti svetovno revolucijo ali tretjo svetovno vojno. »

Ta neverjetno odkriti vojno hujskaški govor je le zbodel angleško in ameriško vlado, da sta pokazali vso svojo nejevoljo.

Doenitz je poslal svojega opolnomočenca, novega šefa generalnega štaba Jodla v Eisenhowerjev štab v Reimsu in ta je 7. maja ob 2,41 podpisal brezpogojno nemško kapitulacijo, ki je začela veljati 9. maja ob 00,01. Čeprav je bil med sopodpisniki tudi sovjetski general Suslparov, je sovjetska vlada silno ostro protestirala, s kakšno pravico je imenoval od nikogar priznani Doenitz opolnomočenca za podpis kapitulacije. Stvar se je potem le za silo izgladila nekako tako, da so 8. maja ratificirali kapitulacijo v štabu maršala Žukova. Tu je podpisal kapitulacijo še »legalni« šef OKW, Keitel.

Tako se je končala vojna z Nemčijo. Ostala je samo še Japonska. Težave z Doenitzovo vlado so bile vedno večje. Zahodni zavezniki so jo nekako tolerirali, a vlada Sovjetske zveze je vedno glasneje zahtevala, naj Doenitza zapro kot vojnega zločinca, ne pa da ga imajo za predsednika legalne nemške vlade. Vse to se je vleklo do 5. junija, ko so v glavnem štabu maršala Žukova vrhovni zavezniški komandanti v Nemčiji podpisali štiri deklaracije o Nemčiji. Prva deklaracija — o porazu in zasedbi Nemčije — je dejala, da v Nemčiji ne obstaja več nobena centralna oblast, ki bi mogla nositi odgovornost za ohranitev miru in upravo dežele. Deklaracija zahteva brezpogojno prenehanje vsake sovražnosti, popolno razorožitev vseh nemških oboroženih sil, ki postanejo vojni ujetniki, in izročitev nacističnih voditeljev in osumljencev vojnih zločinov. V deklaraciji o posvetovanju zaveznikov je bilo rečeno, da prevzamejo zavezniki nad Nemčijo vrhovno oblast. V deklaraciji o okupacijskih conah je bila Nemčija razdeljena na štiri okupacijske cone. Na vzhodno sovjetsko, severozahodno angleško, zahodno francosko in jugozahodno ameriško. Tudi Berlin so razdelili na štiri okupacijske cone. V deklaraciji o kontrolnem svetu pa je bilo rečeno, da vsi štirje vrhovni komandanti predstavljajo najvišjo oblast v Nemčiji kolektivno in da sprejemajo veljavne sklepe soglasno.

Tako je v Nemčiji »pravno« minila Hitlerjeva oblast, ki jo je ta še v zadnjem hipu hotel prenesti na Doenitza.

S sprejetjem statuta se je 25. junija končala prva konferenca Združenih narodov. V slovesnem uvodu je rečeno, da so se Združeni narodi odločili prihodnje rodove rešiti biča vojne, ki je dvakrat v našem življenju prinesla človeštvu neizrekljivo trpljenje. Odločili so se znova okrepiti temeljne pravice ljudi, mož in žena, enake pravice velikih in malih narodov in ustvariti pogoje za pravičnost in socialni napredek.

Že 14. julija se je v angleški in ameriški okupacijski coni v Nemčiji nekoliko omilila prepoved občevanja zavezniških vojakov z Nemci. V dnevnem povelju maršala Montgomeryja je bilo rečeno, da se poslej smejo zavezniški vojaki spuščati z Nemci v pogovore v javnih lokalih in na cestah, ne smejo pa obiskovati nemških hiš in Nemci ne njihovih lokalov, razen uradnih.

Dne 17. julija so se v Potsdamu sestali na konferenco Rooseveltov naslednik Truman, Stalin in spočetka še Churchill, potem pa ga je zamenjal laburist Attlee, ki je zmagal na parlamentarnih volitvah. Konec konference je bil 2. avgusta in tedaj so izdali obširno poročilo o konferenci. Glavna naloga konference je bila priprava za mirovno konferenco. Zato je bil ustanovljen svet zunanjih ministrov Velike Britanije, Sovjetske zveze, Kitajske, Francije in ZDA s stalnim sedežem v Londonu. Vsak zunanji minister je imel svojega opolnomočenega namestnika in rečeno je bilo, da se mora svet zunanjih ministrov prvič sestati do 1. septembra 1945.

Prva naloga sveta je bila pripraviti vse potrebno za mirovne pogodbe z Italijo, Romunijo, Bolgarijo, Madžarsko in Finsko, druga naloga pa, urediti sporna ozemelska vprašanja, ki so nastala po vojni, in končno, pripraviti predloge za sklenitev miru z Nemčijo, ki jih bo mogla sprejeti za to sposobna nemška vlada.

Glede Nemčije je bilo v Potsdamu rečeno, da so zasedle zavezniške armade vso Nemčijo in da je začel nemški narod opravljati pokoro za strašne zločine, ki »so bili storjeni pod vodstvom ljudi, katerim je na višku njihovih uspehov pritrjeval in jih slepo ubogal«. Na podlagi sklepov jaltske konference bosta v Nemčiji iztrebljena militarizem in fašizem in Nemčija ne bo nikdar več ogrožala sosedov in svetovnega miru. Nimajo pa zavezniki namena, uničiti nemški narod ali pa iz njega narediti sužnje. Hočejo mu dati priliko, da začne novo življenje na miroljubni in demokratični osnovi. Vrhovna oblast v Nemčiji je v rokah vrhovnih zavezniških komandantov ZDA, Velike Britanije, Sovjetske zveze in Francije. Vsak od teh je suveren v svoji coni, vsi pa

Vdor na Poljsko (zgoraj) — Nemci na Norveškem (spodaj)

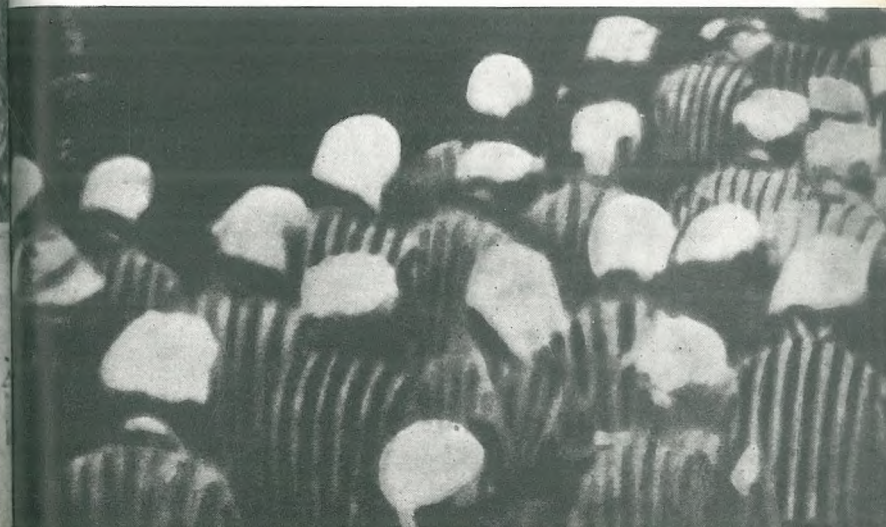

Dunkerque. Angleške čete čakajo na prevoz čez Kanal (zgoraj) — Zaklonišče. Na London padajo nemške bombe (spodaj)

»Heil Hitler!« (zgoraj) — Nacistično koncentracijsko taborišče (spodaj)

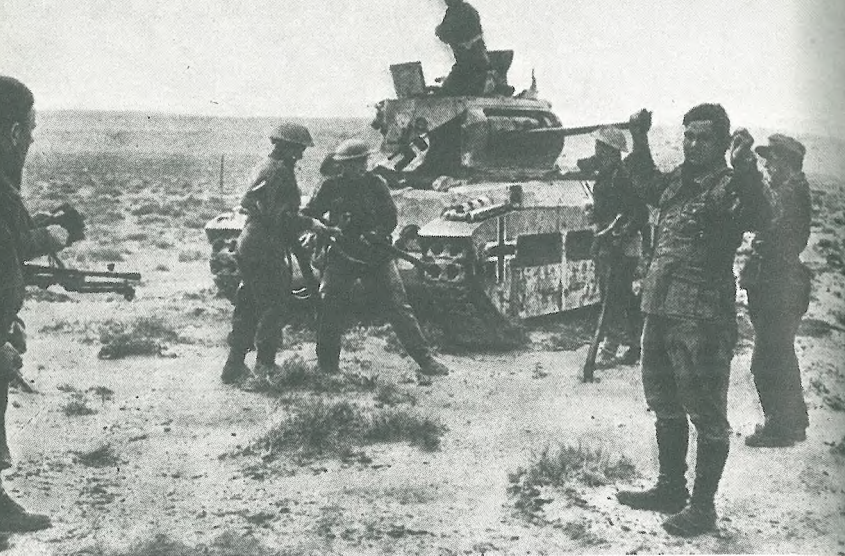
Beograd, 27. marca 1941 (zgoraj) — Nemški padalci se spuščajo na Kreto (spodaj)

Nekje v Rusiji pozimi 1941 (zgoraj) — Stalingrad (spodaj)

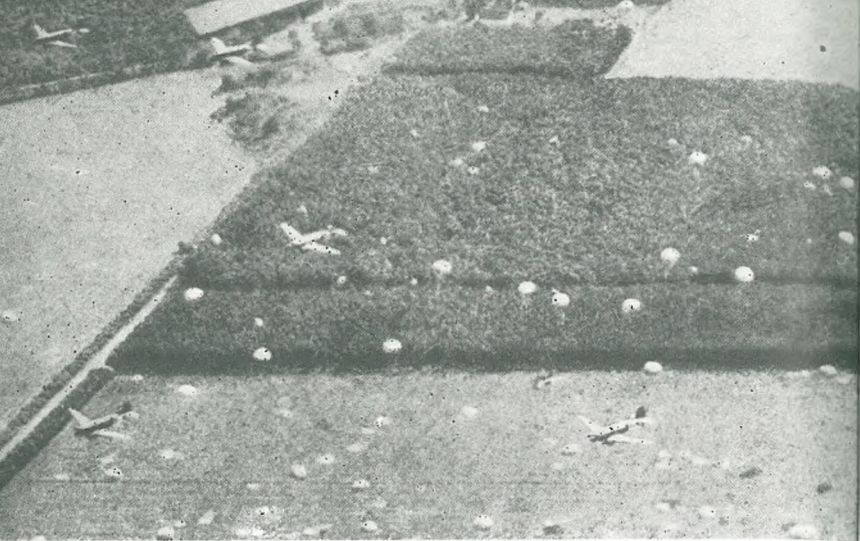
El Alamein (zgoraj) — Vojna na Atlantiku (spodaj)

Monte Cassino (zgor) — Sled potopljene podmornice (spodaj)

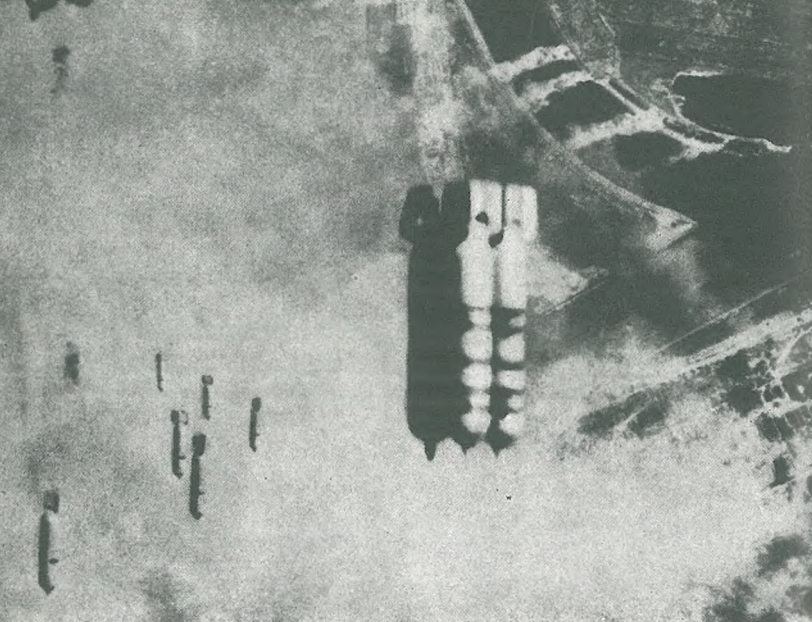
Zavezniška invazija v Franciji. Izkrčevanje iz zraka in z morja

Partizanska vojska. Naša XIV. divizija na Štajerskem (zgoraj) — Nemci uničujejo varšavski geto (spodaj)

Bombe padajo na nemška mesta

Srečanje na Labi (zgoraj) — Nürnberški proces (spodaj)

Atomska goba nad Hirošimo (zgoraj) — Nekaj ur pozneje (spodaj)

v vsej Nemčiji. Kolikor je le mogoče, naj se ravna z nemškim narodom v vseh conah enako.

Naloge zavezniškega kontrolnega sveta so: popolna razorožitev in demilitarizacija Nemčije in nadzor nad nemško industrijo, da se ta ne bi spremenila v vojno industrijo. Razpust vseh nemških oboroženih sil in generalnega štaba ter uničenje vsega orožja in tovarn orožja. Dalje je dolžnost zavezniškega kontrolnega sveta, da prepriča nemški narod, da je v resnici popolnoma premagan in da nosi soodgovornost za ta poraz. Razpustiti se mora nacionalnosocialistična stranka in vse, kar je bilo z njo v kakršni koli že zvezi, odpraviti se morajo vsi nacistični zakoni, ki so dajali podlago Hitlerjevemu režimu in osnovo za rasno, versko in drugo razlikovanje. Vojni zločinci se morajo postaviti pred sodišče, aktivni člani nacionalno socialistične stranke se morajo pognati iz služb, pouk v šolah pride pod kontrolo in mora izključiti sleherno nacionalnosocialistično in militaristično doktrino, pravosodstvo pa je treba spraviti v sklad s temelji demokracije.

Uprava Nemčije naj se izvede po načelih politične decentralizacije in utrjevati je treba moč krajevnih samouprav. Zato je treba povsod čimprej vpostavljeni krajevna samoupravna telesa, ki naj bodo ali voljena od ljudi ali pa postavljena demokratično. Morejo se ustanovljati demokratične politične stranke. Čimprej je treba omogočiti volitve v občinske, pokrajinske in deželne uprave. Za sedaj se ne postavi nobena centralna oblast. Pod kontrolo zavezniškega sveta pa se ustvarijo neki centralni organi za področje financ, prometa, poročevalske službe, za nanje trgovine in industrije. Vzpostavijo se svoboda govora, tiska, vere in svobodnih sindikatov. V Potsdamu so bile tudi začrtane gospodarske smernice. Prepovedano je bilo izdelovanje vsakršnega orožja in postavljena najstrožja kontrola nad strateškimi surovinami. Čimprej je treba decentralizirati nemško gospodarstvo in odpraviti kartele ter truste. Pri organizaciji novega nemškega gospodarstva je treba paziti predvsem na razvoj poljedelstva in domače industrije, ki bo služila le miroljubnim namenom. Vendar je treba pri vsem tem obravnavati Nemčijo kot gospodarsko enoto, zato morajo biti izdane za vso Nemčijo enotne gospodarske smernice. Posebno naj pazi zavezniški svet na uvoz in izvoz, na zadostno prehrano in potrebe okupacijskih sil ter brezdomcev. V Nemčiji je treba doseči neki povprečni življenjski standard, ki pa ne sme biti višji, kot je povprečni življenjski standard v ostalih evropskih državah.

Glede nemških reparacij je bilo rečeno, da se pokrijejo reparacijske zahteve Sovjetske zveze z odvozom vrednosti in dragocenosti iz so-

vjetske okupacijske cone. S temi bo pokrila Sovjetska zveza tudi reparacijske zahteve Poljske; ZDA, Velika Britanija in ostale države bodo pokrile reparacije iz zahodnih okupacijskih con, Sovjetska zveza pa dobi še iz zahodnih okupacijskih con 15% industrijskih naprav, ki niso potrebne za nemško mirnodobsko industrijo, in 10% strojev, in sicer v šestih mesecih. Vlada Sovjetske zveze ne zastavlja vprašanja glede nemškega zlata, ki so ga zaplenile zavezniške sile v Nemčiji.

Glavni vojni zločinci naj se čimprej postavijo pred sodišče.

Glede Avstrije je bilo rečeno, da je konferenca obravnavala predlog sovjetske vlade, naj se prenese oblast začasne avstrijske vlade na vse avstrijsko ozemlje. Sklenjeno pa je bilo, da bodo o tem razpravljali, ko bodo tudi britanske in ameriške sile zasedle Dunaj.

Glede Poljske je bilo rečeno, da sta se sporazumeli obe poljski vladi in da je bila sestavljena začasna vlada v smislu sklepov krimske konference. To vlado bodo zavezniki priznali in jo podprli v tem, da bi se čimprej vrnili vsi Poljaki iz tujine (Andersova armada). Začasna vlada pa naj čimprej izvede volitve. Dokončne poljske meje naj se uredijo na mirovni konferenci. Začasna meja poljskega ozemlja in dela sovjetske okupacijske cone naj bo sledeča: Vzhodno morje (zahodno od Swinemünde) — Odra do izliva zahodne Nise — zahodna Nisa — češkoslovaška meja. Pod Poljsko pride tudi vzhodna Prusija, kolikor ta ne vpada v sovjetsko okupacijsko cono, in nekdanje svobodno mesto Gdansk.

Sklepi: 1. čimprej je treba s sklenitvijo mirovnih pogodb odpraviti nenormalni položaj Italije, Bolgarije, Finske, Madžarske in Romunije. 2. Svet zunanjih ministrov naj najprej pripravi mirovno pogodbo z Italijo, ki se je prva odtrgala od Nemčije in je, osvobodena fašistične vladavine, na poti demokratizacije. Nato naj svet zunanjih ministrov pripravi mirovne pogodbe z Bolgarijo, Finsko, Madžarsko in Romunijo. 3. Čimprej je treba urediti preseljevanje Nemcev iz ČSR in Madžarske v Nemčijo.

Dne 8. avgusta je bila sestavljena prva lista velikih vojnih zločincev (24), med katerimi je bil tudi Gustav Krupp von Bohlen-Halbach. Krupp in njegova dinastija smrti pa živita in uspevata še danes.

Ostala je še vojna z Japonsko; ta je vedno bolj izgubljala okupirana ozemlja na Pacifiku in v Aziji, vendar tudi po nemški kapitulaciji ni takoj položila orožja. Zato so Amerikanci segli po strahovitem orožju in vrgli 6. avgusta prvo atomsko bombo na Hirošimo. Deset ton tega razstreliva je imelo isti učinek kot 20 000 ton takrat znanega najbolj močnega eksploziva. Ob tej priliki je dejal Truman, da uvaja dejstvo, da

morejo ZDA odslej dalje rušiti z atomom, novo epoho v obvladovanju naravnih sil. »Predlagal bom kongresu,« je dejal, »da se ustanovi posebna komisija, ki bo imela nadzorstvo nad tem vojaškim sredstvom in to tembolj, ker je uporaba atomske rušilne sile pomemben člen za zavarovanje svetovnega miru.«

Dva dni po eksploziji prve atomske bombe je stopila v vojno proti Japonski tudi Sovjetska zveza, dan za tem pa so vrgli na Nagasaki drugo atomsko bombo. Šele to je zlomilo trdovratnost japonske fašistične buržoazije in cesar je 10. avgusta pristal na brezpogojno kapitulacijo.

Reči moremo, da je bila 11. avgusta končana druga svetovna vojna, čeprav je Japonska podpisala kapitulacijo šele 2. septembra. Računajo, da je v tej vojni padlo, pomrlo po ujetniških taboriščih ali kakor koli drugače izginilo približno 16 milijonov vojakov. Od teh jih je izgubila Sovjetska zveza 6 milijonov, Nemčija 3,5 milijona, Japonska 1,2 milijona, Velika Britanija pol milijona, Jugoslavija pol milijona, Francija 340.000, Italija 330.000, Poljska 320.000 in ZDA 300.000.

To so hude številke! Še hujše so bile izgube civilnega prebivalstva v Evropi in Aziji. Računajo jih na 20 do 30 milijonov, vojne stroške pa na 1.500 milijard dolarjev.

Že 22. septembra se je začela konferenca zunanjih ministrov v Londonu in s tem priprave za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo. Toda že začetek te konference je pokazal dosti neugodno atmosfero. Vlada ZDA, ki je imela atomsko bombo, je vedno bolj poudarjala nevarno ekspanzijo Sovjetske zveze, govorila je o železni zavesi in komunistični nevarnosti, vlada Sovjetske zveze pa je vračala milo za drago. Močno pa se je čutilo, kako ji ni prav, da tudi ona še nima atomske bombe.

Sredi oktobra se je začel sodni proces proti velikim vojnim zločincem, med katerimi pa ni bilo nobenega Italijana. Obtožnica jih je dolžila, da so hoteli zavladati s pomočjo nacionalnega socializma nad svetom, da so zagrešili zločin proti svetovnemu miru in velike zločine v Franciji, na Danskem, v Belgiji, na Nizozemskem, v Luksemburgu, Italiji, Sovjetski zvezi, Poljski, ČSR, Jugoslaviji in Grčiji.

Na večer pred 28. obletnico oktobrske revolucije je govoril Molotov; med drugim je poudaril posest atomske bombe v rokah ZDA in odločno zavrnil ustvarjanje blokov držav kot obrambno sredstvo. »Te moderne grupacije ali bloki,« je poudarila nekoliko kasneje agencija TASS, »se v ničemer ne razlikujejo od starih blokov, ki jih je obsodila zgodovina. Atomska bomba v rokah reakcionarjev pa je signal za novo križarsko vojno proti Sovjetski zvezi.«

Medsebojno obtoževanje, zlasti pa nezaupanje med velikimi silami ni bilo dobro znamenje za pravilno in pravično urejanje izredno težkih problemov, ki so nastali po drugi svetovni vojni in ki na žalost še malo niso rešeni danes. Toda svobodoljubne ljudske množice vsega sveta želijo in hočejo pravo rešitev vseh teh vprašanj, predvsem pa mir in odstranitev kakršne koli nevarnosti za novo vojno. Prav bi bilo, da bi svet imel vedno pred seboj besede zunanjega ministra v Doenitzovi vladi, da se atomsko orožje v drugi svetovni vojni še ni moglo uveljaviti z vsemi grozotnimi učinki, ker ni bilo več časa za to.

Poglejmo še, kako se je spreminjal in spremenil zemljevid med drugo svetovno vojno in takoj po njej. Na novo je nastala vrsta držav: Islandija, Svobodno tržaško ozemlje, Sirija, Libanon, Transjordanija, Izrael, Indija, Pakistan, Burma, Ceylon, Malajska unija, Indokina, Indonezija, Filipini, Koreja in Mongolska ljudska republika.

Ponovno so oživele: Etiopija, Avstrija, ČSR, Poljska in Jugoslavija.

Prenehale so obstojati: Gdansk, Estonska, Letonska, Litva, Mandžurija in Nankinška Kitajska.

Nastale in zopet izginile so: Karpatska Ukrajina, Slovaška in NDH.

Nekdanja ozemlja pa so spremenile: Nemčija, Italija, Madžarska, Romunija, Bolgarija, Jugoslavija, Japonska, Siam, Burma in Sovjetska zveza.

Plenirna knjižnica v Ljubljani

KRONOLOŠKI PREGLED DOGODKOV

Sestavil Avguštin Pirnat

I. Osvajanja do začetka druge svetovne vojne

1935

3. X. Italija napade Abesinijo

1936

7. III. Nemčija zasede demilitarizirano Porenje
25. X. Nemčija in Italija ustanovita »os Rim—Berlin«

1938

11. III.—12. III. Nemčija zasede Avstrijo (»Anschluss«)
29. IX.—30. IX. S sporazumom v Münchenu okrnejo ČSR
1. X. Nemčija zasede sudetske kraje

1939

15. III. Nemčija zasede ČSR
23. III. Nemčija zasede Klajpedo
31. III. Angleško-francoska izjava o jamstvu za Poljsko
7. IV. Italija zasede Albanijo
IV. V Moskvi se začno angleško-francosko-sovjetska pogajanja
22. V. Nemčija in Italija podpišeta v Rimu »jekleno zvezo«
23. VIII. Nemčija in SZ podpišeta v Moskvi sovjetsko-nemško
nenapadalno pogodbo in tajne dodatke o delitvi interesnih
sfer
25. VIII. Anglija in Poljska podpišeta pogodbo o medsebojni
pomoči

II. Začetek druge svetovne vojne in obdobje nemških uspehov (1939—1941)

(Nemški napad na Poljsko, akcije SZ, vojna na zahodu, afriško bojišče, italijansko-nemška osvajanja na Balkanu, nemški napad na SZ, bojišče na Pacifiku)

1939

- 1. IX. Nemčija napade Poljsko
- 3. IX. Anglija in Francija napovesta Nemčiji vojno
- 16. IX. Nemci zavzamejo Varšavo
- 17. IX. Sovjetske čete vkorakajo v vzhodne dele Poljske
- 28. IX. Estonska podpiše s SZ prijateljsko pogodbo in odstopi oporišča
- 5. X. Letonska podpiše s SZ prijateljsko pogodbo in odstopi oporišča
- 6. X. Na Poljskem preneha zadnji oborožen odpor
- 10. X. Litva podpiše s SZ prijateljsko pogodbo in odstopi oporišča
- X. Brezuspesna sovjetsko-finska pogajanja
- 30. X. SZ napade Finsko
- 14. XII. SZ izključijo iz Društva narodov, ker je napadla Finsko

1940

- 12. III. Finska sklene s SZ premirje
- 9. IV. Nemčija začne zasedati Dansko in Norveško
- 10. V. Nemčija napade Nizozemsko, Belgijo in Francijo; v Angliji postane ministrski predsednik Churchill
- 15. V. Nizozemska vojska kapitulira
- 28. V. Belgijska vojska kapitulira
- 26. V. Nemci zavzamejo Calais
- 4. VI. Nemci zavzamejo Dunkerque in preprečijo nadaljnji umik ekspedicijskega zbora
- 10. VI. Italija napove Franciji in Angliji vojno
- 14. VI. Nemci vkorakajo v Pariz
- 15. VI. Sovjetske čete zasedejo v Litvi vse strateško važne kraje
- 16. VI. V Franciji postane Pétain ministrski predsednik in za-prosi Nemčijo za premirje
- 17. VI. Sovjetske čete zasedejo v Estonski in Letonski vse stra-teško važne kraje
- 22. VI. Francija podpiše v Compiègnu z Nemčijo premirje
- 24. VI. Francija podpiše v Rimu premirje z Italijo

28. VI. Sovjetske čete zasedejo del severne Bukovine in del Besarabije
3. VII. Angleška mornarica uniči v Oranu več francoskih bojnih ladij
5. VII. Pétainova vlada pretrga z Anglijo diplomatske stike
2. VIII. SZ si priključi severno Bukovino in del Besarabije
3. VIII.—7. VIII. SZ si priključi Litvo, Estonsko in Letonsko
6. VIII.—19. VIII. Italijani zasedejo Britansko Somalijo
12. IX. Italijani začno v Libiji ofenzivo in prodro do Sidi Barranija
27. IX. Nemčija, Italija in Japonska sklenejo trojno pogodbo
28. X. Italija napade Grčijo
20. XI. Madžarska pristopi k trojni pogodbi
23. XI. Romunija pristopi k trojni pogodbi
9. XII. Angleži začno v Libiji ofenzivo in vržejo Italijane nazaj

1941

8. II. Angleži prodro do El Agheile
- II. Angleži osvoje Britansko Somalijo in zasedejo Italijansko Somalijo
- III. Angleži začno ofenzivo proti Italijanom v Abesiniji
1. III. Bolgarija pristopi k trojni pogodbi
24. III. Rommel začne v Libiji ofenzivo in prodre do egiptovske meje
25. III. *Jugoslavija pristopi k trojni pogodbi*
27. III. *V Jugoslaviji prevrat in odpoved trojne pogodbe*
5. IV. Angleži zasedejo Addis Abebo
6. IV. Podpisana sovjetsko-jugoslovanska prijateljska pogodba
6. IV. *Nemčija in Italija napadeta Jugoslavijo; Nemčija napade Grčijo*
10. IV. *Nemci zasedejo Zagreb*
11. IV. *Italijani zasedejo Ljubljano*
12. IV.—13. IV. *Nemci zasedejo Beograd*
17. IV. *Kapitulira jugoslovanska vojska*
21. IV. *Kapitulira grška vojska*
27. IV. Nemci zasedejo Atene
20. V.—1. VI. Nemci z zračnim desantom zasedejo Kreto
22. VI. Nemčija napade Sovjetsko zvezo
22. VI. *KPJ pozove na oborožen odpor*
12. VII. Angleško-sovjetska pogodba o medsebojni pomoči
16. VII. Nemci zavzamejo Smolensk

- IX.—XI. *Prva sovražna ofenziva na osvobojeno jugoslovansko ozemlje v Srbiji*
14. VIII. Atlantska izjava
19. IX. Nemci zavzamejo Kijev
14. X. Nemci osvoje Kalinin
16. X. Nemci zasedejo Odeso
19. X. Nemci osvoje Taganrog
24. X. Nemci zavzamejo Harkov
16. XI. Nemci osvoje Kerč
18. XI. Angleži začno v Libiji ofenzivo in prodro do El Agheile
24. XI. Nemci zasedejo Rostov
26. XI. Ameriško-japonska pogajanja pretrgana
28. XI. Nemci prodro čez Volgo
28. XI. Sovjetska vojska osvoji Rostov
7. XII. Japonci brez vojne napovedi napadejo ameriško brodovje v pristanišču Pearl Harbour
8. XII. ZDA in Anglija napovedo Japonski vojno
9. XII. Japonci se izkrcajo na Luzonu
10. XII. Angleži izgube bojni ladji Prince of Wales in Ripulse
Japonci zavzamejo Guam
11. XII. Nemčija in Italija napovesta Ameriki vojno
16. XII. Japonci se začno izkrcevati na otoku Borneo
20. XII. Japonci zavzamejo otoka Mindanao in Wake
22. XII. *Ustanovljena I. proletarska udarna brigada (rojstni dan JLA)*
25. XII. Japonci zasedejo Hongong
29. XII. Angleži zavzamejo Bengazi
29. XII. Sovjetska vojska osvoji Kerč, nemška ofenziva v Rusiji se ustavi

III. Dramatičen preokret (1942—1943)

(Rusko bojišče, dogajanja na Balkanu, diplomatska dejavnost zaveznikov, bojišči v Afriki in Italiji, Japonsko napredovanje na Pacifiku)

1942

- I.—II. *Druga sovražna ofenziva na osvobojeno ozemlje v Bosni*
2. I. Japonci zavzamejo Manilo
7. I. Japonci se izkrcajo na severni obali Celebesa

18. I. Angleži zavzamejo Sollum
21. I. Rommel začne ofenzivo in prodre do El Gazale
23. I. Japonci zasedejo Celebes in Borneo
15. II. Japonci zavzamejo Singapur
20. II. Japonci zasedejo Timor in ogrožajo Avstralijo
28. II. Japonci se izkrcajo na Javi
5. III. Japonci zavzamejo Batavijo
10. III. Japonci se izkrcajo na Salomonovih otokih
9. IV. Japonci zavzamejo Batan
- IV.—X. *Tretja sovražna ofenziva na osvobojeno ozemlje (prodor v Bosensko krajino, borbe na Kozari)*
4. V.—8. V. V Koralnem morju med Japonci in Američani velika pomorska bitka
8. V.—15. V. Nemci zavzamejo Kerč
2. VI.—8. VII. Nemci osvoje Sevastopol
3. VI.—5. VI. Pomorska bitka med Američani in Japonci pri otokih Midway
21. VI. Rommel zavzame Tobruk in prodira proti egiptovski meji; Angleži se umaknejo do El-Alameina
16. VII. *Začetek Roške ofenzive*
21. VII. Japonci zavzamejo na Novi Gvineji mesti Buna in Gona (višek japonske ekspanzije)
22. VII. Nemci prodro do Elbrusa
24. VII. Von Paulus prodre na Don jugozahodno od Stalingrada
7. VIII. Američani se izkrcajo na Guadalcanaru (Salomonovi otoki)
23. VIII. Nemci prodro do Tereka
23. X. Montgomery začne ofenzivo in pri El-Alameinu prebije nemško-italijanske položaje
8. XI. V severozahodni Afriki se izkrcajo Anglo-Američani
13. XI. Montgomery zavzame Tobruk
19. XI.—21. XI. Sovjetski armadi donske in stalingrajske fronte obkolita Nemce pri Stalingradu
20. XI. Montgomery zavzame Bengazi
23. XI. Oklopne enote sovjetske armade prodro na področje Karpovka—Sovjetski—Kalač
26. XI.—27. XI. *V Bihaču I. zasedanje AVNOJ*
9. XII. Američani zavzamejo na Novi Gvineji Gono

14. I.—26. I. V Casablanci konferenca (Churchill-Roosevelt)
 20. I.—IV. Četrta sovražna ofenziva na osvobojeno ozemlje (prehod
 čez Neretvo in Drino)
23. I. Sovjetska armada osvobodi Voronež
 23. I. Montgomery zasede Tripolis
 26. I. Končana bitka za Libijo
 31. I. Von Paulus se preda pri Stalingradu z južno armadno
 skupino
2. II. Strecker se preda pri Stalingradu s severno armadno
 skupino
14. II. Sovjetska armada osvobodi Rostov
 17. II. Rdeča armada osvobodi Harkov
 7. V. Anglo-Američani zavzamejo Tunis in Bizerto
 12. V. V severni Afriki kapitulira nemško-italijanska vojska
 15. V.—15. VI. Peta sovražna ofenziva na osvobojeno ozemlje (bitka na
 Sutjeski)
10. VII. Anglo-Američani se izkrcajo na Siciliji
 25. VII. Mussolini odstopi
 4. IX. Američani se z močnimi silami izkrcajo na Novi Gvineji
 IX.—I. 1944 Šesta sovražna ofenziva na celotnem osvobojenem ozemlju
 7. IX. Rdeča armada osvobodi Stalino
 8. IX. Italija kapitulira
 9. IX. Američani se izkrcajo pri Salerno
 30. IX. Anglo-Američani zavzamejo Neapelj
 24. X. Rdeča armada osvobodi Dnjepropetrovsk
 1. XI. Američani se izkrcajo na Bougainville (Salomonov
 otoki)
 6. XI. Rdeča armada osvobodi Kijev
 13. XI. Japonci dožive v tri;nevni bitki pri Salomonovih otokih
 hud poraz
 28. XI.—1. XII. V Teheranu konferenca (Churchill-Roosevelt-Stalin)
 29. XI. V Jajcu II. zasedanje AVNOJ

IV. Zlom (1944—1945)

(Rdeča armada osvobodi Poljsko in vdre v Nemčijo, Anglo-Američani odpro drugo fronto in od zahoda zasedejo Nemčijo; Američani prisilijo na kolena Japonsko)

14. I. Rdeča armada začne pri Leningradu in Novgorodu ofenzivo
24. I.—17. I. Operacije štirih ukrajinskih front
30. I. Američani prodro do Maršalskih otokov
8. IV.—12. V. Rdeča armada osvobodi Krim in Odeso
- IV.—VII. *Sedma sovražna ofenziva na osvobojeno ozemlje (desant na Drvar)*
4. VI. Anglo-Američani zavzamejo Rim
6. VI. Anglo-Američani se izkrcajo v Normandiji (začetek druge fronte)
6. VI. *Sporazum med Nacionalnim komitejem in vlado dr. Šubašiča*
9. VI. Angleži zavzamejo Caen
10. VI.—20. VI. Rdeča armada prebije Mannerheimovo črto in doseže Viborg
20. VI. Američani zasedejo Cherbourg
3. VII. Rdeča armada osvobodi Minsk
26. VII. Rdeča armada doseže Vislo
27. VII. Rdeča armada osvoji Lvov
31. VII. Američani prebijejo nemške obrambne položaje pri Avranchesu
1. VIII. Rdeča armada prodre do predmestja Varšave in se ustavi
1. VIII.—2. X. V Varšavi upor
4. VIII. Anglo-Američani zasedejo Firenze
11. VIII. Američani zavzamejo Guam
15. VIII. Anglo-Američani se izkrcajo v južni Franciji
21. VIII. Rdeča armada osvoji Bukarešto
23. VIII. Anglo-Američani, ki so se izkrkali v južni Franciji, dosežejo švicarsko mejo
25. VIII. Pariz osvobojen
3. IX. Anglo-Američani osvoje Bruselj
4. IX. Anglo-Američani osvoje Antwerpen
16. IX. Rdeča armada osvoji Sofijo
17. IX. Neuspeli angleški desant pri Arnheimu
19. X. Mac Arthur začne ofenzivo proti Filipinom
20. X. *Beograd osvobojen*

23. X.—26. X. Pri Filipinih druga pomorska bitka; Japonci dožive hud poraz
 5. XII. Anglo-Američani zasedejo Ravenno
 16. XII.—22. XII. V Ardennih nemška protiofenziva

1945

12. I.—3. II. Rdeča armada osvoji Poljsko in prodre do Odre
 3. II.—23. II. Rdeča armada prekorači Odro in zasede Vzhodno Prusijo
 4. II.—11. II. Konferenca na Jalti (Churchill-Roosevelt-Stalin)
 15. II. Pri Emmerichu Angleži dosežejo Ren
 24. II. Američani zasedejo Manilo
 28. II. Američani zasedejo Corregidor
 7. III. Američani pri Remagenu prekoračijo Ren
 8. III. V Beogradu osnovana vlada FDJ
 1. IV. Američani se izkrcajo na Okinavi
 13. IV. Rdeča armada zavzame Dunaj
 16. IV.—19. IV. Rdeča armada prebije nemške obrambne položaje na Odri in Nisi
 19. IV. Američani osvoje Leipzig
 21. IV. Francozi zasedejo Stuttgart
 25. IV. Pri mestu Torgau se srečajo predhodnice ameriških sil in Rdeče armade
 26. IV. V San Franciscu ustanovljena OZN
 25. IV. Rdeča armada obkoli Berlin
 28. IV. V Caserti podpišejo kapitulacijo nemških sil v Italiji
 28. IV. Italijanski partizani ustrelje Mussolinija
 30. IV. Američani zasedejo München; Rdeča armada vdre v Berlin; Hitler in Goebbels si vzameta življenje
 30. IV.—1. V. Jugoslovanska armada osvobodi Trst
 1. V.—15. V. Jugoslovanska armada osvobaja Primorsko in Koroško
 2. V. Kapitulira obramba Berlina
 3. V. Jugoslovanska vojska zaseda Reko
 4. IV. V Montgomeryjevem glavnem stanu pri Lüneburgu podpišejo kapitulacijo nemških sil v britanskem sektorju ter na Nizozemskem in Danskem
 7. V. V Reimsu, v Eisenhowerovem glavnem stanu, podpiše Jodl brezpogojno kapitulacijo vseh nemških sil
 9. V. Ljubljana osvobojena

15. V. *Kapitulacija vseh nemških sil na jugoslovanskem ozemlju*
6. VIII. Američani vržejo na Hirošimo atomsko bombo
8. VIII. SZ napove Japonski vojno
9. VIII. Američani vržejo na Nagasaki atomsko bombo
15. VIII. Japonska kapitulira
2. IX. Japonci na ameriški bojni ladji Missouri podpišejo brez-
pogojno kapitulacijo

